

Ivo Perić

Zavod za povijesne znanosti JAZU,
DubrovnikSTRANAČKO-POLITIČKI ODNOSI U DUBROVNIKU
KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

I.

Kao jedan od većih starih gradskih centara u našem primorju, sa svim djelatnim sadržajima koje su više-manje takvi centri imali, Dubrovnik je — baštineći i veliki ugled, stečen u dugom, višestoljetnom rasponu, kad je bio središte samostalne države — imao i dalje, i pod francuskom i pod austrijskom vlašću, značajnu, pretežno nadlokalnu ulogu ne samo u gospodarskom i kulturnom životu nego i u akciono-političkom smislu. Bilo je to osobito vidljivo za četrdesetosmaških previranja i još više kasnije — od 1860. pa do početka prvog svjetskog rata. U tom razdoblju (1860—1914), kad su se i u Dalmaciji formirale i u duhu svojih političkih programa djelovale razne političke stranke, stranačka aktivnost postala je politička stvarnost i u Dubrovniku kao dijelu pokrajine Dalmacije.

Sve tadašnje političke stranke koje su postojale u ostaloj Dalmaciji imale su svoje stranački organizirane pristaše i u Dubrovniku. Kakvi su bili odnosi između tih stranaka i kakvu su društveno-političku atmosferu stvarali ti odnosi — tema je koja se može obraditi i za svu Dalmaciju u cjelini, i za svako dalmatinsko teritorijalno područje posebno, i to kako u sveukupnom razdoblju 1860—1914, tako i u pojedinim dijelovima toga razdoblja.

U ovom prilogu, potaknutom potrebom detaljnijeg proučavanja dalmatinske stranačko-političke tematike, prikazat ćemo zasad samo međustranačke odnose, i u vezi s tim, političku atmosferu u Dubrovniku krajem 19. i početkom 20. stoljeća, koju su osobito obilježavali političko djelovanje i međusobni sukobi pristaša i protivnika politike novoga kursa. Novi kurs u hrvatskoj politici inauguriran je 1903. godine. Putovi koji su vodili prema tom novom političkom kursu nisu lako prokrčeni, trebalo je za to i vremena i još više napora. Naime, politička atmosfera u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. stoljeća bila je i vrlo složena i vrlo teška. Vladajući tuđinski režimi: u Dalmaciji — austrijski, u banskoj Hrvatskoj — ugarski, provodili su svoju politiku, koja je u mnogo čemu bila suprotna vitalnim interesima hrvatskog i srpskog stanovništva. S druge pak strane, i odnosi između političkih stranaka bili su veoma zatrovani. Postojala je međusobna gložnja i među hrvatskim strankama, a postojala je, uporedo, međusobna stranačko-politička suprotstavljenost i između Hrvata i Srba. Te političke podvojenosti slabile su posebno i ukupno snagu otpora i Hrvatâ i Srbâ prema tuđinu kao njihovu zajedničkom neprijatelju.

Zbog toga su se, ponekad i vrlo često, javljali glasovi koji su pozivali na napuštanje štetnih političkih međusobica, na uspostavljanje političke sloge. Frano Supilo, urednik "Crvene Hrvatske" u Dubrovniku, uporno se zalagao da najprije svi Hrvati koji istinski

rade za dobro svoje domovine združe svoje redove, da budu jedna vojujuća politička stranka. Zato je on svojim člancima stalno podupirao i nastojanja da se ujedine hrvatske opozicijske stranke u Banovini. Težnja, iskazivana i tokom zadnjeg desetljeća 19. stoljeća, da se uspostavi hrvatsko-srpska politička sloga i suradnja ostvarila je 1897. prve značajnije rezultate. Te je godine u Dalmaciji između Narodne hrvatske stranke i Srpske stranke došlo do izbornog kompromisa u izborima za Carevinsko vijeće. U toj su godini nekoliko mladih ljudi iz banske Hrvatske i Dalmacije, koji su istupili kao predstavnici Ujedinjene hrvatske i srpske akademske omladine, izdali u Zagrebu almanah "Narodna misao".

U almanahu "Narodna misao" javila su se svojim pismima (odgovorima) i četvorica javnih djelatnika, rodom iz dubrovačkog kraja: Matija Ban, književnik, nastanjen u Beogradu; Valtazar Bogišić, pravni historičar, nastanjen u Parizu; Vlado Matijević, advokat, koji je živio i radio u Dubrovniku, i Luko Zore, filolog i književnik, tada upravitelj Muške preparandije u Arbanasima kod Zadra¹.

U Dubrovniku su svi Hrvati — i narodnjaci i pravaši — složno politički djelovali. Njihovu slogu učvršćivalo je nastojanje da dobiju općinsku upravu u svoje ruke², u čemu su i uspjeli 1899. Nakon toga, nošen željom da još djelotvornije sudjeluju u stvaranju što šire i što jedinstvenije hrvatske političke fronte, Supilo je krajem 1899. napustio Dubrovnik³ i prešao u Sušak, gdje je od početka 1900. uređivao "Novi list". Sušak i njemu susjedna Rijeka bili su za mladog i dinamičnog Supila pogodnije sredine nego što je to bio Dubrovnik. Rijeka je, po prometu koji je teкао preko nje, bila vezno središte između Dalmacije, Istre i Banske Hrvatske.

Preselivši se u Sušak, Supilo je nastavljao svoje suradničke veze sa istaknutijim dalmatinskim pravašima i sa pojedinim istaknutijim dalmatinskim narodnjacima, među kojima posebice s Perom Čingrijom, koji je od 1899. bio dubrovački općinski načelnik, a od 1900. i predsjednik dalmatinske Narodne hrvatske stranke. Čingrija je nastojao da narodnjaci, kad je god to moguće, surađuju sa pravašima. Slično nastojanje pokazivali su u to vrijeme (na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće) i pojedini pravaški prvaci, osobito Trumbić i Smodlaka. Ta nastojanja Supilo je stalno poticao. Izbori i za Dalmatinski sabor i za

¹ Pokretači i urednici almanaha "Narodna misao" (Jovan Banjanin, Milan Kostić, Ivan Lorković, Dušan Mangjer, Lav Mazzura i Svetozar Pribičević) isticali su u predgovoru da se srpska i hrvatska akademska omladina sastala u Zagrebu 22. veljače 1896. da zajednički proslavi 70. godišnjicu Svetozara Miletića, "čovjeka dostojna narodnog štovanja", i da "zadnje riječi" te omladine, koja je odlučila da djeluje složno, "bijahu namijenjene: ne slozi, nego narodnom jedinstvu Srba i Hrvata". Podržavajući takav stav, Matija Ban je u svom pismu naglašavao: "Ja sam uvijek mislio da biti dobar Srbin ni malo ne smeta da se bude i dobar Hrvat". Valtazar Bogišić je u svom pismu odgovorio da je on uvijek vjerovao "da su Srbi i Hrvati jedan te isti narod", jer da su im indentični i jezik i "narodni interesi". Vlaho Matijević, pristaša Srpske stranke, u svom je pismu odobravao nastojanja predstavnika Ujedinjene srpske i hrvatske omladine sa željom da zavlada sloga umjesto nesloge, ljubav umjesto mržnje, uvjeren da će to njihovo nastojanje s vremenom uspjeti, te im je poručivao: "Ustrajte dakle!". Luko Zore, pristaša Narodne hrvatske stranke i zastupnik u Dalmatinskom saboru, vjeran svojim težnjama iz vremena slovinskog pokreta, formiranog oko dubrovačkog časopisa "Slovinac" (1878-1884), kojem je bio pokretač i urednik, i ovaj se put, u svojoj izjavi za "Narodnu misao", zalagao za slogu i jedinstvo južnih Slavena, objašnjavajući to svoje zalaganje pjesničkim zanosom: "Naš slovinski narod bijela je ptica na jugu, Srbi i Hrvati trup su joj po srijedi, a Slovenci i Bugari dva krila". — Svi su prednji citati iz almanaha: "Narodna misao", Zagreb 1897, str. 2, 264, 322, 274 i 271.

² Dubrovački su narodnjaci imali općinu u svojim rukama od 1869. do 1890. Godine 1890. nisu se pojavili na izbornom poprištu, jer su suparničke snage (koalicija pristaša Autonomaske i Srpske stranke) bile jače. U općinskim izborima 1894. narodnjaci i pravaši uspjeli su dobiti većinu samo u III. izbornom tijelu, a u općinskim izborima 1899. sačinjavali su općinsko vijeće u cjelini, u sva tri izbora tijela, jer su ovaj put suparničke snage (pristaše Autonomaske i Srpske stranke) bile slabije i nisu izašle na biralište. — "Crvena Hrvatska" br. 28/1899, 1.

³ O Supilovu životu i radu u Dubrovniku v. u: Josip Horvat, Supilo. Život jednoga hrvatskog političara, Zagreb 1938; Dragovan Šepić, Političke koncepcije Frana Supila, u: Frano Supilo: Politički spisi. Priredio dr. Dragovan Šepić, Zagreb 1970; Ivo Perić, Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila u Dubrovniku, Anali Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU u Dubrovniku, sv. 17, Dubrovnik 1979.

Carevinsko vijeće, održani 1901, protekli su sporazumno između narodnjakâ i pravaša. Čingrija je nastojao da se uspostavi politička sloga i suradnja i s pristašama Autonomnaške stranke. Potrebu te suradnje, pogotovu od 1902. godine, zagovarali su sve glasnije i pojedini pravaški prvaci (naročito Smodlaka).

Smodlaka je kao pravaški zastupnik u Dalmatinskom saboru, na 13. sjednici tog sabora od 19. srpnja 1902, u svojem govoru, u kojem je oštro napadao austrijsku unutarnju politiku i ukazivao na neophodnost i moguće oblike političkog otpora potlačenih naroda, pružio "pomirnicu ruku" i Srpskoj i Autonomnaškoj stranci u Dalmaciji za dobro "zajedničkog zavičaja", u interesu "ove naše zemlje i naroda"⁴. Podržavajući Smodlakine stavove, narodnjački zastupnik Pero Čingrija istakao je da su Smodlakin govor u sabornici "svi velikom napetošću slušali", jer se taj govor odlikovao izuzetnom "tančinom i bistrinom duha". Izrazio je zbog toga i svoju zahvalnost tom "mladom drugu", uvjeren da ni jedan drugi saborski zastupnik, osobito ne iz redova Narodne hrvatske stranke, ne bi mogao "trijeznije i drugačije" ocrtati tadašnji "položaj" i trasirati daljnje putove političke borbe. Kad je Čingrija, hvaleći Smodlakina konstruktivna nastojanja, kazao: "Umjerenost i hladnokrvnost, kojom je on besjedio, jamči nam i u unaprijed da možemo od njega mnogo očekivati. Prema onom, što se o stranci prava govorilo, nismo se ni izdaleka mogli nadati da bi tako govorio jedan njezin čovjek". Trumbić je na to reagirao ovom spontanom izjavom: "Zli jezici!"

Čingrija je, prihvaćajući tu Trumbićevu upadicu, potvrdio: "I ja mislim da su bili zli jezici", te je, zadovoljan postignutim stupnjem narodnjačko-pravaške suradnje u Dalmatinskom saboru, podsjetio da su pravaši u njemu "u posljednje doba" imali "dobra prijatelja". Naime, on je "zagovarao evoluciju", koja se na hrvatskom, međustranačkom "političkom polju događa". Njegova ranija pretpostavka: da će pravaši, kad se nađu u Saboru u većem broju, "postajati umjereniji", jer će im otada i "odgovornost poskočiti", obistinila se. Obraćajući se pravaškim zastupnicima, on ih je uvjeravao: "S radikalizmom ne da se vladati, to je zaludu. A vidjet ćete, da su ove moje riječi dosta temeljite". Posebno je Čingriju radovao Smodlakin poziv za izmirenje sa Srpskom i Autonomnaškom strankom. Sudeći po tome, što je, u toku daljnje saborske debate, izostao odaziv na taj poziv, Čingrija je rekao da trenutno, poučen i dotadašnjim iskustvom, nema "velikih nada" za uspjeh Smodlakine "pomirbene poruke". Ali, da bi pomirba svima dobro došla, u to da nitko ne bi trebao sumnjati. Smatrao je da su Hrvati i Srbi u Dalmaciji "jedan narod sa dva različita imena", a da postojeće stranačko "srpstvo i hrvatstvo" nisu ništa drugo "nego dvije političke stranke, koje nas more i život nam truju". Ako se to ima u vidu i misli na budućnost, moralo bi između Hrvata i Srba "doći do sporazumka". Prema njegovu uvjerenju mogli bi se dalmatinski Hrvati i Srbi "međusobno lasno sporazumjeti". No, jasno mu je da do hrvatsko-srpskog sporazuma neće doći ni brzo, ni lako, jer "ima spoljašnjih upliva, koji toga neće, koji razdor podupiru". U vezi s tim on je upozoravao: "A taj upliv trajat će dugo sve dok se mi ne opametimo, dok ne uvidimo da dok se među nama borimo, ne činimo nego uslugu tuđincu, koji upotrebljava tu bratoubojnu borbu na svoju korist".

Želeći političku slogu i s autonomašima (talijanašima), čija je snaga bila svedena uglavnom u okvir Zadra, Čingrija je naglašavao da Zadar "kao poglavit grad pokrajine imao bi disati narodnim duhom", ali da je, nažalost, taj grad podosta otuđen od svoje narodne okolice. Zadar bi trebao "da se opameti" u svom vlastitom interesu. Govoreći to, Čingrija je naveo i razlog za svoj apel: "Dalmacija će do potrebe moći Zadar i pregorjeti, ali Zadar, kad izgubi Dalmaciju, neće biti više Zadar"⁵.

⁴ Brzopisna izvješća XXXVII zasjedanja Pokrajinskog sabora dalmatinskog od 24. lipnja do 26. srpnja 1902, Zadar 1902, 877.

⁵ Isto, 905-906.

Takvi istupi u prilog međustranačke političke sloge pripravljeni su svijest o potrebi i mogućnosti te sloge. Uloga Dubrovčanina Pera Čingrije u nastojanjima da se ta sloga postigne bila je izrazito vidna i veoma osjetna. Njegova nastojanja slijedili su mnogi Dubrovčani, u prvom redu iz redova Narodne hrvatske stranke, kojoj je on bio vođa, a uz njih i ostali tadašnji zastupnici iz dubrovačkog kraja, među kojima naročito Pero Klaić i Kosto Vojnović.

Narodni pokret u Banskoj Hrvatskoj, započet u svibnju 1903, imao je širok i snažan odjek. Zastupnici u pokrajinskim saborima i u Carevinskom vijeću iz Dalmacije, Istre, i Trsta, na čelu s Perom Čingrijom, našli su se 24. svibnja 1903. u Beču, gdje su zatražili audijenciju kod cara. U pismenoj prijavi svoga dolaska, podnijetoj carskoj kancelariji, oni su obrazlagali da, "vođeni čuvstvom humanitarnosti i krvne veze", žele zamoliti cara "za pomilovanje onih koji bi bili osuđeni od prijekog suda" i za vladarsku intervenciju "radi obustave daljnjeg krvoprolića" u Banskoj Hrvatskoj. Ali, car ih nije primio "iz državno-pravnih obzira prema drugoj poli monarhije". Taj carev postupak još je više, osobito u Dalmaciji, razbuktao antiaustrijska raspoloženja⁶. Dalmatinska štampa, a u njezinu sklopu i dubrovačka "Crvena Hrvatska" redovito je izvještavala o zbivanjima s druge strane Velebita. Protumjere režima u Banskoj Hrvatskoj bile su okrutne i ta okrutnost prema Hrvatima, sudionicima pokreta, izazivala je javno suosjećanje i sa strane Srba u Banovini i u Dalmaciji.

Iskazi tog suosjećanja bili su očit znak da su postale zrelije prilike i za uspostavljanje hrvatsko-srpske političke sloge i suradnje. U "Crvenoj Hrvatskoj" od 13. lipnja 1903. izašao je uvodnik pod naslovom "Buna i sloga", u kojem se isticalo da je "nametnica sila" izazvala narodni pokret ("bunu") i da je "buna" pokazala da banovinski Hrvati nisu sami, da su uz njih i Srbi, koji "planuše bratskim gnjevom", te da se širom domovine zaorio "jedan vapaj: združimo se, sjedinimo naše sile, usredotočimo naše napore"⁷.

Nakon ubojstva kralja Aleksandra Obrenovića i žene mu, kraljice Drage, 11. lipnja 1903. u Beogradu, "Crvena Hrvatska" je sa simpatijama pozdravila izbor novog kralja Kraljevine Srbije, Petra Karađorđevića, zaželjevši da pod njegovim rukovodstvom "Srbija postane srećna i moćna"⁸. Isti je list izvještavao da je kralj Petar, prolazeći kroz Beč na putu u Beograd, bio u Beču dočekan i srdačno pozdravljen od tamošnjih srpskih, hrvatskih i slovenskih studenata. Komentirajući smisao tog dočeka, taj je izvještaj naglašavao: "Ovaj doček napokon znači da su jaka i unutarnja zdrava Srbija i Hrvatska dva zahtjeva i dvije potrebe zajedničke misli, misli uzajamne pomoći u obrani od moćnijeg neprijatelja. Svak nek jača sebe i sprema sebe ne na štetu drugoga nego uz pomoć i na korist drugoga — i onda će prestati inad i razdor"⁹. Takvo pisanje u listu dubrovačkih Hrvata izazvalo je povjerenje i dubrovačkih i ostalih Srba.

Potrebna hrvatsko-srpska sloga u svakoj sredini, i ukupno, mogla se utemeljiti samo na međusobnom povjerenju. A to povjerenje trebalo je stvarati, dokazivati. U tom stvaranju i dokazivanju političkog povjerenja veliku je ulogu u Dubrovniku imala "Crvena Hrvatska". Taj tjednik bio je pod utjecajem Pera Čingrije, a on je taj utjecaj ostvarivao preko svoga sina Melka, zatim preko Iva De Giullia, Milorada Medinia, Boža Mičića, Mata Katičića i drugih svojih suradnika.

Zagovarajući hrvatsko-srpsku političku ulogu i suradnju, "Crvena Hrvatska" je 27. lipnja 1903. u tvodniku pod naslovom "Čisto bistro" obrazlagala da je ta sloga "pitanje

⁶ Ivo Perić, Politički portret Petra Čingrije, Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu br. 12/1979, 192.

⁷ Crvena Hrvatska (dalje: CH) br. 24/1903, 1.

⁸ CH br. 25/1903, 1.

⁹ CH br. 26/1903, 2.

razbora i nužde", te da je krajnje vrijeme da se uklone "neprodne prepirke" koje i Hrvate i Srbe čine nesposobnima "za svaku korisnu političku akciju". Glavna od tih prepirki je vezana i za pitanje pripadnosti Bosne i Hercegovine, a za prepirku oko toga — ukazivala je "Crvena Hrvatska" — nema baš nikakve potrebe. Naime, "po modernim načelima međunarodnog prava", te zemlje "u prvom redu pripadaju sebi". Kad dođe čas da se odlučuje, treba ih pustiti da se one izjasne o svom daljnjem položaju "po svojoj volji". Politički združeni Hrvati i Srbi lakše će se oprijeti "sili mučiteljâ." Nužno je da priskoče "jedni drugim u pomoć gdje god se prigoda desi". Inače, da "u današnjim prilikama svako drugo ponašanje bilo bi nepatriotično"¹⁰.

Svoje prinose težnji da se uspostavi složna akciono-politička fronta Hrvata i Srba, "Crvena Hrvatska" je naročito osjetno pridonosila od 27. broja, izašlog 4. srpnja 1903, kad joj je postao urednikom Milan Marjanović. U članku pod naslovom "Na čemu smo?" — Marjanović je ukazivao: "Dok dualizam vlada, puštajući na milost i nemilost Mađarskoj Hrvatsku, položaj se bitno promijeniti ne da. . . Mađari drže u ruci svoj plijen i držat će ga sve dotle dok im ga ne otme fizička sila. . . Velika politička pitanja ne rješavaju se od jednog časa do drugog. Zato u politici treba ne samo znat mnogo zaboraviti nego i mnogo čekati. Ne ufajući i ne nadajući se u nikoga treba gledati u budućnost i tu budućnost pripravljati kako se bolje može i zna, dok ne nadođe kakav povijesni svjetski događaj, koji će stvari preokrenuti". Govoreći o narodnom pokretu u Bansknoj Hrvatskoj, koji je još bio u toku, Marjanović je sa zadovoljstvom isticao jednu njegovu "veliku stečevinu", a ona se ispoljila "u zbližavanju jednokrvne braće Srba i Hrvata"¹¹. U Dubrovniku su, u atmosferi tog zbližavanja, tada bili izabrani i odbori (hrvatski i srpski), kojima je bio zadatak da u tom gradu "utanače sporazum između Hrvata i Srba"¹².

Pišući o neminovnosti toga sporazuma, "Crvena Hrvatska" je oslikavala tadašnje raspoloženje u Dubrovniku: "čuju se glasovi oduševljenja, glasovi tronuća, glasovi nade i utjehe, ali opet čuju se i glasovi zlovolje i sumnje i ekskluzivizma". Ona je objašnjavala da je hrvatsko-srpska sloga "narodna potreba i zahtjev prave i široko shvaćene narodne politike," "da slogom niko ništa ne gubi", da ona koristi podjednako i jednoj i drugoj strani, te da je moguće "naći modus za uzajamni snošljiv i bratski život". Naime, "Hrvat ostaje Hrvatom, a Srbin Srbinom i dalje, jačanje jednoga i drugoga zahtjev je zdravo shvaćenih interesa obojice. Radi se samo o tome da se nađe način po kojemu to jačanje jednih ne bi bilo na račun i na uštrb drugih". A ojačani slogom bit će moćniji "u borbi prema trećemu" (tj. prema tuđinu), što je "za sada glavno"¹³. Ta misao o potrebi udruživanja narodnih snaga pred zajedničkim protivnicima još je više razrađena u članku "Svoj k svome", u kojem je, između ostalog, naročito istaknuta ova smjernica: "Naša politika ima da bude našom narodnom obranom"¹⁴.

Neki članovi hrvatskog i srpskog odbora u Dubrovniku za utanačenje hrvatsko-srpske političke sloge i suradnje smatrali su, s obzirom na dotadašnja hrvatsko-srpska stranačka gloženja u tom gradu, da se željena sloga neće moći potpuno ni lako postići. Pojedinci su čak, kao npr. Josip Onyskiëwicz¹⁵, predstavnik studentske omladine u hrvatskom odboru za pregovore sa pristašama Srpske stranke, zahvaćeni malodušnošću, i otklonili svoje sudjelovanje u tim pregovorima. Zbog toga se pristup tim pregovorima ispočetka i odlagao. Prvi zajednički sastanak dvaju odbora za te pregovore održan je 17. srpnja 1903.

¹⁰ Isto, 1.

¹¹ CH br. 27/1903, 1.

¹² Isto, 3.

¹³ CH br. 28/1903, 3.

¹⁴ Isto, 4.

¹⁵ J. Onyskiëwicz — Peru Čingriji, Dubrovnik 13. VII. 1903, Historijski arhiv Dubrovnik, Čingrijina ostavština (dalje: HAD, ČAO), kut. 14.

Evo što je o tom sastanku priopćio Melko Čingrija, advokat, pristaša Narodne hrvatske stranke: "Našli smo se u mene u kancelariji: s njihove strane dr Matijević, Knežević, Puğliesi, Šarić i Fabris, a s naše Liepopili, Mandolfo, Marjanović, Miletić i ja. Dojam dogovora bio je povoljan, vidi se dobro raspoloženje kao kod svih Srba. Naravno da kod konkretnih zaključaka nijesmo došli niti smo mogli doći, već smo samo izmijenili naša međusobna mišljenja i ostali da se i mi Hrvati obratimo izvan Dubrovnika na naše da čujemo za mišljenje u pogledu približavanja, kao što su Srbi već uradili. Poslije ćemo nastaviti pregovore, ali naglit ne ćemo. Istom prilikom poveo sam razgovor i o izboru zastupnika za sabor mjesto pok. Vojnovića¹⁶. Srbi su jednodušno izjavili da je to naše izborništvo bilo, i da sami biramo svoga čovjeka, da se ne bi reklo da trguju za mandat. Ostaje dakle da se sada mi dogovorimo koga ćemo. Ivčević¹⁷ ponovno tiska mene"¹⁸.

Vijest o tome da u naknadnim saborskim izborima za jednog zastupnika kurije vele-poreznika dubrovačkog okružja neće biti hrvatsko-srpskog nadmetanja imala je povoljan odjek¹⁹. Izbori su održani 12. kolovoza 1903. i Melko Čingrija, kandidat Narodne hrvatske stranke, jednoglasno je — sa 54 glasa — izabran za saborskog zastupnika²⁰. Njegov izbor, bez protukandidata, smataran je znakom da su stranački hrvatsko-srpski odnosi u Dubrovniku već vidljivo ušli u fazu pomirljivosti i da je daljnja izgradnja hrvatsko-srpske političke sloge i suradnje moguća i na široj osnovi.

"Crvena Hrvatska" je uporno nastavila svojim zalaganjem za političku slogu Hrvata i Srba. Njezin suradnik, don Vice Medini, pisao je: "Ja sam za slogu", i isticao: "Balkan balkanskim narodima — to bi po mome mišljenju imala biti deviza složnih Srba i Hrvata"²¹. Drugi je njezin nepotpisani suradnik, u svom članku pod naslovom "Unutarnje ujedinjenje", govoreći o pitanju sjedinjenja Dalmacije sa Bansom Hrvatskom i, uporedo s tim, o pitanju akcione koncentracije podvojenih stranačko-političkih snaga, ukazivao: "Političko ujedinjenje ovisi u velike o drugima, a ne o nama. Ali ovo unutarnje ujedinjenje ovisi samo o nama"²². U članku pod karakterističnim naslovom "Na prijelazu", koji je značio: na putu od nesloge ka slozi, naglašavano je: "Narod traži slogu, tj. traži prestanak međusobnog gloženja". Taj zahtjev diktirali su narodni interesi i u ime tih interesa trebalo je sveukupne međustranačke odnose "podvrći reviziji" i to "u svrhu zajedničkog rada"²³.

Zajednički rad mogao se postići samo na temelju sloge. A sloga se mogla utemeljiti na zajedničkim interesima. U Dalmaciji pod austrijskom vlašću stalno su više-manje postojali razlozi i poticaji za udružene nastupe u obrani zajedničkih narodnih interesa. Za takav udruženi nastup dalo je jak povod i nastojanje Erazma Handela, prvog civilnog austrijskog namjesnika u Dalmaciji, da Dalmatinski sabor proglasi službenim upotrebu i njemačkog jezika u ovoj pokrajini. Opirući se tom nastojanju, saborski klubovi Narodne hrvatske stranke, Stranke prava i Srpske stranke dali su 5. studenog 1903. zajedničku izjavu kojom su odbili predloženu jezičnu osnovu, ne dopustivši da ona uđe u saborski dnevni red.

Navedeni su klubovi u toj izjavi ujedno i ponovili svoj stav: "da uređovni jezik svega poslovanja i međusobnog dopisivanja" u Dalmaciji "ima biti hrvatski ili srpski sa jedi-

¹⁶ Umro u Dubrovniku 20. svibnja 1903.

¹⁷ Vicko Ivčević, jedan od prvaka Narodne hrvatske stranke, predsjednik Dalmatinskog sabora i zastupnik u Carevinskom vijeću.

¹⁸ Melko Čingrija — Anti Trumbiću, Dubrovnik 18. VII. 1903, Naučna biblioteka Split, Trumbićeva arhivska ostavština (dalje: NBS, TAO), kut. M-403.

¹⁹ Roko Ameri — Peru Čingriji, Korčula 1. VIII. 1903, HAD, ČAO, kut. 14.

²⁰ CH br. 33/1903, 3.

²¹ D. V. M., Sloga i razne makinacije — CH br. 33/1903, 3.

²² CH br. 34/1903, 1.

²³ CH br. 35/1903, 1.

nim izuzetkom da podnesci i zapisnici stranaka, sastavljeni talijanski, imaju se rješavati u istom jeziku²⁴. Uoči tog udruženog nastupa, koji je izazvao podršku i saborskog autonomaškog (talijanskog) kluba, "Crvena Hrvatska" je pisala da namjesnikovo naturanje njemačkog jezika "ugrožava cijelu Dalmaciju" i da zbog toga i cijela Dalmacija mora biti jedinstvena. "Nijemci ne pitaju što si ti: Hrvat, Srb, Talijanac — svi skupa, traže oni, da im se poklone. Ali kako nas oni sve skupa miješaju u jedno, svi skupa treba da im se i opremo, ako se hoćemo nadati uspjehu"²⁵. Otpor je bio jednodušan, i "Crvena Hrvatska" je naglašavala da je prirodno to što Dalmacija ne može dopustiti da "sama sebi" stavi "zamku na vrat" kojom bi ugodila "svenjemačkim snovima Beča i Berlina". To što je namjesnik htio, bilo je htijenje njegovih pretpostavljenih. "Crvena Hrvatska" je očekivala, s obzirom na moć vladajućih vrhova u Beču, da će ti vrhovi smišljati nove pritiske na Dalmaciju, da će na iskazani otpor odgovoriti još jačim udarcima. No, isticala je ona, potlašeni u Dalmaciji moraju pružati otpor i pružat će ga, jer imaju za što da se bore i što da brane. "Zato će baš borba, ako nam je Beč nametne, biti i narodna i kulturna: narodna — za prava svoga jezika, kulturna — za sačuvanje one kulture, koju su nam djedovi ostavili"²⁶.

Jedinstvenost otpora saborskih zastupnika Handelovim "jezičnim punktacijama" izazvala je odobravanje i podršku širom Dalmacije, te među Dalmatincima koji su se u to vrijeme nalazili izvan te pokrajine. U Beču su se npr. 20. studenog 1903. sastali studenti, dalmatinski Hrvati i Srbi, koji su, razmotrivši Handelove namjere, izrazili svoje negodovanje "proti neprirodnom i nasilnom nametanju njemačkog jezika". Oni su izjavili "da će se i u buduće zajedničkim silama, kao sinovi jednog naroda, opirati svakoj tuđoj najezdi", tvrdo uvjereni da time pridonose "ostvarivanju narodne misli". Među potpisima te izjave dalmatinskih studenata u Beču nalazili su se potpisi i ovih studenata, Dubrovčana: Kristo Dominković, Niko Marinović, Antun Gozze-Gučetić, Melko Gozze-Gučetić, Stijepo Kobasica, Mato Buconjić i Petar Kolendić.

Uz nepovoljne političke okolnosti u Dalmaciji, koje, dakako, nisu bile u interesu pristaša ni jedne političke stranke, na zbližavanje pristaša postojećih političkih stranaka utjecala je u znatnoj mjeri i njihova sve tješnja poslovna suradnja u okviru raznih, pretežno novostvorenih privrednih organizacija, što se osobito očitovalo u Dubrovniku. U tom se gradu, izrazitije nego drugdje u pokrajini, razvijaju turizam i parobrodarstvo. Među dioničarima, čijim se novčanim sredstvima podižu novi turističko-ugostiteljski objekti i kupuju novi parobrodi u svim kategorijama plovidbe, nalaze se i Hrvati i Srbi i talijanaši²⁷. Ta ih poslovna suradnja zbližuje i kao ljude, pa su među njima sve češća i kumstva, prijateljstva i ostale pojedinačne i porodične veze. Međusobno uvažavanje i povjerenje dovodilo je postupno u moguću sklad i njihove političke poglede. Kako se taj moguću sklad javljao u Dubrovniku, on se svojim konstruktivnim utjecajem prenosio i na druge dalmatinske sredine, i obratno: kako je nastajao u drugim dalmatinskim sredinama, prenosio se iz tih sredina i u Dubrovnik.

Na politiku međustranačkog političkog zbližavanja djelovali su i nadalje pojava klerikalizma, u kojoj habsburški režim nalazi siguran oslonac; kriza dualizma, koja je aktualizirala oživljavanje državnopravnih pitanja, i nada sve naročito stremljenja svenjemačkog Dranga, koja su ugrožavala ne samo hrvatski i srpski narod već i ostale narode na balkanskom prostoru. Takva situacija podizala je razmišljanje hrvatske zastupničke

²⁴ NBS, TAO, kut. M-440.

²⁵ CH br. 44/1903, ("Što treba sad raditi?"), 1.

²⁶ CH br. 45/1903, ("I opet o njemačkom kao uredovnom u Dalmaciji"), 1.

²⁷ Konkretnije o tome v. u knjigama Iva Perića: "Razvitak turizma u Dubrovniku od pojave parobrodarstva do 1941. godine", Dubrovnik 1983. i "Dubrovačko pomorstvo u 19. i 20. stoljeću", Zagreb 1984.

većine u Dalmatinskom saboru na višu političku razinu, što se ispoljilo osobito za saborskog zasjedanja ujesen 1903, u toku kojega je obrazložena neminovnost politike novoga kursa i dana njezina temeljna definicija. Trumbić je, kao vođa dalmatinske Stranke prava, na 10. saborskoj sjednici od 7. studenog 1903. održao svoj glasoviti programski govor, u kojem je pozivao sve narode "od Alpa do Marice na obranu proti niemstvu!"²⁸ Pero Čingrija, vođa Narodne hrvatske stranke, koji je od početka najaktivnije sudjelovao u zagovaranju i programiranju politike novoga kursa, bio je veoma aktivan i u toj prigodi. On je kritizirao stanje u Austro-Ugarskoj, taj sistem "koji se zove dualizam" i u kojem "dva naroda gospodare svim drugim narodima". Govoreći oštrim riječima, naglasio je "da je sve trulo u habsburškoj monarhiji", te da zbog toga "neće biti čudo ako ta monarhija i propadne". Vojujući za svoja prava i svoje narodne potrebe, Hrvati se moraju — ukazivao je Čingrija — oslanjati prvenstveno na vlastite snage, ali, uporedo s tim, "i iskati prijatelje gdje ih nađu"²⁹

U programiranju i usmjeravanju hrvatske politike prema njenom novom kursu istovremeno je imao golemu, predvodničku ulogu i Frano Supilo. On je, oduševljen inauguracijom te politike u Dalmatinskom saboru, kazao za to saborsko zasjedanje ujesen 1903. da ga se "može smatrati najsjajnijim zasjedanjem od svih, što ih hrvatski narod pamti"³⁰. Imajući pred sobom šire vidike hrvatska se politika otada i podešavala prema tim vidicima. Slijedeći primjer Supilova "Novog lista", i dubrovačka je "Crvena Hrvatska" dosljedno zagovarala politiku novog kursa.

Odmah nakon završetka zasjedanja Dalmatinskog sabora u jesen 1903. "Crvena Hrvatska" je u svom uvodniku pod naslovom "Širi vidici" obrazlagala: "Ljetos je narod hrvatski u Banovini pokazao da znade i da hoće preći iz riječi na čine. On je počeo da se bori tvorno za uvjete svoga života i napretka. Ovo je bio prvi utješljivi znak. Naš narod po Dalmaciji je izvanredno impozantnom jednodušnošću pokazao da je jedan sa braćom u Banovini. To je bio drugi dobar znak. Svijet se počeo za nas zanimati i simpatijama pratiti našu borbu — to je bio prvi vanjski uspjeh. Mi pak počeli smo da izlazimo iz naše izoliranosti, pa da tražimo u svijetu sveza i prijatelja. Ovo je bio prvi unutarnji uspjeh. I nalazimo prijatelja i ondje gdje smo imali donedavno same neprijatelje". U dijelu članka, u kojem se obrazlaže "primirje sa Srbima", istaknuto je značenje tog primirja, jer su Srbi Hrvatima "najbliža braća". Primirje će "uz malo pameti i svijesti" biti od "velike koristi" i jednima i drugima. Ono je Hrvatima pribavilo "simpatije Rusije i Slavenstva", a — uza sve ostalo — ono je "na primorju osamilo autonomaški elemenat".-

Svoja daljnja razmatranja s pozicije širih političkih vidika isti je članak iskazao ovako: "Danas traži Italija naše prijateljstvo u obrani proti trećem neprijatelju. I mi (Hrvati — I.P.) to prijateljstvo ne odbijamo. Ni od Talijana nam ne prijeti ona pogibelj koja nam prijeti od Nijemaca, čije je oruđe bečka politika. Preostaju još dva moćna neprijatelja, dvije pogibelji. Mađarska je pogibelj aktualnija, ali je Njemačka veća. Borba proti Mađarima je nužda kao što je bila i borba proti autonomašima, ali će i Mađari konačno učiniti ono što sada čini Italija i ponuditi nam po drugi put bijeli list, a mi ćemo ga morati bolje ispuniti nego su naši oci to učinili. Zajednička pogibelj će opametiti i Mađare prije ili kasnije. Mi smo se do danas na sve strane borili, mi se i danas borimo, ali sa junakom će i protivnik do potrebe sklopiti savez, a sa kukavicom neće ni prijatelj. Borimo se i danas sa Mađarima, ali i oni su manja pogibelj od one što prijeti od Berlina. I eto tako se polagano situacija bistri i pred nama pucaju sve širi vidici. Berlin ima mno-

²⁸ BIDS (= Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora), XXXVI. zasj. 19. X — 12. XI. 1903, Zadar 1903, 654.

²⁹ Isto, 727.

³⁰ Frano Supilo, Politika u Hrvatskoj, Zagreb 1953, 132.

go neprijatelja i takmaca i svi ti će početi ili počinju računati i s nama. Naš put je tako jasan. Mi moramo ostati što smo i nastojati da naša unutarnja vrijednost ne bude manja od naše vanjske važnosti za one koji s nama računaju. Mi moramo biti pametni i praktični da izgradimo ceste za daljnje putovanje našega naroda. . . Vodimo politiku dobiti, a ne gubitaka, i u to ime slažimo se, nagađajmo i pregovarajmo uvijek misleći na konačnu bilancu! Ako općenita konačna bilanca bude bolja od sadašnje — sve je dobro i sve je dozvoljeno. . . Dobrih mjernika i dobrih trgovaca nam treba u našem radu. Sila svježih i nevezanih. . . Pamtimo: na ove na koje se oslanja Berlin, ne možemo se osloniti mi"³¹.

Hvaleći istupe saborskih zastupnika radi utemeljenja politike novoga kursa, "Crvena Hrvatska" je, u članku pod naslovom "Nakon zasjedanja", naglašavala: "One izjave nijesu bile uobičajene fraze. . . Izjave proti Austriji, proti okviraštvu, izjave o emancipaciji našega naroda postale su ozbiljnije još i time što se složismo sa Srbima i talijanašima. . . A ovo znači da smo spremni preći na čin. Mi smo dakle prekoračili Rubikon. Kocka je pala i sada treba dalje. Povratka nema. Mostovi su spaljeni. . . Vlastodršci znadu što taj naš korak znači. Oni ga nijesu predviđali, ali sada ga shvaćaju!. . . Povratka i šaranja više nema"³².

O znamenitosti prethodnog saborskog zasjedanja i važnosti politike novoga kursa pisao je i Milan Marjanović, urednik "Crvene Hrvatske". On je kazao da su hrvatski zastupnici kao najistaknutiji glasnogovornici hrvatske politike u Dalmaciji napravili "preokret u svemu dosadašnjem političkom mišljenju i radu", da su narodu "pokazali nove staze i nove vidike". Pritom je osobito značajno — ukazivao je Marjanović — što i Srbi odobravaju zacrtanu politiku novoga kursa, što su Hrvati i Srbi, polazeći od toga da su "braća i po krvi i po jeziku", da ih vežu "jednake stoljetne patnje, jednaki konačni ciljevi i ideali", pružili "jedni drugim pomirnicu ruku", te, odlučni da se međusobno potpomažu, "izmjeniše misli, pregoriše jal, zaboraviše prošlost"³³.

Potičući zalaganje i upornost u sprovođenju politike novoga kursa, "Crvena Hrvatska" je, u svom uvodniku pod naslovom "Politika slobodnih ruku", apostrofirala: "Svak mora željeti i nastojati da se ova evolucija, ovaj proces što prije i što bolje izvrši!"³⁴.

II.

Pravaški i narodnjački prvaci iz Dalmacije, nastojeći da za novi kurs hrvatske politike pridobiju što širu podršku i u Banskoj Hrvatskoj, namjeravali su da Supilo pređe iz Rijeke u Zagreb, gdje bi izdavao i uređivao novi list, koji bi se zvao "Sloboda"³⁵. Za pokretanje i izdavanje tog novog političkog lista bila je neophodna sigurna financijska osnova, u kojoj je trebala svojom potporom sudjelovati i Dalmacija. Glavni organizator te potpore u Dubrovniku bio je Melko Čingrija, koji se oduševljavao idejom o utemeljenju "Slobode", a za tu ideju uspio je oduševiti i mnoge druge³⁶. On je, zalažući se za taj list, pisao Trumbiću: "Preporučam vam da stvar o listu kako smo je zamislili ne padne. Svaki se dan više uvjeravam o potrebi, sve nas tišti, pa treba da pregnemo"³⁷. Za izdavanje naumljenog lista u Zagrebu okolnosti ipak nisu bile povoljne, pa je Supilo, u dogovoru sa svojim dalmatinskim političkim suradnicima iz redova pravaša i narodnjaka i dalje ostao u Rijeci, gdje je, zahvaljujući u prvom redu financijskoj potpori iz Dalmacije, poboljšao "Novi list" i učinio ga politički još utjecajnijim. U toj financijskoj potpori sud-

³¹ CH br. 46/1903, 1.

³² CH br. 47/1903, 1.

³³ M., Dubrovnik i sloga — CH br. 47/1903, 2.

³⁴ CH br. 50/1903, 1.

³⁵ Ivo Perić, Ante Trumbić na dalmatinskom političkom poprištu, Split 1984, 91.

³⁶ M. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 10. XII. 1903, NBS, TAO, kut. M-438.

³⁷ Isti — istome, Dubrovnik 13. XII. 1903, NBS, TAO, kut M-438.

jelovali su Supilovi politički istomišljenici s po 400 kruna, kao što je to vidljivo i iz pisma Melka Čingrija^{38, 39}.

Uparedo s pojavom i akcionim rastom politike novoga kursa javljali su se i protivnici te politike u Dalmaciji i u Banskoj Hrvatskoj. O tome je, sa stajališta političkih odnosa u Dubrovniku, Melko Čingrija dao slijedeće informacije: "Ja sam amo u vrlo neugodnom položaju radi popova, koji podlo ruju proti sloge sa Srbima, a na čelu im Liepopili i to sve u ime hrvatstva, što za njih ne znači drugo do natražnjaštvo i frankovluk. S njihove akcije rovarjenja putem Hrv. krune⁴⁰, i Crv. Hrv.⁴¹ bila je prisiljena da izađe iz rezerve i očitio navijesti frankovluku rat. Do šta ćemo doći, ja stalnošću ne mogu predvidjeti, ali dalje se nije moglo ovako, jer bi nas bili sasma moralno utukli, služeći se podvalam i spletkam iza leđa kao što im je običaj"⁴².

Među dubrovačkim pristašama Srpske stranke, koji se zauzimao za hrvatsko-srpsku političku slogu i suradnju, naročito se isticao Antun Fabris⁴³, urednik tjednika "Dubrovnik". U tom organu dubrovačkih pristaša Srpske stranke on je, počev od izbijanja narodnog pokreta u banskoj Hrvatskoj, zagovarao hrvatsko-srpsku slogu. U članku "Nemiri u Hrvatskoj", objavljenom 24. svibnja 1903, informirao je da se tom pokretu Hrvata nisu priključili Srbi, ali da Srbi prema svim stradanjima kojima su izloženi sudionici pokreta "pokazuju iskreno saučešće"⁴⁴. Kad su dubrovački Hrvati 22. svibnja 1903. organizirali zadušnice u Crkvi Sv. Vlaha za žrtve u Banskoj Hrvatskoj, Fabris je sa simpatijom prikazao tu manifestaciju, iznijevši i ovaj podatak: "Preko zadušnica bili su zatvoreni dućani, čemu se i Srbi i Autonomasi pridružiše; fenjeri zastrti crninom bili su užeženi"⁴⁵. U članku "Srpstvo i događaji u Hrvatskoj", tiskanom 31. svibnja 1903, Fabris je pisao: "U današnjim ozbiljnim događajima u Hrvatskoj može li srpski narod biti ravnodušan za sudbinu zajedničke otadžbine Srba i Hrvata? Mi držimo da ne može biti, jer kad u zajedničkoj otadžbini nema slobode, ne može je biti ni za Srbina, kao što je nema ni za Hrvata"⁴⁶.

U toj početnoj fazi hrvatsko-srpskog zbližavanja održana je 14. kolovoza 1903. u Splitu skupština Srpske stranke. Skupština je revidirala program stranke. Glavni stavovi u tom preinačenom programu glasili su: da Srpska narodna stranka "stoji na stanovištu narodnog načela po kome srpski narod ima pravo na prirodni razvitak", da će ona pomagati i ostale "Slavene u monarhiji u njihovoj pravednoj borbi", da se i dalje protivi sjedinjenju Dalmacije s Bansom Hrvatskom, i to "iz političkih razloga, a ne iz narodnog načela", da će, što se tiče budućnosti Bosne i Hercegovine i inače drugih balkanskih zemalja, poštivati princip: "Balkan balkanskim narodima", da "priznaje srpstvo triju vjera" i da će joj glavni zadatak biti "rad na prosvjetnom i privrednom polju". Program je, dakle, omogućavao hrvatsko-srpsku političku suradnju.

A o toj suradnji, pogotovu kako je ona inicirana u Dubrovniku, bilo je govora i na toj skupštini. Najviše je govorio o tome Antun Fabris, koji je pročitao i rezoluciju du-

³⁸ Isti — istome, Dubrovnik 6. I. 1904, NBS, TAO, kut. 439.

³⁹ M. Čingrija je, kao zagovaratelj politike novoga kursa, bio veoma aktivan i otada postajao sve poznatiji širom Dalmacije, čemu je, dakako, pridonosilo i to što je, nakon smrti K. Vojnovića, izabran i za saborskog zastupnika.

⁴⁰ "Hrvatska kruna" — organ Čiste stranke prava — izlazila u Zadru, glavni joj je urednik bio Ivo Prodan. Više o njoj u: Vjekoslav Maštrović, *Jadertina croatica*. II. dio. Časopisi i novine, Zagreb 1954, 68-71.

⁴¹ "Crvena Hrvatska" — tjednik, organ dubrovačkih Hrvata (pravaša i narodnjaka) — urednik joj je bio u to vrijeme Milan Marjanović. Više o njoj u: Ivo Perić, *Dubrovačka periodika 1848-1918*, Dubrovnik 1980, 17-18.

⁴² M. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 25. I. 1904, NBS, TAO, kut. M-439.

⁴³ F. Supilo, n. d., 164.

⁴⁴ "Dubrovnik" br. 21/1903, 1.

⁴⁵ Isto, 3.

⁴⁶ "Dubrovnik" br. 22/1903, 1.

brovačkog srpskog odbora za pregovore o sporazumnom radu s Hrvatima, namijenjenu sudionicima te skupštine. Rezolucija glasi: "Srpska narodna stranka i po svojoj prošlosti i po svojoj sadašnjosti nije nikada bježala od bratskog i trajnog sporazuma s Hrvatima. Ona je to svoje uvjerenje unijela i u svoj revidirani program i nada se da će se odstranjenjem političkih prepona, koje sada dijele Srbe od Hrvata, a na temelju ravnopravnosti i snošljivosti, moći sporazumom postići. Srpska narodna stranka je uvijek spremna na poziv Hrvata da uđe s njima u pregovore preko svoga upravnog odbora". Ta je rezolucija od sudionika skupštine "jednoglasno s odobrenjem usvojena"⁴⁷.

Zbliženost dubrovačkih Hrvata i Srba bila je vidljiva i u povodu smrti Antuna Fabrisa. U pogrebnoj povorci, 16. listopada 1904, uz Srbe nalazili su se i mnogobrojni Hrvati kao pokojnikovi prijatelji i znanci ili kao odašlanici hrvatskih društava. Općinu su tom prigodom zastupali općinski načelnik Pero Čingrija i općinski prisjednik Ernest Katić. Među vijencima, položenim na Fabrisov grob, bio je i vijenac "Crvene Hrvatske"⁴⁸.

Najznačajniji poticaj za akciono ujedinjavanje dalmatinskih Hrvata, Srba i Talijana u 1904. godini dala je afera oko namjesnika Erazma Handela. Handel je, pretpostavljajući da su neki mlađi službenici, zaposleni u Namjesništvu, napisali ili nadahnuli pojedine članke, objavljene u "Narodnom listu" protiv njemačkih činovnika i njemačkog jezika u Dalmaciji, pozvao četvoricu od tih mlađih službenika da eventualno utvrdi osnovanost svoje pretpostavke. Kad su mu ti službenici odgovorili da oni nisu ni pisali, ni nadahnuli inkriminirane članke, pozivajući se pritom i na svoju poštenu riječ, Handel je planuo, rekavši: da u Dalmaciji, "gdje vlada toliko neprijateljstva, mržnje, zavisti, nema poštene riječi!"⁴⁹ Takvo neočekivano reagiranje uvrijedilo je ne samo te službenike, Dalmatince, već i cijelu Dalmaciju. Ta je uvreda izazvala protesne komentare i u štampi. Uzimajući za povod tu uvredu, hrvatski su stranački prvaci Pero Čingrija i Ante Trumbić smatrali da treba uzvratiti Handelu jedinstvenim, odlučnim udarcem. Vjerovali su da središnja vlada iz Beča, znajući za uznemirenost duhova u Dalmaciji, neće imati smjelosti sazvati Dalmatinski sabor na njegovo uredovno zasjedanje. Ali, vlada je to ipak učinila, zakazavši saborsko zasjedanje za 6. listopada 1904.

Pero Čingrija je u vezi s tim pisao: "Otvor sabora ako nije izazov, tad je velika ludost". U prepisci s ostalim stranačkim prvacima, saborskim zastupnicima, predlagao je da se nađu u Zadru, sjedištu sabora, jedan dan prije početka saborskog rada. Svuda se u Dalmaciji željelo da saborski zastupnici, bez obzira na stranke kojima pripadaju, budu jedinstveni, složni u stavu prema namjesniku Handelu. "Kad bismo se razdijelili u ovom slučaju, najbolje bi bilo da svak pođe u sebe doma, priznajući da za nas nije politika"⁵⁰. Našavši se u Zadru dan ranije, saborski su klubovi održali najprije odvojene sjednice, a zatim zajednički sastanak. Dogovorili su se da sutradan, na inauguralnoj sjednici Sabora, Pero Čingrija u ime svih saborskih zastupnika pročita izjavu: da zastupnici neće vršiti svoju dužnost dok Handel bude namjesnik u Dalmaciji⁵¹. Kako su se dogovorili, tako je i bilo. Udarac, zadan Handelu, bio je usmjeren i protiv austrijskog režima, jer je Handel zastupao taj režim u Dalmaciji. Politika novog kursa očitovala se tom prigodom na djelu: pokazala je punu međustranačku slogu i odlučnost.

Od 42 saborska zastupnika, na zajednički predsastanak u Zadru nisu bila pozvana samo dvojica virilista (katolički nadbiskup i pravoslavni episkop). Odazvalo se 37 zas-

⁴⁷ "Dubrovnik" br. 34/1903, 2.

⁴⁸ CH br. 43/1904, 3.

⁴⁹ Ivo Perić, Slom namjesnika Handela u svjetlu politike novoga kursa u Dalmaciji, Godišnjak Društva historičara BiH, Sarajevo 1969, 383.

⁵⁰ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 21. IX. 1904, Hrvoje Morović, Pisma dra Pera Čingrije dru Anti Trumbiću, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, sv. 7, Split 1969, 234.

⁵¹ V. bilj. 49, isto, 387-390.

tupnika. Među trojicom, koji nisu prisustvovali, dvojica su poručili da se unaprijed slažu sa zaključcima većine svojih saborskih drugova (Pugliesi i Kovačević), dok jedan nije javio ništa (Caboga): Za Cabogu se znalo da njegov nedolazak i šutnja znače neslaganje s namjerama ostalih saborskih zastupnika. O tom zastupniku, dubrovačkom plemiću, s titularnom čašću grofa, bogatom čovjeku, potrebno je ovdje dati barem neke informacije. Pored dvorca u Batahovini (pred ušćem Rijeke Dubrovačke), zemljišnih posjeda u okolici dubrovačkoj i drugih nekretnina na području Dubrovnika, imao je on i svoju tvornicu opeka u Kuparima. Bio je u bliskim vezama s organima austrijskog režima u Dalmaciji i u glavnom gradu carevine. U politički život Dubrovnika ušao je kao suradnik autonomnaša. Godine 1899. priklonio se pristašama Narodne hrvatske stranke i kao pripadnik te stranke bio je izabran u dubrovačko Općinsko vijeće. Krajem 1901, uslijed toga što je bio predsjednik dubrovačke Trgovačko-obrtničke komore, izabran je i za saborskog zastupnika u izborništvu te komore.

O Cabogi kao zastupniku u Dalmatinskom saboru evo što je priopćio Antun Pugliesi u jednom svom pismu sredinom 1902. iz Zadra: "Ovdi se dogodio lijevi pazar s Cabogom. Narodnjaci su ga pozvali da uđe u njihov klub. On bio potpisao da hoće, pak poslije se predomislio i zbrisao svoj potpis, uvjeren da je njegovo mjesto u pravaškom klubu, a kad tamo odmetli ga i odlučili da će ga tek onda primit kad se odreče ovoga sadašnjeg mandata i bude kandidat u kotaru pravaškom pak bio izabran na temelju čisto pravaškog programa. Š njim nitko, ama baš nitko ne opći. U saboru sjedi između Biankinia i Prodana, i gle kombinaciji, na istom stočiću na kom je sjedio Žuro" (autonomnaš — I.P.):⁵² Kad bi Sabor trebao odlučivati o nečemu, u čemu Caboga nije imao svog stava ili se iz obzira prema režimu nije želio izjasniti, on jednostavno ne bi došao na takve saborske sjednice. Bilo je to vidljivo već za prvog saborskog zasjedanja kojem je prisustvovao (od 24. lipnja do 26. srpnja 1902). Caboga nije prisustvovao sjednici kad se odlučivalo o Prodanovu prijedlogu da se Ćiril i Metod "proglase narodnijim svecima", kao ni sjednici kad se raspravljalo o Trumbićevu prijedlogu da se na carev saziv Sabora "odgovori sa adresom u kojoj bi se naravno imalo pitat sjedinjenje sa Hrvatskom". A kad ga je Zenko Bersa upitao "zašto nije došao" na te sjednice, Caboga mu je odgovorio "da on ne može kao Austrijanac slušati mirne duše da se napada vladu i da se onakve predloge iznosi"⁵³. Razumljivo je stoga što Brnja Caboga nije došao ni na zastupnički predastanak, ni na inauguralnu sjednicu Dalmatinskog sabora početkom listopada 1904, kad je trebalo zauzeti radikaln stav prema namjesniku Handelu.

"Crvena Hrvatska" je, u povodu tog najnovijeg Cabogina namjernog izostanka, reagovala veoma oštrim osvrtom. Istakla je za Cabogu da je on "slab i donekle neodgovoran čovjek, kojemu je suđeno da bude sveđ lutka u ruci intriganata". I dalje: "Bez ikakvog političkog osvjedočenja, Njemač po uzgoju, bez pojma, o politici, misli da se stranke mogu mijenjati kako rukavice, kad to kakva osobna krivo shvaćena korist zahtijeva"⁵⁴. Uvrijeđen takvim pisanjem o sebi, a uz to ignoriran i od svih Ćingrijinih narodnjaka i Trumbićevih pravaša, Caboga je vlastitom odrekom odstupio i iz Općinskog vijeća i iz Trgovačko-obrtničke komore i iz Dalmatinskog sabora⁵⁵. Njegovo političko ponašanje i ta odreka bili su i predmet poruga u dubrovačkoj sredini, o čemu, uz ostalo, svjedoči i jedna podrugljiva pjesma Vice Medinija, koji je takve i slične pjesme, nadahnute poli-

⁵² Antun Pugliesi — Jeru Pugliesi, Zadar 1. VII. 1902, HAD, Arhivska zbirka Pugliesi-Haler, kut. A. I-XIV.

⁵³ Isti — istome, Zadar 9. VII. 1902, HAD, Arh. zbirka Pugliesi-Haler, kut. A. I-XIV.

⁵⁴ CH br. 43/1904. ("Bruka i sramota"), 1.

⁵⁵ CH br. 44/1904. ("Odreka grofa Caboge"), 3.

tičkim povodom, potpisivao pseudonimom: Šeremeta⁵⁶. Kao protivnik politike novoga kursa, Caboga je od 1904. g. otvoreno podupirao svoje političke istomišljenike u Dubrovniku, ugađajući time i vladajućem režimu, kojem je, gdje god je mogao, iskazivao svoju odanost.

Kad se Pero Čingrija, saborski zastupnik i vođa Narodne hrvatske stranke, vratio iz Zadra, gdje je saborsko zasjedanje — zbog zastupničkog stava prema namjesniku Handelu — bilo prekinuto, pred njegovim stanom svirala je "srpska i hrvatska glazba a omladina je oduševljeno klicala njemu i ostalim zastupnicima"⁵⁷. Od one četvorice mlađih namjesništvenih službenika, pred kojima je Handel izgovorio uvredljive riječi o Dalmatincima, trojica su bili Dalmatinci, a među ovom trojicom jedan je bio iz Dubrovnika — Nikša Ghetaldi. Bojeći se osvete zbog toga što je svojim svjedočenjem tretirao Handela, mladi se Ghetaldi odrekao službe u Zadru i vratio se u Dubrovnik. Kad je 2. studenog 1904. uvečer stigao u svoj rodni grad, dubrovačka mu je omladina poslala "općinsku muziku", koja je pred njegovim stanom izvela birani program, a grad je bio električno osvijetljen⁵⁸. Ti iskazi podrške bili su, očito, prožeti antiaustrijskim raspoloženjem i sasvim u duhu politike novoga kursa.

Obrazlažući i zagovarajući politiku novoga kursa, "Crvena Hrvatska" je izazivala protiv sebe gnjev svih protivnika te politike, a ti su se nalazili podjednako i u organima državne (austrijske) vlasti i u redovima "čistih" pravaša i nosilaca klerikalizma. Dubrovački katolički svećenici (njih 21), nezadovoljni novim usmjerenjem "Crvene Hrvatske", uputili su 12. studenog 1904. svoje protestno pismo Peru Čingriji kao "poglavici hrvatske stranke u Dubrovniku".

U tom pismu, žaleći se na "neka gravamina", svećenici su isticali da "Crvena Hrvatska" napada ono što je njima najmilije, a sve za to "da se izazove ljuta nesloga i pogubni jaz" između njih (klera) i "svjetovnjaka Hrvata. Navode da je taj preokret u pisanju "Crvene Hrvatske" nastao za urednikovanja Milana Marjanovića, a nastavljen je i dalje, iako oni, među kojima je i nekoliko suvlasnika tog lista, još ne znaju "u čigovim je list rukama"⁵⁹. Podsjetili su da je kler veoma zaslužan za osnivanje i uzdržavanje tog lista i da se on i u tom momentu pretežno izdržava novcem sabranim "od klera". Smatrajući da se njima nepovoljnim pisanjem u "Crvenoj Hrvatskoj" — "krupno zabrazdilo", i da oni više ne mogu "nikako podnašati pogubni vjersko-moralni preokret tog lista", tražili su od Pera Čingrije da upotrijebi svoj utjecaj i da tom "nastalom preokretu. . . na put stane". Da bi pokazali osnovanost svojega reagiranja, naveli su i neke citate iz pojedinih članaka, objavljenih u "Crvenoj Hrvatskoj", kao npr.: "Klerikalna struja je izopačila i proklela svu našu literaturu sve do molitvenika". — "Mi nad narodnim interesima ne priznavamo drugih interesa, pa bili to interesi Beča i Pešte ili Rima. Ko hoće sloge na ovom temelju evo nas uvijek spravljanih, ko je neće, neka nam o njoj ne govori". — "Treba zaviriti što se pod Frankovim i Posilovićevim Hrvatstvom krije". — "Vrhbosna hoće Maticu (hrvatsku — I.P.) za popove. Svećenici bi željeli vidjeti Maticu kao društvo de propaganda fide". — "Papa Pio X izrazio veliko udivljenje čak simpatiju napram Ja-

⁵⁶ Iz te pjesme citiramo samo ove stihove:

"Nije više asesur. . . ah, koja šteta!

Nije niti deputat. . . ah, sudbo kleta!

Ni od kamare nije on više presidenat . . .

Pa ne ćeš da ti dođe ačidenat!"

(Šeremeta, Odreko se. . . — CH br. 45/1904, 3).

⁵⁷ V. bilj. 49, isto, 391.

⁵⁸ CH br. 45/1904, 3.

⁵⁹ Milan Marjanović je uređivao "Crvenu Hrvatsku" do zaključno s brojem 38. od 17. rujna 1904. Nakon njegova odlaska (iz Dubrovnika u Rijeku), uređivanje tog lista bilo je, privremeno, povjereno Čedomilu Mediniu.

pancima. E krv nije voda: Talijanac je". — "Klerikalna stranka izdaje list "Hrvatstvo". To je stranka koja uči da se hrvatski narod mora dati pod okrilje i vodstvo rimskoga pape, da popove i biskupe moramo slušati ne samo u vjeri već i u životu, pa i u politici. I u Dubrovniku se čita "Hrvatstvo". Naši ga jezuiti dijele po gradu svojoj pastvi". — "Mi joj (katoličkoj stranci) naprotiv želimo svaku nesreću".

Potpisani su svećenici nadalje u tom svom pismu optuživali "Crvenu Hrvatsku" ne samo zbog toga što ona oštro kritizira listove "Vrhbosnu" i "Hrvatstvo" već i zbog toga što ona nepoštedno napada i "neke zaslužne hrvatske biskupe", spočitavajući joj da to radi pretežno pod "farizejskim plaštem, jer tobože donáša iz drugih listova", a već time "što tim navodima ne prigovara" da dokazuje "da odobrava svu tu pisaniju". Na kraju oni su poručivali: da im zbog tog preokreta u "Crvenoj Hrvatskoj" preostaju ili šutnja ili otcjepljenje⁶⁰. Očito: prijetili su otcjepljenjem, tj. odvajanjem od Čingrijinih političkih sljedbenika.

Čingrija je znao za negodovanje iz svećeničkih redova, te ga to njihovo pismo nije odviše iznenadilo. Videći u stavu dubrovačkih svećenika "urotu proti slobodi misli i riječi"⁶¹, on im je, nakon provedenih dogovora sa svojim najbližim političkim suradnicima, odgovorio 27. studenog 1904. U tom svom odgovoru Čingrija je istaknuo da je "Crvena Hrvatska" u toku i nakon narodnog pokreta u Banskoj Hrvatskoj promijenila "svoje stanovište prema Srbima, zagovarajući slogu" i da je to zapravo taj "preokret u političkom smislu" o kojem govori njihovo pismo. "Taj preokret, kako ja shvaćam stvari — naglasio je P. Čingrija — odgovara današnjem stanju, dapače postaje političkom nuždom za svakoga onoga koji je uvjeren da se mi nemamo nadati od nikud pomoći, pak ako hoćemo da doskočimo našim protivnicima da treba da im se svi, koliko nas ima Srba i Hrvata, složno opremo. . . Naravna je stvar da onim, koji iz našeg razdora žive, preokret što je nastao nije po čudi. Zato je iz Beča preko Zagreba podignuta akcija, valovi koje dopri su i do nas, koja teži za tim da osujeti svaki sporazum, podajući hrvatstvu neki vjersko-politički značaj, te tražeć da kao stranka samostalno postupaju. Odatle, po mojoj misli, proističe ono, što se kod nas zove klerikalna struja, koja, i ako se temelji na osnovu vjerskih osjećaja, po samoj naravi stvari, ne smije imati nikakav povlasni položaj, te treba da se izloži kritici struja njoj protivnih na isti način kako su ove njezinoj izložene.

Istina je — napisao je dalje P. Čingrija — da "Crvena Hrvatska" kadikad spominje političko djelovanje sarajevskog i zagrebačkog nadbiskupa, "ali se to ne da izjednačiti s napadajima na vjeru, jer klerikalna stranka nije vjera, pak kao svaka druga mora biti pripravna na kritiku rada svojih pripadnika, bez obzira na njihov stalež ili visoki položaj između mogućnika". Čingrija je upozorio da svećenik treba da najprije bude svećenik, da razlikuje dobro stvari koje spadaju na vjeru od onih koje spadaju na politiku, "jer inače "i nehotice daje se vjerski karakter i pitanjima prosto političkim". Ako je točno — podsjećao je on — da "Hrvatstvo" naučava "da se hrvatski narod mora dati pod vodstvo i okrilje rimskoga pape, da popove i biskupe mora slušati ne samo u vjeri, već i u životu, pak i u politici" onda je takvo miješanje "vjere sa politikom za vjeru pogubno". A poznato je — upozorio je Čingrija — da "rimska kurija ne vodi politiku nama Slavenima prijaznu". O svemu se tome može raspravljati i tu raspravu ne treba doživljavati uvredom "za svećenički stalež ili za katoličku vjeru", niti se od "Crvene Hrvatske" može zahtijevati da "o tome ništa ne govori ili da govori na način, kojim bi postala klerikalnim glasilom". Smatrao je "da kritizirati politički ma bilo čiji rad, ne znači napadati", jer ako bi napad bio bezrazložan, neutemeljen, on bi bio "na sramotu napadaču a ne napadnutom".

⁶⁰ HAD, ČAO, kut. 14.

⁶¹ Doslovno je tako naslovio omotnicu, u koju je uložio to pismo dubrovačkih svećenika.

Traženje — kazao je Čingrija na kraju svog pisma — da zaustavi preokret u stavovima "Crvene Hrvatske", stavlja ga "u posve mučan položaj", jer se unaprijed moralo znati da se od njega time zahtijeva nešto što on izvesti ne može⁶². Kako Čingrija i njegovi politički sljedbenici nisu odstupili od svojih stavova, tako ni klerikalci, ozlojeđeni politikom novoga kursa, nisu odstupili od svojih stavova. Nepomirljivost tih suprotnih stavova prerastala je postupno u sve žešći i otvoreniji politički sukob.

Za hrvatske pristaše politike novoga kursa u Dubrovniku bilo je tada najznačajnije: da se političko zbližavanje sa Srbima što uspješnije nastavi i da se izvrši fuzija Narodne hrvatske stranke i Stranke prava — u jednu novu, zajedničku političku stranku. Još u vrijeme narodnog pokreta u Banskoj Hrvatskoj, kad su dalmatinski narodnjaci i pravaši, slijedeći od ranije započeti proces međusobnog povjerenja i suradnje, podigli svoju slogu do višeg stupnja, isticano je da bi se njihove stranke trebale združiti u jednu⁶³. Uzimana je pritom za uzor i Banska Hrvatska, u kojoj su procesi međustranačkog zbližavanja obzoraša i domovinaša završila stvaranjem Hrvatske stranke prava, te je naglašeno: "Eto prigode za natjecanje među Banovinom i Dalmacijom! Tko će bolje i prije dovršiti naravni i mučni proces nove evolucije u našem političkom životu, tko će narodni život prije i bolje ojačati, osvježiti, iščistiti i pomladiti!"⁶⁴ Nedugo potom "Crvena Hrvatska" se tom pitanju ponovno vraćala i zagovarala fuzioniranje dalmatinskih narodnjaka i pravaša: "Moralo bi se ići za onim za čim se je išlo i u Banovini: za slogom stranaka. Danas nije teško provesti tu slogu. Složimo se kao što se složilo u Banovini pod imenom hrvatske stranke prava. Jedna stranka, jedna nova stranka, nevezana na tradicije, simpatije i stare antipatije, bit će kuća u kojoj će moći raditi svaki onaj koji hoće da radi, bit će jedan jedinstveni centum organizacije, a to mnogo znači. Složimo ono što se daje. Ne čekajmo ni na koga. Ko hoće — dobro došao, ali glavno je početi"⁶⁵. Na sjednici saborskog Kluba Stranke prava, održanoj 5. listopada 1904. u Zadru, Trumbić je, kao predsjednik tog kluba, bio ovlašten da pregovara s Perom Čingrijem, predsjednikom saborskog Kluba Narodne hrvatske stranke — o fuziji njihovih klubova i stranaka⁶⁶. I oni su tih dana o tome razgovarali, da bi zatim još bliskije surađivali.

Nakon pisma koje su mu pisali dubrovački svećenici i njegova odgovora na to pismo, kao i nakon dopisa Upravnog odbora Srpske stranke od 9. prosinca 1904, njima upućena, kojim je izražena želja te stranke za "složan rad sa hrvatskim strankama" u predstojećim općinskim izborima, Čingrija je, dopisujući se s Trumbićem, obrazlagao: "Moje je mnijenje da bi svakako trebalo da mi, ako je ikako moguće, prije sklopimo našu fuziju. To bi trebalo najviše za to da ukrotimo furtimaški element, koji se ovdje pojavio podupiran s vana. Na glavi su mu naši popovi". Prilažući, u prijepisu, pismo dubrovačkih popova i svoj odgovor, dostavljen njima, kako bi Trumbić u cjelini upoznao sadržaj i tog pisma i tog odgovora, Čingrija je objašnjavao: da među popovima, potpisnicima priloženog pisma, ima nekih koji su dali svoj potpis "uslijed presije na njih učinjene", te da je ovima čak i drago što je on "onako odgovorio"⁶⁷. Daljnji dogovori o fuziji Narodne hrvatske stranke i Stranke prava vođeni su u Dubrovniku, gdje su se početkom veljače 1905. sastali P. Čingrija i A. Trumbić. Oni su se tom prigodom sastali u Dubrovniku i s Antonom Pugliesiem, predsjednikom upravnog odbora Srpske stranke radi utanačenja složnog djelovanja u predstojećim općinskim izborima. Informira-

⁶² HAD, ČAO, kut. 14.

⁶³ CH br. 27/1903, 3.

⁶⁴ CH br. 31/1903. ("Sloga hrvatskih stranaka"), 2.

⁶⁵ CH br. 39/1903. ("Sloga"), 1.

⁶⁶ I. Perić, n. d. (35), 95.

⁶⁷ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 12. XII. 1904, H. Morović, n. d. (50), 235.

jući o tim susretima prvaka triju političkih stranaka, "Crvena Hrvatska" je zaželjela u interesu međustranačke sloge: "Bilo u dobar čas!"⁶⁸

O tim dogovorima u Dubrovniku izvijestio je i "Dubrovnik" — tjednik dubrovačkih pristaša Srpske stranke: "Poslije toliko vremena došlo je do ozbiljnijih pregovora za jedinstvo stranaka u Dalmaciji i sporazuma između Hrvata i Srba u pogledu općinskih izbora. Ovo je tek početak. O uspjehu ne možemo ništa kazati, ali mislimo da nam je optimizam opravdan, jer je teško i pomisliti da dugo i teško iskustvo nije svoje učinilo". Gledajući potrebu jedinstva hrvatskih stranaka, kao i potrebu hrvatsko-srpske političke sloge i u kontekstu tadašnjih širih političkih vidika, isti je list ukazivao: "Eto se dižu tmasti oblaci sa ugarskih ravnica kao preteče teških oluja. Lako da im se pridruže oblaci i sa koje druge strane. Teški nas dani čekaju i jedne i druge, i Hrvate i Srbe. Čim ćemo ih dočekati? Doduše neće oluja naići ni danas ni sutra, ali se ni mi ne možemo spremati u jedan dan. A baš će od toga zavisiti naša sudbina, možda za uvijek, kako nas nađu spremne događaji. Nađu li nas unapređene pčelinjim radom, svijesne svoje snage i zajednice, okupljene na braniku svog ognjišta, narodnih i ljuckih prava, biće nama vedrije nebo, inače — noć možda za uvijek. U pregovorima, koji su eto počeli, hoćemo da stvorimo prve uvjete tog rada, koji nas jedino može učiniti doraslima svakoj nepogodi. Nadamo se da ti pogledi vode naše prvake"⁶⁹.

Složen i odlučan nastup prema Handelu uvjeravao je da samo takvi nastupi mogu donositi uspjeh. Krajem siječnja 1905. Handel je bio premješten iz Dalmacije. Baveći se razmatranjem Handelova političkog sloma u Dalmaciji, "Dubrovnik" je pisao: "Sad je već i slijepome jasno da držanje svijeh nas prema vladinom sistemu mora biti pod svaku cijenu i mimo svega ostaloga nezavisno, odlučno i izdržljivo. Treba pokazati vladi, da nema posla s djecom, već sa brkatim ljudima. Mrvice, koje su se do sada dobacivale, išle su za tim da unište svaki ugled naših prvaka ili učine skroz zavisnima o milosti. No ne samo da to odbija snagu prvaka kao političara već i kao ljudi. Svak je u višoj cijeni kod onoga, kome se nametne, nego li kod onoga, o čijoj milosti zavisi". Želeći što čvršću koncentraciju hrvatske politike udruživanjem hrvatskih političkih stranaka, "Dubrovnik" je, u ime pristaša Srpske stranke, podsjećao: "Ovaj je list uvijek oko toga radio i pisao, jer se Srbi nijesu nigda bojali snažne ali nezavisne hrvatske većine, već to željeli u svome interesu. Naprotiv najteža vremena borbe padaju u ono vrijeme, kad je hrvatska većina u najtežoj zavisnosti bila od vlade. Srbi su uvjereni da im jak napredan i nezavisan hrvatski narod, prožiman pravim narodnim duhom i tvrdom vjerom u budućnost. . . nika-da ne može biti opasan već naprotiv od najveće koristi ... Napredno i nezavisno hrvatstvo udvostručava Srbima jamstvo za pobjedu narodne misli". Gledajući u novoj naprednoj i nezavisnoj hrvatskoj stranci, koja je trebala nastati fuzijom narodnjaka i pravaša, "odlučan činilac u zemlji", "Dubrovnik" je vjerovao da bi samo takva većinska stranka mogla naći načina da izađe u susret i "opravdanim potrebama ostalih stranaka". U tom bi slučaju i talijanski prvaci "pošteno učinili svoju dužnost kao sinovi ove zemlje, a teško njima kad ne bi"⁷⁰.

Dubrovački narodnjaci i liberalni pravaši, uz nastojanje da se njihova fuzija što prije izvede, imali su odviše brige i zbog rovarjenja klerikalnih pravaša. Klerikalni su pravaši nastojali da unište "Crvenu Hrvatsku", upornu zagovarateljicu politike novoga kursa. Vjerovali su da će u tome i uspjeti. "Crvena Hrvatska" se od početka svoga izlaženja 1891. štampala u Tiskari Dragutina Pretnera. Kad je D. Pretner odlučio napustiti tiskarski obrt i prodati svoju tiskaru, dubrovački su Hrvati između sebe skupili novac i kupili

⁶⁸ CH br. 5/1905,3.

⁶⁹ "Dubrovnik" br. 6/1905, 1.

⁷⁰ "Dubrovnik" br. 5/1905, 1.

tu tiskaru za 8.000 kruna, davši joj potom ime: Dubrovačka hrvatska tiskara. U toj novoj tiskari, koja je postala dioničarsko društvo (vrijednost svake dionice iznosila je 200 kruna)⁷¹, štampala se "Crvena Hrvatska" od dvobroja 29—30/1902. i dalje⁷². Kako su popovi bili posjednici većine dionica u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari, oni su imali i glavnu riječ u upravi te tiskare. Tu su upravu početkom 1905. sačinjavali: don Antun Liepopili, don Jozo Crnica, Đuro Kovačević, Đuro Rašica i Salamun Mandolfo⁷³. Nezadovoljni pisanjem "Crvene Hrvatske", dubrovački su popovi početkom 1905. odbili daljnje primanje toga lista. Zahtijevali su da se "Crvena Hrvatska" tiska u Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari na temelju ugovora. A u predlošku ugovora, koji je don Antun Liepopili u ime te tiskare početkom ožujka 1905. dao na potpis Ivu de Giulliu, uredniku "Crvene Hrvatske", stajalo je da se ubuduće u "Crvenoj Hrvatskoj" neće smjeti tiskati uvredljivi i ponizujući izrazi, upereni "proti crkvi i vjeri", protiv svećenima i protiv osoba iz uprave Dubrovačke hrvatske tiskare.

Oni su znali da ni Ivo de Giulli, ni ostali narodnjaci i liberalni pravaši, njegovi politički istomišljenici, neće moći pristati na takve uvjete, te da će na taj način i zbog toga "Crvena Hrvatska" biti izgurana iz Dubrovačke hrvatske tiskare. Kritizirajući taj veoma zagrižljivi krug protivnika politike novoga kursa u Dubrovniku, uredništvo "Crvene Hrvatske" pisalo je: "Ti su ljudi već i pamet izgubili. Htjeli bi biti cenzori lista. . . , htjeli bi postići neki imunitet za to što su svećenici i upravitelji Dubrovačke hrvatske tiskare. . . Ali se prevariše. "Crvena Hrvatska" hoće da ostane neodvisan list od svakoga pa i od svećenstva. . . a najskoli od tiskare koju plaća. Ili neodvisna ili je neće biti"⁷⁴.

Suradnja između pristaša Narodne hrvatske stranke i Srpske stranke u Dubrovniku pokazala je i u tom momentu svoju djelotvornost. Videći neprilike u kojima se našla "Crvena Hrvatska" vlasnici Srpske dubrovačke štamparije u Dubrovniku, u kojoj se tiskao i tjednik "Dubrovnik", izrazili su svoju spremnost da otada tiskaju i "Crvenu Hrvatsku". Odmah je potom bio sklopljen i ugovor između vlasnika te štamparije (Antuna Pugliesija, Mata Gracića, Iva Rubriciusa) i Iva de Giullia, urednika "Crvene Hrvatske". U tom su ugovoru bile navedene ove odredbe: da će se "Crvena Hrvatska" od 11. ožujka 1905. tiskati u Srpskoj dubrovačkoj štampariji, i to jedanput tjedno — četvrtkom, da će format, papir i slova biti jednaki kao i za list "Dubrovnik", da će se za nakladu "Crvene Hrvatske" od 500 primjeraka po broju plaćati 90 kruna, a za svakih 100 primjeraka više iznad tog tiraža — još po 3 krune, da će se "Crvena Hrvatska" tiskati u ovoj tiskari barem 6 mjeseci uz pravo na otkaz od 2 mjeseca ranije, da će njezino uredništvo, u člancima koje daje za objavljivanje, "imati obzira na osjetljivost Srba i vlasnike štamparije", da će urednik Ivo de Giulli plaćati otpremu lista i sve ostale troškove za eventualno pamićenje, globe i sl. kao i 10% više za prekovremeni rad tiskarskih radnika ako bi se taj rad morao obaviti zbog toga što na vrijeme ne bi bili predani rukopisi predviđeni za slaganje⁷⁵. Tako je od svog broja (dvobroja) 9—10. koji je izašao 11. ožujka 1905, "Crvena Hrvatska" bila tiskana u Dubrovačkoj srpskoj štampariji.

Izguravši "Crvenu Hrvatsku" iz svoje Dubrovačke hrvatske tiskare, uvjereni da su dobro organizirani i dovoljno jaki, dubrovački su furtimaši pokrenuli svoj list, kojemu su — suprotno nazivu "Crvene Hrvatske", koja je, prema njihovom mišljenju, iznevjerila svoje ranije usmjerenje — dali naziv: "Prava Crvena Hrvatska".

⁷¹ CH br. 11/1905. ("Sličice iz furtimaškog logora"), 1.

⁷² I. Perić, n. d. (41), 17.

⁷³ V. bilj. 71, isto, 1.

⁷⁴ CH br. 9-10/1905. ("Furtimaški atentat na neodvisnost našeg lista"), 2.

⁷⁵ HAD, ČAO, kut. 14.

III.

Prvi broj "Prave Crvene Hrvatske" pojavio se 19. ožujka 1905. U uvodnom članku — pod naslovom "Uzroci i posljedice" — uredništvo ovog novog tjednika objašnjavalo je zbog čega je došlo do prijeloma među dubrovačkim Hrvatima. U tom objašnjenju isticalo se da je jedan mali broj Dubrovčana, "vičan zapovijedanju i mameluštvu", bio prisvojio "Crvenu Hrvatsku", koja je trebala "biti glasilo svih dubrovačkih Hrvata", i tako, odvojivši se "od ogromne većine" ostalog građanstva, da je "navijestio borbu do istrage svim onim, koji ne misle kao oni". Za te ljude oko "Crvene Hrvatske" rečeno je nadalje da "s visoka na puk gledaju", "da neće da znaju za njegove tuge i nevolje", da nisu htjeli uspostaviti stranačku organizaciju u kojoj bi i puk, u skladu s načelima "demokratske politike", mogao sudjelovati "u svagdanjem radu", a da to nisu učinili iz straha što su unaprijed znali da u demokratski organiziranoj stranci "ne će biti mjesta klikama i dinastijama". U najkraće rečeno, prema tom objašnjenju, uzroci prijeloma bili su: "Gospodska politika i naduta sila pet, šestorice"⁷⁶.

To pozivanje na puk, uime puka i većine ostalog građanstva, bilo je, očito, svojevrsna demagogija. U tom uvodniku "Prave Crvene Hrvatske" ni jedne riječi nije bilo kako će se ona zalagati za interese puka i koja će pučka pitanja pokretati, a da je namjeravala voditi borbu za životne potrebe pučkih masa, imala je što navesti. Iako bez određenog napisanog programa, taj je list, kao glasilo dubrovačkih furtimaša, ipak od početka imao svoj politički program: borbu protiv pobornika politike novoga kursa.

Da bi dubrovačkom građanstvu i ostalim čitaocima izvan Dubrovnika bilo jasno zbog čega su pokretačima "Prave Crvene Hrvatske" smetali "Crvena Hrvatska" i ljudi čije je poglede prezentirao ovaj list, Pero Čingrija je dao objaviti pismo koje su mu pisali dubrovački popovi i svoj odgovor na to pismo⁷⁷. Uz te priloge uredništvo je pridodalo sasvim kratak komentar, u kojem je o akciji dubrovačkih svećenika rečeno ovo: "Jagma za vlasti i prevlasti, to ih u borbu goni, a ne obrana vjere u koju nitko ne dira"⁷⁸. Ti priloz i taj komentar bili su zaista prava informacija za javnost, kojoj je pogotovu otada postalo sasvim jasno u čemu je bit spora i koji su razlozi uvjetovali rascjep među dubrovačkim Hrvatima.

"Crvena Hrvatska" se dalje bavila tom secesijom, raskrinkavajući destruktivno pisanje "Prave Crvene Hrvatske". Videći u pokretačima "Prave Crvene Hrvatske" prvenstveno nosioce klerikalizma u dubrovačkoj sredini, "Crvena Hrvatska" je, u članku pod naslovom "Klerikalizam", objašnjavala: "Što hoće klerikali? Oni hoće za sebe, u društvu i u državi, neki privilegirani položaj u ime vjere. . . Borba koju vodi klerikalizam proti slobodnoj misli osobito je teška, jer pripadnici te nekad privilegirane kaste ne mogu da oprostite modernom naprednom duhu da ih je istisnuo iz položaja koji su jednom zapremali u društvu i državi". Isti je članak upozoravao da bi prestao svaki napredak kad bi klerikalci zavladaali, jer sve ono u znanosti i umjetnosti što se ne bi "slagalo sa njihovim mislima, bilo bi prognano i izopćeno"⁷⁹. Imajući u vidu, i osuđujući s tog stajališta istup dubrovačkih svećenika, "Crvena Hrvatska" je naglašavala da je do njihova istupa došlo zbog toga što im ljudi oko "Crvene Hrvatske" nisu mogli dopustiti da "pod firmom hrvatstva tjeraju osobitu svoju politiku"⁸⁰.

Kako je vrijeme teklo, a dogovoreno pitanje fuzije Narodne hrvatske stranke i Stranke prava nije provedeno, Melko Čingrija je zahtijevao da se ta fuzija što prije provede. Svoj

⁷⁶ Prava Crvena Hrvatska (dalje: PCH) br. 1/1905, 1.

⁷⁷ CH br. 12/1905, 1-2.

⁷⁸ Isto, 2.

⁷⁹ CH br. 13/1905, 1.

⁸⁰ Isto, 1.

zahtjev, pišući A. Trumbiću, vodi dalmatinskih pravaša, on je potkrijepio slijedećim razlozima: "Ovo otezanje sa sastankom klubova pravi nam silnu štetu i otežčava samu stvar. Općinski izbori već pritiskuju, pitanje Srba se narivava, nove pojave izbijaju, a mi smo u potpunoj bezglavici, ne znamo u ime koga da govorimo i glavimo, ne znamo što da radimo. Ovo stanje potkopava nas i vas, a samo zarazni elementi ovako dobijaju. Ovo treba da prestane i treba da se sastanemo koliko prije, jer inače sve ode do đavola. Od zadnjeg našeg sastanka stvari su se u mnogokoječemu promijenile. Nastao je naš prelom sa furtimašima, koji u cijeloj zemlji našao odziva. To je potaklo i mlađe napredne elemente za organizacijom. . . Ja nijesam za osnivanje nove stranke, jer bi to izazvalo novi metež, ali napredni element treba da se organizira na ustuk furtimaštvu. Izvede li se fuzija koliko prije, najdalje o Uskrsu, mlađi će stupiti u novu stranku da rade, ne izvede li se istupiti će kao nova stranka. . . Učini sve što je moguće da se sastanemo koliko prije, jer inače debacle prijeti. Čaće je pisao Ivčeviću i Zaffronu da se sastanemo koliko prije"⁸¹. Trumbić je, shvaćajući situaciju, uznastojao da se fuzija odmah provede.

Učinjeno je to u Splitu na sastanku klubova Narodne hrvatske stranke i Stranke prava. Ti su se klubovi sastali najprije odvojeno (26. travnja), a potom zajedno (27. travnja 1905). Na njihovu zajedničkom sastanku donesena je odluka da se ti klubovi ujedine i da tim ujedinjenjem nastaje nova, zajednička Hrvatska stranka. Prihvaćen je i program Hrvatske stranke, u kojem je istaknuto: da će ta stranka nastojati da se ujedini Dalmacija s Bansom Hrvatskom "na temelju narodnog i državnog prava, smatrajući to sjedinjenje znamenitim korakom za oživotvorenje vrhovnog narodnog cilja, koji teži za to da se sve zemlje napućene Hrvatima slože ustavnim sredstvima u jedno samostalno tijelo"; da će raditi na jačanju hrvatske svijesti u Dalmaciji; da će se zauzimati za prava hrvatskog kao službenog jezika, te da se Dalmacija "riješi prevlasti talijanskog i obrani od namećanja njemačkog jezika u državnim uredima"; da će poticati promjene izbornih zakona "na temelju pravičnosti" i "prema zahtjevima vremena"; da će se zalagati za razvoj svih grana gospodarstva i da se izvrši željezničko povezivanje glavnih dalmatinskih luka s njihovim "prirodnim zaleđem"; da će se pobrinuti za bolje uređenje općina; da će se boriti za unapređivanje javne nastave uopće, a osobito za proširenje stručnoga školstva, kao i za to da se dalmatinskim srednjoškolicima "omogući i zajamči naobrazba na višim školama u hrvatskom jeziku". Nadalje, u tom programu Hrvatske stranke je naglašeno da će ona proširivati "svačije vjersko čuvstvo", držeći se načela: "da se vjera ne smije spajati ni mišati sa narodnosti", kao što ni "razlike vjeroispovijesti" ne mogu i ne smiju biti "zaprekom složnom narodnom radu". Za Hrvate i Srbe je navedeno da su "jedan narod po krvi i jeziku, nerazdružno spojeni zemljištem na kojem obitavaju", da će stranka nastojati da se među njima "uklone i onemoguće razmirice", te "uvriježi ljubav". Stranka će također pridonositi "da se među slavenskim narodima goje bratski osjećaji uzajamnosti" i da se posvuda "u slavenskom svijetu steče sućut opravdanim zahtjevima hrvatskog naroda"⁸². Za predsjednika Kluba Hrvatske stranke izabran je Pero Čingrija, za potpredsjednika Ante Trumbić, a za tajnika Ante Dulibić.

Stranačko sjedinjenje Čingrijinih narodnjaka i Trumbićevih pravaša koncentriralo je i uvećalo njihovu političku snagu. Ta snaga bit će i dalje glavni nosilac politike novoga kursa u Dalmaciji.

Predstojeći općinski izbori nalagali su Hrvatskoj stranci da se za te izbore što bolje pripremi i istupi što organiziranije. Općine su, sa stajališta stranke, bile veoma važne teritorijalno-upravne jedinice koliko zbog njihovih samoupravnih nadležnosti na području obavezne nastave, zdravstva i zadovoljavanja ostalih komunalnih potreba, toliko i zbog

⁸¹ NBS, TAO, kut. M-410/20.

⁸² CH br. 18/1905, 1.

stranačko-političkih razloga, osobito za vrijeme izbora za pokrajinski, Dalmatinski sabor i za državni parlament (Carevinsko vijeće). Zbog toga je Pero Čingrija javno — preko "Crvene Hrvatske" — pozvao sve pristaše programa Hrvatske stanke u Dubrovniku da 14. svibnja 1905. dođu na sastanak u Narodnoj štionici radi izbora izbornog odbora za općinske izbore, koji će nastojati da se ti izbori "provedu dogovorno sa Srbima"⁸³

Na taj poziv odazvalo se preko 80 pristaša Hrvatske stanke u Dubrovniku. Svi su oni očekivali osvrt na tadašnje međustranačke odnose i utvrđivanje svojih stranačkih zadataka. Glavnu riječ na tom skupu imao je Melko Čingrija. On je najprije objasnio razloge nastanka i program Hrvatske stranke, a zatim je ocrtao stranačko-političku situaciju u Dubrovniku, koja je postala izuzetno zaoštrena od vremena pojačane aktivnosti "čistih" pravaša i pokretanja njihove "Prave Crvene Hrvatske". Za dubrovačke "čiste" Melko Čingrija je kazao: "S njima ne mogu da rade složno ni Biankini, ni Trumbić, ni ostali dosadašnji pravaši, pa zato ih valja pustiti da rade sami." I dalje: "Pravaštvo, koje oni sada pronose, to je mantija da prikriju nešto drugo"⁸⁴. U izborni odbor Hrvatske stranke za općinske izbore i za pregovore s dubrovačkim pristašama Srpske stranke izabrani su tada: Luko Bogdan, Pero Čingrija, Pasko Grbić, Ernest Katić, Mato Kesovija, Pero Orepić, Antun Poković, Andro Puljizević i Antun Učović. Sastanak je trajao skoro tri sata — počeo u 19, a završio u 21,45.

Tog istog dana u Hrvatskoj radničkoj zadruzi sastali su se i dubrovački "čisti" pravaši, koji su sa svog stajališta razmotrili stranačko-političke prilike u Dubrovniku i izvršili dogovore o svojoj aktivnosti u predstojećim općinskim izborima. Oni su, kao pripadnici dalmatinske Čiste stranke prava, imali i svoj mjesni odbor, kojem je bio predsjednik Josip Onyszkiewicz, a tajnik Vlaho Kelez⁸⁵. Taj je odbor, po nalogu sudionika tog sastanka istoga dana, 14. V 1905, pismeno obavijestio Pera Čingriju: da "čisti" pravaši nisu željeli sudjelovati na skupštini pristaša Hrvatske stanke, ali da su oni voljni stupiti u dogovore s njima u vezi s predstojećim izborima pod uvjetom "da se prije svega urede nesuglasice među dubrovačkim Hrvatima", te da se na njihovoj zajedničkoj skupštini riješi "pitanje" izmirenja i to prije nego se stupi u dogovore sa Srbima"⁸⁶. "Čisti su, na navedenom sastanku u Hrvatskoj radničkoj zadruzi, izabrali svoj zasebni izborni odbor za općinske izbore na čelu sa Antunom Miletićem.

Na dopis mjesnog odbora Čiste stranke prava u Dubrovniku, upućen Peru Čingriji, odgovorio je 17. V 1905. izborni odbor Hrvatske stranke, naslovivši ovaj svoj odgovor izbornom odboru Čiste stranke prava. U tom odgovoru je navedeno: da je vođa dubrovačkih "čistih" pravaša Antun Liepopili jedan od prvaka dalmatinske Čiste stranke prava "koja neće nikakve sloge sa Srbima", da ta stranka nije pristala uz program "na kojem je slijedila fuziju hrvatskih stranaka" i da zato dubrovačke pristaše Hrvatske stanke neće stupiti u dogovore s dubrovačkim pristašama Čiste stranke prava dok je god ovima vođa Antun Liepopili⁸⁷. Primivši taj odgovor, Antun Miletić ga je odmah sutradan, 18. V. 1905, vratio Luku Bogdanu, predsjedniku izbornog odbora Hrvatske stanke s obrazloženjem: da takav odgovor ne može zadržati, jer da je uvrijedljiv, te da A. Liepopili nije predsjednik mjesnog odbora "čistih" pravaša, već da je to J. Onyszkiewicz⁸⁸.

⁸³ CH br. 19/1905, 3.

⁸⁴ CH br. 20/1905, 2-3.

⁸⁵ Vlaho Kelez, tipografski radnik, radio je najprije u Tiskari Dragutina Pretnera, a zatim u njenoj nasvitejlici — Dubrovačkoj hrvatskoj tiskari. Po potrebi, on je potpisivan i kao odgovorni urednik listova, koje su izdavale te tiskare. Tako npr. slovio je kao odgovorni urednik "Crvene Hrvatske" od br. 45/1899. do br. 24/1901, od br. 29/1901. do br. 26/1903. i od br. 39/1904. do br. 8/1905. Kao odgovorni urednik "Crvene Hrvatske" primao je za to nagradu od 12 kruna mjesečno (CH br. 9-10/1905, 2). Isto tako slovio je potom i kao odgovorni urednik "Prave Crvene Hrvatske" od br. 1/1905. do br. 107/1907.

⁸⁶ HAD, ČAO, kut. 14.

⁸⁷ V. bilj. 84, isto, 3.

⁸⁸ HAD, ČAO, kut. 14.

Dubrovačke pristaše Srpske stranke osuđivale su destruktivnu djelatnost pristaša Čiste stranke prava. Posljedice takve djelatnosti osjećale su se posvuda, pa i prigodom svečanosti Svetoga Vlaha u Dubrovniku 1905, jer je taj dan, suprotno očekivanju, "mirisao starijem kursom"⁸⁹. Kad su dubrovački furtimaši pokrenuli "Pravu Crvenu Hrvatsku", "Dubrovnik" je izvještavao da u Dubrovniku uporedo izlaze dva hrvatska lista: "Crvena Hrvatska", koja je "narodnjačka i liberalna", i "Prava Crvena Hrvatska", koja je "čisto pravaška i klerikalna", te da je boj koji je zavladao među dubrovačkim Hrvatima ponajprije sukob između liberala i klerikalaca. Za Srpsku stranku na Primorju "Dubrovnik" je isticao da je ona uvijek, "od svog postojanja", stajala "na stanovištu liberalizma" i da je "u dužoj borbi, žalosnoj jer bratskoj, upirala sve prstom na klerikalizam kao na glavnog neprijatelja svakog pravog narodnog napretka i uspjeha, kao na glavnu smetnju iskrenog približenja i sporazumka među zavađenom braćom". Podsjećajući na započeti proces bistrenja odnosa između Hrvata i Srba, "Dubrovnik" je naglašavao da je taj proces u prvim mjesecima 1905. nekako uspostavljen, gotovo zaustavljen, te je na pitanje: "Hoće li se proces bistrenja i nadalje nastaviti i hoće li doći do taloženja i definitivnog umirenja" — odgovarao: "ne znamo"⁹⁰. U povodu fuzije narodnjaka i pravaša u novu, Hrvatsku stranku, "Dubrovnik" je za program te stranke kazao da je "plod kompromisa" i da kao takav može "zadovoljiti svakoga i nikoga"⁹¹.

Pregovori između predstavnika Hrvatske stranke i Srpske stranke u Dubrovniku u vezi s predstojećim općinskim izborima obavljani su 4. lipnja 1905. Hrvatsku su stranku u tim pregovorima zastupali Ernest Katić i Pero Čingrija, a Srpsku stranku — Matej Šarić i Stijepo Knežević. Predstavnici Srpske stranke zahtijevali su da u novo dubrovačko općinsko vijeće uđu podjednako Hrvati i Srbi (po načelu: pola-pola), slažući se unaprijed da općinski načelnik bude Hrvat, i to: Pero Čingrija⁹². Predstavnici Hrvatske stranke su pristali da u I. i II. izbornom tijelu obje stranke imaju po jednak broj vijećnika, ali što se tiče III. izbornog tijela da se u tom tijelu poštuje ranije ustaljeni izbornički omjer: da 5 vijećnika bude iz Župe Dubrovačke, 3 iz Gruža i 4 iz grada s tim što od ova 4 vijećnika iz grada mogu biti: 2 Hrvata, 2 Srbina. Kako predstavnici Srpske stranke nisu odustajali od svojih traženja da se i u III. izbornom tijelu provede stav: pola-pola, ti se pregovori nisu završili sporazumom⁹³.

Komentirajući neuspjeh hrvatsko-srpskih pregovora u Dubrovniku za općinske izbore, "Dubrovnik" je, kao organ dubrovačkih pristaša srpske stranke, obrazlagao da samo "u potpunoj ravnopravnosti i izjednačenju Srba i Hrvata" vidi garanciju "za ostvarenje ideje o slozi", a ako se kompromis ne može postići na toj osnovi, da je bolje "da se općinski izbori sprovedu bez ikakva kompromisa". Izostane li kompromis, to ne bi smjelo pokvariti odnose Hrvatske i Srpske stranke u Dubrovniku, koji su inače postali dobri. Objе stranke dužne su nastaviti suradnju da se za budućnost "pripravi zemljište trajnoj slozi". Bez postignutog kompromisa dubrovačke pristaše Srpske stranke — naglašavao je "Dubrovnik" — neće sudjelovati u općinskim izborima, ali će nastojati "da u budućnosti ideja slogе bolje dozre"⁹⁴. Dubrovačke pristaše Hrvatske stranke ostale su pri svom stavu da se na izvangradskom području, koje je uglavnom nastanjeno Hrvatima, ne može ići u izbore s kandidatima u zahtjevanom omjeru: pola-pola.

Neuspjeh hrvatsko-srpskih izbornih pregovora u Dubrovniku komentirala je i "Crvena Hrvatska" kao organ dubrovačkih pristaša Hrvatske stranke. U njezinu komentaru bilo

⁸⁹ "Dubrovnik" br. 6/1905, 3.

⁹⁰ "Dubrovnik" br. 14/1905, 1.

⁹¹ "Dubrovnik" br. 19/1905, 1.

⁹² Općinsko se vijeće sastojalo od 36 vijećnika, biranih u 3 izborna tijela (u svakom izbornom tijelu po 12).

⁹³ CH br. 23/1905, 3; "Dubrovnik" br. 24/1915, 3.

⁹⁴ "Dubrovnik" br. 25/1905, 1.

je istaknuto da je Hrvatska stranka, usvojivši načelo "narodnog jedinstva", razriješila "gordijski čvor te postavila temelj zdravom narodnom razvitku", da se počelo živjeti "u čišćoj atmosferi", da su ljudi postali slobodniji "u mislima i u radu", da se željeni hrvatsko-srpski odnosi uspješno grade, ali da još nisu definitivno izgrađeni. U vezi s tim odnosima rečeno je dalje: "Današnje stanje može se najbolje označiti kad se kaže da se niko ne želi povratiti na staro, ali vrijeme nije još djelovalo. . . Valjda će doći i to da među Srbima i Hrvatima ne bude nikakve razlike. . . Sada postoje dvije stranke, od kojih svaka zastupa svoju političku misao, tako da nije isto biti Hrvat ili Srb. Ovu činjenicu ne poriče ni "Dubrovnik", kad govori o neuspjehu pregovora između hrvatske i srpske stranke u Dubrovniku. Srbi nijesu ušli u pregovore sa Hrvatima samo kao građani dubrovački, nego kao stranka, te su tražili za sebe kao uvjet sporazumna rada da im se prvo osigura ono što im po njihovu mišljenju kao stranci pripada. Tomu nećemo zamjeriti, nu dok je govora o strankama kao takvim, ne može se govoriti o ravnopravnosti, koja bi zahtijevala da u vijeću bude jednih i drugih podjednako. . . Polazeći s ovog stanovišta Hrvatska stranka nastojala je da u vijeću budu stranke zastupane po broju tako da s jedne strane odgovara faktu stanju, a s druge strane ne bude nikomu uzroka cijeniti da većina hoće upotrebiti svoju brojnu premoć na štetu drugoga"⁹⁵. Vodstvu Hrvatske stranke u Dubrovniku bilo je žao što su dubrovačke pristaše Srpske stranke odustale od sudjelovanja u općinskim izborima.

Općinski su se izbori 1905. u Dubrovačkoj općini trebali održati 21. VIII. u trećem, 21. i 22. VIII. u drugom i 24. VIII. u trećem izbornom tijelu.

Idući u susret tim izborima, dubrovački su "čisti" pravaši pojačavali svoju aktivnost, i to preko "Prave Crvene Hrvatske" i neposrednim kontaktima s biračima. U članku "Ko smo i što hoćemo?" — oni su, predstavivši se kao pravaši, isticali: "Hoćemo da u narodno-političkom pogledu u našem javnom životu zavlada demokratsko načelo, hoćemo da se organizuje puk. . . Hoćemo da se prema zahtjevima suvremenog života počne raditi na socijalnom polju. . . Hoćemo da općina promiče duh udruživanja". Zahtijevali su, konkretno, "da se uspostavi zadruga za gradnju malih pučkih kuća", za koje bi općina dala "potrebno zemljište ili da sama na sebe uzme gradnju takvih kuća", da električna rasvjeta gradskog područja i električni tramvaj Pile-Gruž budu izuzeti iz privatnih ruku i postanu općinskim vlasništvom, te da se u Župi dubrovačkoj namjesti općinski liječnik, poprave putovi i pomogne osnivanje zadružne mljekare⁹⁶. Očito, zalažući se tako za interese puka, oni su nastojali da pridobiju njegovo izborno povjerenje. Kako je puk glasao u III. izbornom tijelu, oni su za to izborno tijelo i predložili svoje kandidate. Bili su to: Mato Brbora, Mato Guska, Đuro Kovačević, Antun Liepopili, Pero Lujak, Niko Matičević, Antun Miletić, Antun Muhoberac, Mato Obradović, Vlaho Pata, Vlaho Primorac i Vlaho Ređo⁹⁷.

"Prava Crvena Hrvatska" stalno se pozivala na puk. Napadajući te njezine tendenciozne pozive, "Crvena Hrvatska" je pisala: "politika, koju Prava tjera, to je politika terorizma. Ona prijeti pukom, a iz puka je isključila devet desetina građanstva. U ime one jedne desetine govore jedno četiri-pet osoba, a ostali ili ne mare, što se za njih radi, ili nemadu još snage da se otmu nepozvanim braniteljima". U dubrovačkim "čistim" pravašima, "Crvena Hrvatska" je vidjela "klerikalne demokrate"⁹⁸. U svojoj predizbornoj agitaciji "čisti" su u Dubrovniku napadali dubrovačke pristaše Hrvatske stranke, spočitavajući im da su uzaludno nastojali "da svi Hrvati, gospoda i seljak, bogataš i siromah budu u jed-

⁹⁵ CH br. 24/1905. ("Općinski izbori u Dubrovniku"), 2.

⁹⁶ PCH br. 10/1905, 1.

⁹⁷ PCH br. 23/1905, 3.

⁹⁸ CH br. 30/1905, 1.

nom kolu", da svi pristanu uz program njihove stranke, "koji još narod nije odobrio"⁹⁹. Najavljujući žestoku izbornu borbu u dubrovačkoj općini, "čisti" su poručivali: da oni, "bude li bruke", neće za to biti ni malo odgovorni, jer da njima nije ni "do svađe ni do inata, nego jedino do hrvatstva"¹⁰⁰.

Izborni odbor Hrvatske stranke dobro je znao da je "čistima" potrebna i svađa i inat da što više skrenu pažnju na sebe. Znali su i to da je puk poprilično nezadovoljan, jer su ga tištile razne tegobe, i da su s tim njegovim nezadovoljstvom lako mogli manipulirati osobito takvi demagozi kao što su bili "čisti" pravaši, koji su mogli djelovati i preko isповјedaonicâ i oltarâ. Polazeći od toga i ne želeći da se stvore isprovocirane izborničke strasti među biračima III. izbornog tijela, izborni odbor Hrvatske stranke u Dubrovniku prepustio je "čistima" izbor u tom izbornom tijelu bez izborne borbe. Time im je izbio iz usta svako opravdanje za bruku, koja bi, da je bila omogućena, bezumno raznosila razne insinucije i uvrede, te još više zatrovala odnose među Hrvatima Dubrovačke općine. Izbori su protekli bez nadmetanja, što je zabilježeno i u organu "čistih" pravaša: "Tiho i mirno, bez ikakve buke i agitacije, obavili su se općinski izbori"¹⁰¹. U novom općinskom vijeću bila su 24 pripadnika Hrvatske stranke, izabrana u I. i II. izbornom tijelu, i 12 pripadnika Čiste stranke prava, izabranih u III. izbornom tijelu. Formalno gledano, općina je opet bila, kao i u prethodnom mandatnom šestogodištu, isključivo u rukama hrvatskih političkih stranaka, ali stvarno — u novoizabranom općinskom vijeću nije bilo, niti moglo biti jedinstva. Većina vijećnika (svi pripadnici Hrvatske stranke) bili su za suradnju s pristašama Srpske stranke i za trajnu hrvatsko-srpsku političku slogu. Oni su bili uvjereni da će se osuti birački redovi "čistih" pravaša i u III. izbornom tijelu, jer zavodljive demagoške fraze brzo pokazuju svoju ispraznost i gube naprečac osvojeni teren. Uvjereni su u to bili i dubrovački pripadnici Srpske stranke, koji su potpuno razumjeli taktiku izbornog odbora Hrvatske stranke u Dubrovniku.

Tih je dana — sa stajališta borbe protiv obespravljanja, suprotstavljanja klerikalizmu i težnji za uspostavljanje trajne hrvatsko-srpske političke sloge — održan u Dubrovniku jedan značajan skup. Bio je to kongres dalmatinskih akademičara (studenata i gimnazijskih arbiturijenata), na kojem se našlo oko stotinu sudionika. Skup je radio dva dana, 16. i 17. kolovoza 1905. u Bondinu kazalištu, a njime su rukovodili Pavao Perat kao predsjednik, Miće Mičić kao potpredsjednik, te Jure Pečarević i Stijepo Tedeschi kao tajnici. Pri otvaranju skupa bio je prisutan i Pero Čingrija, dubrovački općinski načelnik. U izvještaju i raspravi "o reciprocitetu hrvatskog sveučilišta" preporučeno je "da Dalmatinci i Istrani pohađaju u što većem broju hrvatsko sveučilište i da tamo polažu ispite, jer će tako biti vlada prisiljena priznati valjanost ispita položenih na zagrebačkom sveučilištu." Zaključeno je, u vezi s tim, da se pošalju i peticije Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću kako bi se i dalmatinski zastupnici u tim tijelima još više zauzeli da to "vitalno pitanje bude već jednom riješeno". U debati o smislu i potrebi rodoljubnog rada prihvaćen je stav da se uputi apel općinama da pomognu djelovanje Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru, te da i studenti sudjeluju u toj pomoći prihodima sa svojih zabava i priredaba. Na kraju rasprave "o pogubnom uplivu klerikalizma" donesena je rezolucija, u kojoj je istaknuto da je klerikalizam jedan od najopasnijih "narodnih neprijatelja", da se okupljeni akademičari "najodlučnije protive svakom uplivu i miješanju vjere sa politikom", kao i uplivu "rimske kurije, koja je iz interesa za svoj materijalni obstanak uvijek uz jače pa bili ti i krivovjerci", da je "vjera privatna stvar pojedinca", te da je "uvjet svakog napretka potpuna sloboda misli, savjesti i uvjerenja". Koliko je Dubrovnik

⁹⁹ PCH br. 20/1905, 1.

¹⁰⁰ Isto, 1.

¹⁰¹ PCH br. 24/1905, 3.

cijenio prisutnost tih mladih ljudi, pokazuje i to što je prvog dana uveče grad bio svečano "rasvijetljen električnim lampionima" i što je Hrvatska općinska glazba "pred Lužom odsvirala birani program"¹⁰². Ista je glazba, 18. kolovoza 1905, pratila akademičare, sudionike tog skupa, na njihovu izletu u Kotor. Za vrijeme tog izleta, gdje je god bila prilika, iskazivana je želja za jedinstvom i slogom Hrvata i Srba¹⁰³. Omladina je, kako je pokazao i taj njezin skup, potpuno mislila i djelovala u skladu s politikom novoga kursa.

Događaji u Habsburškoj monarhiji, naročito oni koji su se vezivali za nastojanja koalicije opozicionih stranaka u Mađarskoj, a ta su nastojanja rušila dualističko ustrojstvo carevine, podizali su politička razmišljanja na višu razinu i u Dalmaciji i u Banskoj Hrvatskoj. Bilo je to vidljivo i u Dubrovniku preko pisanja "Dubrovnika" i "Crvene Hrvatske", koji su osnovne informacije i putokaze usvajali iz Supilova "Novog lista". Već u veljači 1905. "Dubrovnik" je, osvrćući se na održane saborske izbore u Mađarskoj, izvještavao da je Liberalna stranka doživjela slom (prvi put nakon 1867), da se dualizam našao pred dotad najjačim udarcem, jer da Kossuthova Nezavisna stranka "već traži personalnu uniju". O tim zbivanjima, koji potresaju Habsburšku monarhiju, Slaveni bi — upozoravao je "Dubrovnik" — morali "voditi računa", te je dalje zaključio: "Držeći se uvjerenja da narodi stradaju od tuđe ruke ali ginu od svoje, mislimo da je najbolje da Slaveni dobro uoče opasnost, koja im prijete i da se osnaže u ozbiljnom, smišljenom i pregalackom radu"¹⁰⁴. "Crvena Hrvatska" je u travnju 1905. posvetila jedan svoj uvodnik događajima u Mađarskoj, ocjenjujući sa simpatijama upornost F. Kossutha. Naglasila je da se Banovina i Dalmacija ne trebaju bojati Mađara, jer: "Oni su dobri političari i dobro znadu da, i ako imadu dobar apetit, Banovina je s Dalmacijom prevelik zalogaj za njihova usta"¹⁰⁵. I u drugoj polovici lipnja 1905. "Crvena Hrvatska" je, u jednom svom uvodniku, pisala o političkoj borbi koju su vodili Mađari. Isticala je da Supilov "Novi list" zagovara "približavanje Hrvata i Mađara", jer da su za Hrvate "Mađari manje pogibeljni od Nijemaca". U Banskoj Hrvatskoj, u kojoj je mađarska hegemonija stvarala i stvara težak položaj, postoji veliko nepovjerenje prema Mađarima. U vezi s tim "Crvena Hrvatska" je konstatala: "Nijesu Mađari anđeli, ali nijesu ni vragovi, kakve ih predočuju zagrebački političari"¹⁰⁶. Ukratko: postavlja se pitanje kako bi se postojeću krizu dualizma moglo iskoristiti u interesu Hrvata i Srba, i postupno dolazilo sve više do zaključka da bi suradnja Hrvata i Srba s Mađarima bila i moguća i obostrano korisna.

Pitanje odnosa prema krizi dualizma bilo je predmet rasprave i na sastanku oporbenih zastupnika u Banovini, održanom 6. lipnja 1905. u Zagrebu. Polazeći od toga "da sav hrvatski narod duboko osjeća potrebu glasno i jasno istaknuti svoje težnje u ovom važnom času", oni su zaključili da se, u vezi s tim, sastanu radi dogovora i sa zastupnicima iz Dalmacije, Istre i Slovenije, i to 4. srpnja 1905. u Zagrebu. Primivši o tome obavijest¹⁰⁷, Pero Čingrija je uočio "između crta" te obavijesti da oporbeni zastupnici hrvatskih stranaka iz Banovine nastoje da se "u raspru između Beča i Pešte" zauzme "stanovište u prilog Beču", te da ovu njihovu akciju doživljava kao prijatnu "nekom vrstom trijalizma, kojijem bi se hoćelo plašiti Mađare"¹⁰⁸. Naumljeni širi zastupnički sastanak u Zagrebu nije održan, jer nije bilo odaziva, ali su oporbeni zastupnici iz Banovine i dalje inzistirali da se takav sastanak održi, pa bilo gdje i bilo kada¹⁰⁹. Pero Čingrija je smatrao da je

¹⁰² CH br. 33/1905, 3.

¹⁰³ CH br. 34/1905, 3.

¹⁰⁴ "Dubrovnik" br. 8/1905. ("Događaji u Ugarskoj"), 1.

¹⁰⁵ CH br. 19/1905, 1.

¹⁰⁶ CH br. 25/1905, 1.

¹⁰⁷ August Harambašić — P. Čingriji, Zagreb 9. VI. 1905, HAD, ČAO, kut. 14.

¹⁰⁸ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 13. VI. 1905, H. Morović, n. d. (50), 236.

¹⁰⁹ Cvjetko Rubetić — P. Čingriji, Zagreb 15. VII. 1905, HAD, ČAO, kut. 14.

najbolje "puštiti Švabe i Mađare da jedan drugoga davi" i izražavao svoje zadovoljstvo što je "doživio taj sretan dan", naglašavajući da to što se Nijemci i Mađari međusobno slabe, mora ići u korist potlačenih Slavena. Nije odobravao pritajene namjere pojedinih oporbenih stranačkih prvaka u Zagrebu, da Hrvati u postojećoj krizi dualizma ponovno zaigraju nekadašnju "staru ulogu, koja je osramotila hrvatsko ime u Evropi", tako da je to ime u očima Evrope "postalo simbolom reakcije"¹¹⁰. Među stranačkim prvcima, Josip Frank je, prema Čingrijoj procjeni, imao "najglavniju ulogu". Razmišljajući o tim ljudima, Čingrija je kazao da mu nije mjesto među njima¹¹¹. On je obavijestio Cvjetka Rubetića da će o odazivu zastupnika Hrvatske stranke iz Dalmacije na zajednički sastanak s oporbenim zastupnicima iz Banovine odlučiti saborski klub te stranke. Pritom je iznio i neka svoja upozorenja. Najprije je konstatirao da je Khuenovo banovanje u Hrvatskoj ostavilo, uz ostalo, štetan trag i u raspoloženju Hrvata prema Mađarima. Naime, Khuen je, kao bečki agent, "imao misiju da svađa Mađare sa Hrvatima" i da "tu svađu na korist bečke kamarile uzdržava". Čingrija ne može podržavati te političko-odnošajne napetosti između Hrvata i Mađara jer ne želi "živjeti u nimbusu onih fikcija" u kojima su mnogi dotad "živjeli preko Velebita", čime su "lagali sami sebi, izlagajući se ruglu ozbiljnih ljudi". On ne želi ni "uzimati kakvu inicijativu" za održavanje zajedničkog skupa, na kojem bi se našli Frank i drugi "istrošeni elementi", koji bi htjeli i nadalje poticati Hrvate protiv Mađara, u čemu vidi "bečke petljanije". Bečki bi vladajući vrhovi htjeli — zaključio je Čingrija — da Hrvate i "sada dresiraju po svojoj volji" kako bi im Hrvati ponovno služili "kao žandari i robovi"¹¹². Očito, Čingrijina usmjerenost protiv Beča bila je izrazita, potpuna i odlučna.

Važnost dogovora hrvatskih zastupnika o daljnjim koracima hrvatske politike u vezi sa sukobom između Beča i Pešte navela je Pera Čingriju, predsjednika Kluba Hrvatske stranke, da sazove sjednicu ovog kluba. Sjednica je održana 14. i 15. kolovoza 1905. u Dubrovniku. Klub je, svestrano razmotrivši situaciju, zaključio da se odazove pozivu oporbenih zastupnika iz Banovine na zajednički sastanak i da se taj sastanak održi u Rijeci u što skorije vrijeme. Priprema sastanka povjeralo se odboru od šest zastupnika — trojice iz Dalmacije: Pero Čingrija, Ante Trumbić i Vicko Milić, i trojice iz Banovine (koji su za tu svrhu već ranije izabrani, bili su to: Marijan Derenčin, August Harambašić i Stjepan Zagorac). Klub je tom prilikom odredio koga se sve ima pozvati na taj zajednički sastanak iz Banovine, Istre i Dalmacije, i o čemu će se na tom zajedničkom sastanku raspravljati. Precizirao je da će se raspravljati "o sjedinjenju Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom i o sredstvima koja tomu vode", i "o financijskim i gospodarskim te političkim odnošajima Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj"¹¹³.

Kada su potrebne pripreme za zajednički sastanak hrvatskih političara bile izvršene, taj je sastanak sazvan i održan 2. i 3. listopada 1905. u Rijeci pod predsjedanjem Pera Čingrije. Iako Frano Supilo nije imao status zastupnika, on je u pripremi tog sastanka i u misaonom oblikovanju zaključaka, prihvaćenih na tom sastanku, imao golemu ulogu.

Ti zaključci, poznatiji pod nazivom: Riječka rezolucija, bili su daljnji akt upotpunjavanja politike novoga kursa. U Riječkoj se rezoluciji podupire težnja mađarskog naroda da "dođe postepeno do potpune državne samostalnosti", jer je ta težnja opravdava "već stoga što svaki narod ima pravo da slobodno i nezavisno odlučuje o svom biću i o svojoj sudbini". Naglašava se da su hrvatski i ugarski narod "upućeni jedan na drugi" i da mora-

¹¹⁰ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 24. VI. 1905, H. Morović, n. d. (50), 238.

¹¹¹ Isti — istome, Dubrovnik 25. VI. 1905, H. Morović, n. d. (50), 239.

¹¹² Isti — istome, Dubrovnik 27. VI. 1905, H. Morović, n. d. (50), 240. — U tom pismu P. Čingrija je pričao i pismo, koje je pisao C. Rubetiću.

¹¹³ HAD, ČAO, kut. 14.

ju izbjegavati "svaki povod i uzrok međusobnom trvenju", a to ne samo s obzirom "na svoje historične odnošaje" i "na činjenicu neposrednog susjedstva" već i s obzirom "na realne potrebe života i međusobne samoobrane". Izjašnjavajući svoju obvezu da se bore "uporedo s ugarskim narodom za ispunjenje svih državnih prava i slobodina", hrvatski su zastupnici tom svojom rezolucijom konkretno zahtijevali: da se provede sjedinjenje Dalmacije sa Bansom Hrvatskom s tim da se, prije toga, u Banskoj Hrvatskoj odstrane "nesnosni parlamentarni i upravno-politički odnošaji", uvede odgovarajući izborni red, sloboda zbora, dogovora i štampe, sudačka neovisnost i sve ostalo što treba kako bi se osigurao "samostalni politički, kulturni, finansijski i opće gospodarski opstanak i napredak"¹¹⁴.

Među potpisnicima Riječke rezolucije nalazili su se svi saborski zastupnici dubrovačkog kraja: Pero Čingrija, zastupnik vanjskih općina Dubrovnik—Cavtat, Melko Čingrija i Roko Arneri, zastupnici veleposrednika dubrovačkog okružja, Pero Klaić, zastupnik grada Dubrovnika i Antun Ucović¹¹⁵, zastupnik dubrovačke Trgovačko-obrtničke komore.

Donoseći tekst Riječke rezolucije, "Crvena Hrvatska" je taj tekst popratila komentarom iz kojeg donosimo nekoliko najbitnijih izvadaka: "Ovako mogu govoriti svomu narodu samo ljudi, koji vjeruju u konačnu pobjedu ljudskih svetinja". — "Novo doba — novi puti!" — "Tako je međustranačka konferencija navijestila boj reakciji i njezinim predstavnicima. Rezolucija ih ne spominje, ali upire prstom na njih. Iznaša pred svijet sliku života u Hrvatskoj. . ." — O Mađarima se kaže: "Neka oni našem narodu dadu što mu mogu dati već u granicama autonomije, koju sada Hrvatska ima, pa nam se Mađara nije bojati". — "Na nas ne gleda više svijet kako na kakve robijaše. Narod, koji je podigao tu zastavu, vrijedan je štovanja"¹¹⁶.

IV.

Smjer hrvatske politike, koji je zacrtan Riječkom rezolucijom, prihvaćale su sve dubrovačke pristaše Hrvatske stranke. Dakako, Riječka rezolucija imala je svoje protivnike i u Dubrovniku. Bili su to "čisti" pravaši. Oni su preko svoga glasila poručivali da se za rezolucionašku politiku, koja hoće privezati Hrvate uz Ugarsku, ne treba "ni malo zagrijati", već da se tu politiku energično mora "pobijati iz razloga narodne samoobrane"¹¹⁷. Ljudima koji su vjerovali "čistima" mogao je izgledati opravdan i takav stav, a i njih je bilo. Suprotstavljenost pristaša i protivnika politike novoga kursa u Dubrovniku iskazivala se otada i pod drugim imenom: kao suprotstavljenost rezolucionaša i antirezolucionaša.

Dva tjedna kasnije nakon donošenja Riječke rezolucije — 16. i 17. listopada 1905 — sastali su se u Zadru saborski zastupnici i upravni odbor Srpske stranke na Primorju, zatim izaslanici srpskih stranaka iz Banske Hrvatske (Srpska narodna samostalna stranka i Srpska narodna radikalna stranka) da zajednički razmotre najnoviju političku situaciju i da se prema tome dogovore kako će dalje jedinstveno politički djelovati. Tom skupu srpskih političara predsjedavao je Dubrovčanin Antun Pugliesi, predsjednik upravnog odbora Srpske stranke na Primorju. (Ako se ima u vidu da je skupu hrvatskih političara u Rijeci predsjedavao Pero Čingrija, također Dubrovčanin, može se zaključiti da su u tadašnjoj i

¹¹⁴ Ante Trumbić, *Suton Austro-Ugarske i Riječka rezolucija*, Zagreb 1936, 87-88.

¹¹⁵ Antun Ucović je izabran u naknadnim izborima 5. lipnja 1905 (nakon odreke Brnje Caboge). — CH br. 23/1905, 3.

¹¹⁶ CH br. 41/1905, 1.

¹¹⁷ PCH br. 31/1905, 1.

hrvatskoj i srpskoj politici Dubrovčani imali veoma istaknutu i važnu ulogu.) Sudionici skupa srpskih političara u Zadru donijeli su odluku, poznatiju pod nazivom: Zadarska rezolucija, kojom su se suglasili sa stavovima hrvatskih političara, iznesenim u Riječkoj rezoluciji, naglašavajući: da podupiru pokret mađarskog naroda, da očekuju "da će mađarske koalirane stranke svoj odnošaj prema nemadžarskijem narodima u Ugarskoj postaviti na pravedne osnove, kako bi se ovima obezbijedio narodno-kulturni opstanak i razvitak", te da su pripravnici podržavati zahtjev "braće Hrvata za reinkorporaciju kraljevine Dalmacije kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji" ako se u Dalmaciji "sa strane Hrvata obavezno prizna ravnopravnost srpskog naroda s narodnom hrvatskim"¹¹⁸.

Riječka i Zadarska rezolucija imale su velik odjek. Dok su ta izjašnjenja hrvatskih i srpskih političara izazvala u Pešti razumijevanje i simpatije, u Beču su ona stvorila zabrinutost i negodovanje. Potrebno je istaći da su u toj atmosferi utvrđivanja daljnjih zadataka za političku akciju i dalmatinski Talijani i talijanaši preko kluba svojih saborskih zastupnika u Zadru, 16. listopada 1905, formulirali i svoj politički stav. Oni su otvoreno izrazili svoje antiaustrijsko raspoloženje, spremni za "obranu od prodiruće njemštine" i zabrinuti u Dalmaciji za "narodnosna prava Talijana". Istakli su da bi mogli i sa simpatijama gledati "okupljanje rastrganih uda drugog naroda" (tj. sjedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom), ali da bez čvrstih garancija za poštivanje njihovih prava na sačuvanje "talijanskog narodnog obilježja" ne mogu dati određenije izjašnjenje, te da stoga zadržavaju za sebe "najveću rezervu i slobodu akcije"¹¹⁹. Talijani i talijanaši u to vrijeme u Dalmaciji bili su još jedino jaki u Zadru. Od 6 njihovih saborskih zastupnika svi su 6 izabrani u Zadru, i to: 4 u izbornoštvu zadarskih veleposrednika, 1 u izbornoštvu gradova za grad Zadar i 1 u izbornoštvu zadarske Trgovačko-obrtničke komore. Od 1897. nisu više imali ni jednog svoga zastupnika u Carevinskom vijeću. Pripadnici Talijanske (autonomaške) stranke u Dubrovniku bili su malobrojni i u to vrijeme bez ikakva osjetnijeg političkog utjecaja. Oni su se u Dubrovniku tada zasebno okupljali u svojoj čitaonici (Gabinetto di lettura), koja je izdavala i svoj kalendar "L'Epidauritano"¹²⁰. Inače, u privrednom životu grada aktivno su surađivali s dubrovačkim Hrvatima i Srbima kao trgovci, poduzetnici i pogotovu kao akcionari u padobranskim društvima i novčanim zavodima.

Konačno političko izmirenje i trajna politička sloga između dalmatinskih Hrvata i Srba postignuti su dogovorom saborskih klubova Hrvatske stranka (na čelu s Perom Čingrijom) i Srpska stranke (na čelu s Antunom Pugliesiem), obavljenom 14. studenog 1905. u Zadru. Oba su kluba stajala na stajalištu "da su Hrvati i Srbi jedan narod i "da su jedni prema drugima ravnopravni", te da će raditi "rame uz rame kao jednopravna braća u narodno-političkim pitanjima", nastojeći "da se što prije oživotvori sjedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom". Narodni će se jezik službeno zvati hrvatski ili srpski, u udžbenicima će biti "uzeta u obzir i hrvatska i srpska povijest", učenici će posvuda učiti oba pisma — latinicu i ćirilicu, a u općinama u kojima ima "znatan broj pučanstva hrvatskoga ili srpskoga" vijat će se na općinskoj zgradi i hrvatska i srpska zastava¹²¹. Vijest o tom dogovoru brzo se raširila diljem Dalmacije. Ona je naročito u Dubrovniku, u kojem su hrvatsko-srpski stranački konflikti bili žešći nego igdje drugdje tokom zadnjeg decenija 19. stoljeća i u kojem su se početkom 20. stoljeća sve uspješnije smirivali i nestali, primljena s oduševljenjem. Istog dana uvečer, kad je ta vijest doprla u Dubrovnik, Srpska građanska muzika u Dubrovniku je odsvirala podoknice pred stanovima Pera

¹¹⁸ "Dubrovnik" br. 43/1905, 1.

¹¹⁹ Isto, 3.

¹²⁰ I. Perić, n. d. (41), 35-36.

¹²¹ CH br. 47/1905, 1.

Čingrije i Antuna Pugliesia odajući im time zasluženo štovanje "radi postignutog sporazuma između Hrvata i Srba".¹²²

Iskazujući svoje zadovoljstvo definitivno postignutim hrvatsko-srpskim sporazumom, "Dubrovnik je, kao organ srpskih rezolucionaša, pisao: "Duga i ustrajna srpsko-hrvatska borba u Dalmaciji prestala je. Nakon kratkog mira sklopljen je ugovor o nacionalnom miru. Zašto to davno nije bilo? U ovom svečanom trenutku bolje je da čutimo, da ne odgovaramo na ovo pitanje, jer bi se izgubili u međusobnim rekriminacijama. Istoriju našeg spora najbolje je da sada prekrijemo koprenom zaborava. Spomenula se, ne povratila se! Obrana naše nacionalne individualnosti i ekonomske nezavisnosti zahtijevala je koncentraciju narodnih sila, Mi se možemo samo radovati da se to jednom dogodilo iako se trebalo davno dogoditi. I sabornice i kancelarije, škole i crkve, novine i skupštine treba da doprinesu svoj dar na oltar ove ljubavi. Misao jedinstva treba učiniti popularnom i jedinospasavajućom"¹²³ "Crvena Hrvatska" je, kao organ hrvatskih rezolucionaša u Dubrovniku, naglašavala: "Čingriji i Trumbiću uspelo je u ime narodne ideje okupiti oko sebe cijelu Dalmaciju, izvesti je iz mraka i zabit. Ta ideja drma sada sustavom u monarhiji; ona je pažnju i simpatije Evrope svratila na Hrvatsku, te je učinila faktorom, preko kojeg se ne može preći. Dalmacija je ujedinila Hrvate i Srbe, ovi su k sebi privukli i talijansku manjinu u zemlji".¹²⁴ O smislu političkog savezništva s Mađarima i važnosti hrvatsko-srpske političke sloge pred zajedničkim zadacima suprotstavljanja namjerama njemačkog imperijalizma, "Crvena Hrvatska" je, između ostalog, ovako obrazlagala: "Mađžari su uvidjeli odium, koji se na njih stvorio; Hrvati su razumjeli tko ih štiti i gdje treba da traže neprijatelja, a gdje saveznika... Ako se Dalmacija ne reinkorporira Hrvatskoj, već Hrvatska ostane u Ugarskoj, a Dalmacija u Austriji, Beč će prije ili poslije spojiti Bosnu i Hercegovinu, da preko nje prodre na istok. Njemačkoj bujici mogu se s uspjehom protiviti jedino složni Hrvati, Srbi i Mađari".¹²⁵

O Riječkoj i Zadarskoj rezoluciji podosta se raspravljalo i u toku zasjedanja Dalmatinskog sabora od 16. listopada do 21. studenog 1905. Govorili su mnogi rezolucionaši (i antirezolucionaši), a među njima i rezolucionaši iz dubrovačkog kraja.

Pero Čingrija je u svom dugom saborskom govoru prikazao nadahnuće i djelotvorni smisao Riječke rezolucije. Riječki skup hrvatskih političara — kazao je on — učinio je ponajprije ono što je morao: "da u krizi, koja je srela habsburšku monarhiju, udari jedan pravac, kojim bi se imali vladati Hrvati", a usto "da iznese pred forum Evrope nesretno stanje koje vlada kod prekovlebitskih Hrvata". U Banskoj Hrvatskoj npr. "kad se o izborima radi, nema zakona, odlučuje samo oružana sila bezdušne vlade". Riječka je rezolucija podigla buru u Austro-Ugarskoj i svojim odjekom "prešla granice" Habsburške monarhije. Ljudi koji su domislili i potpisali tu rezoluciju moći će se tim činom ponositi za cijelog svoga života. Ona će sigurno biti "poduprta sa strane ugarske koalicije" ako ona dođe "do uprave i vlade u Ugarskoj". Srbi su poduprli Riječku rezoluciju svojom Zadarskom rezolucijom. Javi li se ubuduće kakva hrvatsko-srpska nesuglasica, odmah je treba riješiti, ugasiti, jer "nesloga" između Hrvata i Srba njihova je zajednička "smrt". Dalmatinski i istarski Talijani i talijanaši morali bi biti konstruktivniji i podupirati težnje Hrvata i Srba. A oni — ukazivao je Čingrija — i dalje griješe. Bunc se protiv nastojanja da se u Trstu otvori hrvatska ili slovenska škola, a ne vide što Nijemci hoće govoriti "da je Trst njemačka luka".

¹²² Isto, 3.

¹²³ "Dubrovnik" br. 47/1905, 1.

¹²⁴ CH br. 48/1905, 1.

¹²⁵ CH br. 43/1905, 1.

Odobrio je Čingrija — u svom daljnjem izlaganju — težnju dalmatinskih općina da u sklopu njihove autonomije vrše nadzor i nad radom osnovnih škola, rekavši da je bolje da to rade one "nego njemačka vlada". Poznato mu je, u vezi s Riječkom rezolucijom, da Riječka rezolucija ima i na hrvatskom tlu svoje protivnike, koji tvrde da su rezolucionaši "izdajice Hrvatske", da su Hrvatsku "prodali Mađarima". Razmišljajući o tim ljudima, koji tako govore, on im je uputio ove riječi: "Ako hoćete iskati prodane ljude, neka ih idu iskati u svoje redove, tih prodanika naći će u izobilju": Na takve izjave ne tjera ih ni "domovinska ljubav, ni ikakvo čuvstvo..., nego ludost". Dešava se "da i najozbiljnije stvari" imaju katkad i "svoju komičnu stranu". Eto, sastao se i Hrvatski sabor u Zagrebu, te je njegova zastupnička većina osnovala svoj saborski odbor "da sudi o riječkoj rezoluciji". I ta se većina — na osnovi izvještaja toga njezina odbora — "svečano" ogradila od Riječke rezolucije, "jer je to čeljad, koja sve svečano radi, gdje jedan drugome kadi". Ta je saborska većina, ako suosjeća s narodom, mogla iznijeti na raspravu više zakona sa svrhom "da se sve nepravice, koje su učinjene hrvatskom narodu, poprave". Ali, oni nisu ništa učinili, niti namjeravali išta učiniti, "jer znadu kad bi išli u išto dirati, da bi to bila propast, a oni neće da propadnu". No, uvjeren je da će njihova propast ipak doći i "proti njihovoj volji". Riječka je rezolucija toj Khuenovoj saborskoj većini "skinula krinku s lica", ona ju je "udarila u srce".

Nastavljajući to svoje izlaganje, Čingrija je ukazivao kako je Beč nastojao da u postojećoj krizi dualizma Hrvati zaigraju svoju staru, kompromitantnu četrdesetosmašku ulogu, da budu "janjičari reakcije", ali mu "to nije uspjelo". Ona sramotna uloga Hrvata "neće se više nikada ponoviti". Uzaludno je nastojanje bečke kamarile da i dalje svađa Hrvate s Mađarima. I Mađari su razumjeli "tu igru", te ni oni više neće raditi onako kako su radili. Čingrija vjeruje F. Kossuthu, vođi mađarske koalicije. Ističe da je Kossuth "vidio svojim očima talijansko ujedinjenje", da je učio politički misliti i pod utjecajem talijanskog risorgimenta, te da je "možda više po svojem odgojenju Talijanac, nego drugo". Boreći se za slobodu svoga naroda, Kossuth će znati poštivati slobodu i drugih naroda. U vezi s tim Čingrija je istakao: "Ja gojim čvrstu nadu da on i njegova družina, ako dođu do ministarstva, ako dođe u njihove ruke sudbina Ugarske, da će znati dati Hrvatima ne samo riječima, nego i činjenicama ono što su već javno u više prigoda obećali i putem javne štampe. Što hoće prava liberalna stranka u Ugarskoj? Hoće da joj domovina bude slobodna, jedna i velika. Što mi hoćemo ovdje? Da Hrvatska bude jedna i slobodna. A to ako oni za sebe traže, neće moći zanijekati, te sam ozbiljno uvjeren da će nas u tim našim namjerama podupirati. I poduprijet će nas radi svojih osobitih interesa, jer je u interesu njihovu, koliko i u interesu našem, toliko i u interesu nama susjednih srodnih zemalja na istoku, da podignemo čvrsti bedem proti prodiranju njemačkome prema istoku, da se tako sačuvamo od onoga što će nas, ako budemo nesložni, zadesiti, tj. propast će i jedan i drugi narod. Tu su igru već u Pešti razumjeli i ozbiljni peštanski političari već priznaju da su oni do sada bili na krivom putu, da su oni podupirali njemštinu u Austriji, koja u sadanjem svom obliku nije drugo nego njemačka predstraža koja ima da prodre prema istoku". Zaključujući svoj govor, Čingrija je istakao da će rezolucionaši "vedrim čelom i ponosno čekati događaje i sud budućnosti o njihovim namjerama", a ako im dolazeći događaji eventualno i ne dadu pravo, da će im ipak svatko "morati priznati da su njihove namjere bile poštene".¹²⁶

Tom je prilikom P. Čingrija oštro polemizirao sa saborskim zastupnicima, antirezolucionašima. Napadajući stavove antirezolucionaša Josipa Virgila Perića, koji je kazao da će o tome tko ima pravo: on ili rezolucionaši — "budućnost suditi", Čingrija je rekao da rezolucionaši već idu "prema budućnosti" i da je budućnost na njihovoj strani. Na Perićev

¹²⁶ BIDS, XXXIX i XL zasj. (1905), 1349-1351.

prigovor rezolucionašima da neosnovano tvrde kako je Riječka rezolucija izazvala opće odobrenje, Čingrija je objasnio da je ona zaista naišla na široko i iskreno odobravanje "od strane neodvisnih elemenata", i pritom konkretizirao: "Jer tko je odobrio riečku rezoluciju? Naša mladost. Ja sam primio telegrame sa svih učilišta, na kojima ima Srba i Hrvata i svuda časte riečku rezoluciju... A tko je njoj protivan? Protivni su joj oni, koji se boje za svoje interese, koji se boje da bi izgibili položaja svoga, štono su ih kupili na štetu hrvatskoga naroda... Protivni su joj neki visoki dostojanstvenici, bilo veliki svećenici, bilo veliki vojnici, bilo veliki dostojanstvenici civilne struke". Na Perićevu primjedbu da se moglo pregovarati s Bečom, a ne s Peštom, Čingrija je podsjetio da su se rezolucionaši orijentirali na pregovore sa zastupničkom većinom Ugarskoga sabora, jer da, uz ostalo, u toj većini ima "pravih liberala", a naročito da ih ima u Kossuthovoj Nezavisnoj stranci, u kojoj djeluju Apponyi i drugi. Za austrijske (njemačke) liberalce naveo je "da su oni nekakvi liberalci osobitoga kova", da su svi odredi "pangermani", da misle isključivo "o njihovoj koristi". Osudio je i austrijski stav prema Bosni. Austrija ne namjerava "pustiti Bosnu", želi je anektirati Čingrija je naglasio — u odnosu na Bosnu — da bi bilo jedino pravedno da se uvaži osnovno načelo "modernoga narodnoga prava": da "Bosna pripada Bošnjacima", da dakle tamošnji stanovnici sami odluče "što će i komu će se pridružiti". Uvjeren je da će žitelji Bosne "prije ili poslije" ipak imati priliku da izraze "posljednji sud o svojoj sudbi". Na Perićevo proizvoljno tvrđenje da je Riječka rezolucija poslana iz Pešte, Čingrija je objasnio kako je došlo do formuliranja tog dokumenta. Kazao je da se prije zajedničkog sastanka u Rijeci sastao odbor šesterice "u Abaciji" (Opatiji), u okviru kojega se raspravljalo o tri teksta koja su izradili članovi tog odbora: Vrbanić, Milić i Trumbić. Kako je Trumbićev prijedlog teksta rezolucije bio najpotpuniji i najadekvatniji, ovaj tekst je bio predstavljen i prihvaćen "na riečkom sastanku".

Opovrgavao je Čingrija i stavove antirezolucionaša Iva Prodana. Najprije je ukazao da listovi Prodanovih "čistih" pravaša napadaju Riječku rezoluciju izrazito "mala fide". Na Prodanovu izjavu da se u postojećoj krizi dualizma nametnulo osnovno pitanje opredjeljenja ili za Beč ili Peštu, Čingrija je reagirao: "Riečka rezolucija nije ni za Beč, ni za Peštu. Riečka rezolucija je samo za Hrvatsku i za Dalmaciju". Podsjetio je da se taj akciono-politički putokaz zalaže za sjedinjenje Dalmacije sa banskom Hrvatskom i za potrebe promjene u Banskoj Hrvatskoj. Ljudi koji sjede u zastupničkim tijelima Banske Hrvatske "zastupaju svoje interese, a ne interese naroda". U ime svega toga Riječka rezolucija nije program, jer je i dotad bilo različitih programa kojima se nastojalo da se "pripodbije svijet, a radilo se nije ništa"; ona je — zaključio je Čingrija¹²⁷ — poziv na akciju i rukovodj u akciji".

Radi provođenja Riječke rezolucije bio je na sastanku u Rijeci 3. listopada 1905. izabran izvršni odbor od pet članova na čelu s Perom Čingrijom. I mađarska je koalicija potom, u tu svrhu, također izabrala svoj izvršni peteročlani odbor na čelu s Ferenczom Kossuthom. Čingrija je u nekoliko navrata poticao da se ti pregovori obave. Iz Beča su nastojali da ne dođe do zajedničkog sastanka tih odbora (hrvatskog i mađarskog). Bilo je to vidljivo, uz ostalo i kroz aktivnost Vicka Ivčevića, predsjednika Dalmatinskog sabora, bečkog pouzdanika, koji je pisao Peru Čingriji da se odustane od dogovorenog sastanka sa Mađarima, jer da će inače središnja vlada iz Beča kazniti Dalmaciju time što joj "neće graditi željeznicu", ni "izvesti jezičnu osnovu".¹²⁸ Kao što je poznato, uslijed, bečkih pritisaka, koji su zatim slijedili i prema Mađarima, navedeni hrvatsko-mađarski pregovarački sastanak bio je onemogućen.

¹²⁷ Isto, 1462-1466.

¹²⁸ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 30. I. 1906, H. Morović, n. d. (50), 246.

Učvršćivanje jedinstva među hrvatskim i srpskim rezolucionašima nametalo se kao stalan zadatak. Moralo se voditi računa o svemu što je pridonosilo jačanju tog jedinstva. Ta briga bila je izrazito prisutna i u Dubrovniku. Antun Pugliesi, predsjednik Srpske narodne stranke na Primorju, pisao je 7. siječnja 1906. Peru Čingriji, predsjedniku Kluba Hrvatske stranke u Dalmaciji i dubrovačkom općinskom načelniku, da se, u skladu sa stavovima hrvatsko-srpskog sporazuma, utvrđenim 14. studenog 1905. u Zadru, riješi pitanje isticanja i srpske zastave u svečanim prilikama na općinskoj zgradi u Dubrovniku.¹²⁹ Bilo je primjera u drugim krajevima Dalmacije, pa i u dubrovačkom kotaru, da su pojedine općine i koje nisu bile obvezne isticati obje zastave, isticale ipak i jednu i drugu (hrvatsku i srpsku) u znak hrvatsko-srpske sloge. Tako su za božićnih praznika 1905. bile izvještene obje zastave ne samo na općinskoj zgradi u Slanome nego i na kući Luja Milića, načelnika općine Slano.¹³⁰

Uzimajući za povod dopis predsjednika Srpske narodne stranke na Primorju, dubrovački je općinski načelnik Pero Čingrija odlučio da se pitanje isticanja i srpske zastave na općinskoj zgradi u Dubrovniku riješi što skorije, i to svakako prije Sv. Vlaha, kad je bila prva prilika da obje zastave, jedna pored druge, zavijore. S obzirom na to da su većinu općinskog vijeća sačinjavali "čisti" pravaši, moglo se unaprijed znati da će se oni protiviti isticanju srpske zastave. Zbog toga je Pero Čingrija smislio odgovarajući postupak, koji je trebalo prethoditi donošenju odluke o isticanju — uz hrvatsku — i srpske zastave. Devetnaest vijećnika, pripadnika Hrvatske stranke, uputio je 11. siječnja 1906. pismeni zahtjev općinskom načelniku da stavi u dnevni red sjednice općinskog vijeća pitanje isticanja zastave na općinskoj zgradi, predlažući da se donese zaključak o isticanju objiju narodnih zastava — hrvatske i srpske. Taj zahtjev bio je uvršten u dnevni red sjednice dubrovačkog općinskog vijeća 24. siječnja 1906. U raspravi o toj točki dnevnog reda najprije je govorio vijećnik Melko Čingrija, pripadnik Hrvatske stranke. On je "vrućim riječima" zagovarao "slogu Hrvata i Srba", za koju je kazao da "pripravlja svima bolju i sretniju budućnost", te se založio za "izvješene srpske trobojnice na općinskom domu".¹³¹

Odmah nakon govora M. Čingrije, riječ je uzeo vijećnik don Antun Liepopili, pripadnik Čiste stranke prava. On je, protiveći se prijedlogu M. Čingrije, kazao "da su pravaši uljegli u Općinu uz uvjet da ista zadrži hrvatski karakter", te da stoga on i njegovi istomišljenici "ne mogu glasovati za taj prijedlog", želeći da se preko toga prijedloga "pređe". Podržavajući Liepopiliev stav, vijećnik Antun Miletić, "čisti" pravaš, istakao je da bi vijećnici, ako bi glasovali za to da se može isticati i srpska zastava, glasovali ne samo protiv njega (Miletića) već i protiv njegovih birača "koji su ga izabrali u Vijeće".

Rasprava se nastavljala, postajući sve oštrija. Vijećnik Milorad Medini, pripadnik Hrvatske stranke, objašnjavao je da su saborski zastupnici Hrvatske stranke, u kojima svi pripadnici te stranke "vide svoje vođe", zaključili sa saborskim zastupnicima Srpske narodne stranke na Primorju sporazum koji je postao obavezan za sve sljedbenike tih strana, te da se i u Dubrovniku, uz hrvatsku, treba vijati i srpska trobojnica. Načelnik Pero Čingrija je, pobijajući izjave A. Liepopilia i A. Miletića, rekao "da nije istina da ih je u Vijeće izabrala stranka koja je proti izvješnju srpske zastave". U izbornom proglašenju "bilo je čisto i bistro rečeno" da većina općinskog vijeća pripada Hrvatskoj stranci. Liepopili je zatim izjavio da njega ne obvezuje sporazum Hrvatske i Srpske stranke, pogotovu i stoga što je učinjen nakon općinskih izbora. Uzimajući ponovo riječ, načelnik P.

¹²⁹ HAD, ČAO, kut. 15.

¹³⁰ "Dubrovnik" br. 53/1905, 3.

¹³¹ HAD, Zapisnici sjednica Općinskog vijeća 1905-1912, I, 87.

Čingrija je objašnjavao "da pitanje zastave nije mjesno pitanje". Kritizirao je manjinu, koju u općinskom vijeću čini opoziciju, naglašavajući "da je lako činiti opoziciju kad si u manjini, jer manjina nema nikakve odgovornosti". I potom je prešao na proceduru glasanja. Prvo je stavio na glasovanje Liepopiliev prijedlog: da se ne dopusti isticanje srpske zastave. Taj je prijedlog podržan sa 10 glasova i odbačen s 21 glasom. Većina je, dakle, bila za prijedlog M. Čingrije: da se na općinskoj zgradi u svečanim zgodama — uz hrvatsku — ističe i srpska zastava. Vijećnici manjine, nezadovoljni tim zaključkom, napustili su vijećnicu u znak protesta.¹³²

Izvještavajući o tome i obrazlažući smisao hrvatsko-srpske političke sloge, "Crvena Hrvatska" je isticala: "Sloga, uglavljena između Srba i Hrvata, ne pozna niti smije da pozna pobjednika; ona pozna samo jednog pobjednika: narodnu misao, korist naroda našega hrvatskoga i srpskoga".¹³³ "Prava Crvena Hrvatska", organ dubrovačkih "čistih" pravaša, dosljedna svom destruktivnom usmjerenju, pisala je u nekoliko navrata ovako: "Barjak znači što narod želi, što traži, gdje cilja... Čast i poštenje Srbima... Za deset godina njihova upravljanja s našom općinom, oni se nijesu nikada usudili izvjesiti na općinu srpsku zastavu. Hoćemo li sad mi Hrvati to učiniti"?¹³⁴ "O sv. Vlahu će se prvi put na općini razviti srpska zastava... Hrvatskom puku eto nagrade za proganjanja, tamnice, upropašćivanja, što je podnio za hrvatski barjak, hrvatsku misao. Gospoda su se izmirila, pa im više ne treba puk".¹³⁵ "Gospodari mogu da zaborave što su jedni drugim učinili, ali ne može puk, kojeg oni sada ostavljaju, jer misle da im ne treba više"¹³⁶. Očito, "čisti" su vršili nečistu rabotu: željeli su i dalje hrvatsko-srpski razdor i za tu su svrhu bunili hrvatski puk, usmjeravajući ga protiv nosilaca politike novoga kursa u dubrovačkoj sredini.

Videći u toj raboti "čistih" pravaša veoma opasnu igru i nastojeći objasniti pučkim masama grada i okolice smisao zajedništva i obiju narodnih zastava (hrvatske i srpske), dubrovački su pripadnici Hrvatske stranke "uoči sv. Vlaha 1906" tiskali oglas dubrovačkog kotara, a poslali su ga i na adrese niza pojedinaca, građana i seljaka.

Taj je oglas imao pozitivan učinak. Razbio je intrige "čistih" pravaša i dao potrebne informacije o hrvatsko-srpskom sporazumu, iz kojeg je proistjecao i odgovor o zastavama. U tom je oglasu, između ostalog, istaknuto: da "domovina naša", uz tolike neprijatelje kojima je izložena, ne bi nikada dočekala svoje ujedinjenje i slobodu "kad se ne bi svi njezini sinovi, Hrvati i Srbi, našli složni i jednodušni". Nužno je da se napusti i zaboravi "svaki osobni jal i prkos" iz minulih hrvatsko-srpskih stranačkih sukoba, te da se zajednički radi kako bi zajednička domovina što prije doživjela "dan svojega ujedinjenja". Govoreći o odnosu dubrovačkih Hrvata prema Srbima i srpskoj zastavi, koja, uz hrvatsku, treba vijoriti na općinskoj zgradi, počev od predstojeće svečanosti na dan Sv. Vlaha, autori oglasa su naglašavali: "Zar da nastavimo borbu s njima samo zato što oni hoće da njihova narodna zastava nađe kod nas Hrvata poštovanja i onog ugleda, koji se svakako pristoji jednoj zastavi, pod kojom je srpski narod za toliko vremena za svoju slobodu vojevao i krv prolijevao? Zar da nam naprotiv ne bude jednako sveta ta njihova zastava jednom kad će pod tom zastavom Srbi vojevati za slobodu Hrvatske". U oglasu je dalje navedeno "da su, protiv svih umjetno stvorenih razlika, Srbi i Hrvati jedan narod i da im je budućnost jedna". Na kraju oglasa stajao je slijedeći apel: "Hrvati Dubrovčani! Samo onaj, koji želi tuđina za gospodara može biti protiv sloge između Srba i Hrvata; i

¹³² Isto, 87-89.

¹³³ CH br. 4/1906, 2.

¹³⁴ PCH br. 44/1906, 1.

¹³⁵ PCH br. 45/1906, 2.

¹³⁶ PCH br. 46/1906, 3.

samo onaj, koga prkos i osobni jal vodi može željeti borbu među braćom, kad joj razloga nema. Narod naš treba da sakuplja svoju snagu, da se složnim silama odhrva pravomu neprijatelju. Svaki rodoljub raduje se što je između braće nastupio mir... Borba proti Srbima bila je i prošla, i željeti je da se više nikada ne povрати. Kad Srbi nas poštuju, poštuju i mi njih; kad je naša zastava za njih dična, nek je jednako dična i njihova za nas; kad oni zaboravljaju prošlost, znajmo je zaboraviti i mi...; kad oni veseleći se uspehu narodne misli, koja ne zna ni za pobjeđene ni za pobjeditelje, nazdravljaju hrvatskom narodu, i mi puna srca i iskreno odvratimo im kličući: Živjela braća Srbi! Živjela zajednička nam domovina Hrvatska!"¹³⁷

Odluka većine općinskog vijeća (pristaša hrvatske stranke) u Dubrovniku da se ističe i srpska zastava na općinskoj zgradi, kao i javni oglas koji su oni izdali, potakli su i Mjesni odbor Srpske narodne stranke da se i on obrati dubrovačkim pristašama ove stranke proglasom, u kojem je informirao o toj odluci i isticao: "Neće razviti tu trobojku niti sila, niti kakav prelazni kompromis, već će je razviti ljubav i uvjerenje da smo jedan narod, da samo u slozi, ljubavi i zajedničkom radu možemo naći spas i napredak. Ganuti takvim događajem..., mi vas pozivljemo da žalosnu prošlu ubitačnu borbu zaboravimo, da se svi okupimo oko tih naših dičnih zastava, da ih obje zajednički sa svom snagom i požrtvovnošću branimo, da se svi skupimo u jedno kolo kanoti jednokrvna braća... Živio bratski hrvatski narod!"¹³⁸ Postignuta hrvatsko-srpska sloga u Dubrovniku, kao i drugdje, bila je izraz potpune svijesti o njezinoj neminovnosti, te je njeni neprijatelji (furtimaši i ostali "čisti" pravaši, kao ni režimski organi) nisu više lako mogli narušiti.

Budući da je na dan proslave Sv. Vlaha u Dubrovniku, 3. veljače 1906, trebala biti izvješena, uz hrvatsku, i srpska zastava na općinskoj zgradi, pojedini su svećenici u seoskim župama odvrćali svoje župljane da ovaj put odustanu od odlaska na tu proslavu u Dubrovnik, "jer da će biti bulikana"¹³⁹. Proslava je, međutim, protekla u redu, i potvrdila visok stupanj sloge koja je vladala među dubrovačkim građanstvom.

Pokazalo se u toj prigodi, i inače, da razdor, koji je sijala "Prava Crvena Hrvatska", ne može polučiti šire i dublje učinke na dubrovačkom tlu. Političko djelovanje nekih katoličkih svećenika u Dubrovniku škodilo je i njihovu profesionalnom, vjerskom poslu, jer su oni, gubeći ugled kao građani, gubili istovremeno i ugled kao dušobrižnici. Vojujući politički protiv pristaša Hrvatske stranke, koji su bili katolici, oni su time i ne htijući stvarali prema sebi i njihovo nepovjerenje kao vjernika. Isto tako, vojujući politički protiv pristaša Srpske stranke, oni su među jednim dijelom pristaša te stranke (među Srbima katolicima) stvarali sebi njihovo nepovjerenje i kao vjernikâ. Zbog svoga političkog djelovanja pojedini su svećenici doživjeli i druge neugodnosti, koje su pridonosile njihovu kompromitiranju. Tako je npr. na Stradunu, 18. veljače 1906, kanonik don A. Liepopili dobio šamar od Rajmunda de Giullia, pristaše Hrvatske stranke, zbog toga što je u "Pravoj Crvenoj Hrvatskoj", izašloj prethodnog dana, bilo nešto neistinito i nepovoljno napisano o njegovu pok. ocu, istaknutom narodnjaku Vlahu de Giulliu. U Dubrovniku se smatralo A. Liepopilia odgovornim za pisanje "Pravne Crvene Hrvatske". Jer: "On je duša tog lista; on neograničeno vlada tiskarom, vlasnicom lista; on vrši cenzuru vrh svega što se u toj tiskari štampa; on nadahnjuje i vodi one, koje 'Prava' zastupa"¹⁴⁰.

¹³⁷ HAD, ČAO, kut. 37.

¹³⁸ CH br. 5/1906, 3.

¹³⁹ Isto, 3.

¹⁴⁰ CH br. 8/1906, 3.

V.

Među dubrovačkim svećenicima, "čistim" pravašima, osobito se, pored A. Liepopilia, isticao i don Jozo Crnica. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća on je službovao kao župnik u Grudi i bio dekan Konavala, te je već u to vrijeme blisko surađivao s organima režima. Sebi je pripisivao zasluge za izgradnju najpovoljnijeg pravca uskotračne željezničke pruge kroz Konavle, a dičio se i carskim priznanjima: bio je vitez reda Franje Josipa I i nosilac odličja Zlatnog krsta za zasluge sa krunom. Od 1902. postavljen je za kanonika Stolnog kaptola u Dubrovniku. Njegovo političko djelovanje u interesu habsburškog režima naročito se ispoljilo uporedo s nastojanjem i učvršćivanjem hrvatske i srpske politike novoga kursa (od 1903. i dalje), kad on i tajno i javno radi protiv zagovaratelja te politike. Tjednik "Crvena Hrvatska", uporno pišući u duhu načela politike novoga kursa, raskrinkavao je sve protivnike te politike, a među njima, dakako, i svećenike don A. Liepopilia i don J. Crnicu, kao što je to vidljivo i iz ovog kritičkog osvrtu na njihovo djelovanje, objavljenog početkom ožujka 1906: "Crnica, Liepopili i njihova družba otkrili su se kao ljudi, koje je austrijski sistem sebi odnjihao za robove. Njihovo toli razglašeno hrvatstvo nije bilo drugo nego sredstvo da se uvuku u narodne redove, te pod tom firmom uspješnije rade na zator svega što je Hrvatu sveto... Za njih se priređuju komersi, gdje se u pjenu šampanjca plaćenog od Crnice inaugurira politika, koja bi od Dalmacije imala konačno učiniti provinciju Austrije... Mi smo davno između svećenstva naučili vidjeti pokorne slugе svakog gospodara. Ali neka se ne požuri Crnica javiti uspjeh svojim bečkim prijateljima"¹⁴¹. Takve kritike nisu djelovale ni na Crnicu, ni na Liepopilia; oni su ostajali vjerni svom prorežimskom, destruktivnom političkom usmjerenju. Ali, takve su kritike ipak bile korisne i zato potrebne: otvarale su oči puku da vidi tko mu se sve nameće za vođe, tko mu dobro želi, a tko ga vara i u njegovu ime radi protiv njega.

Pojedini su ljudi, videći da su se, zavedeni, našli u krugu "čistih" pravaša, napuštali taj krug. To je, između ostalih, učinio početkom ožujka 1906. i općinski vijećnik Mato Obradović. On je bio izabran u dubrovačko općinsko vijeće kao pripadnik Čiste stranke prava. Kad je pobliže spoznao kako djeluju pojedini "čisti" pravaši, a pogotovu njihove vođe, on je istupio iz te stranke, a istodobno se odrekao i svoga mandata kao općinski vijećnik. Obradović je svoj odstup objasnio pismom, koje je uputio općinskom vijeću. U tom pismu on je naveo da se raniji pravaši kao A. Trumbić, J. Biankini i dr. ne nalaze više među pravašima. Zapazio je da u postojeću Čistu stranku prava "ulaze osobe, koje su za vrijeme, kad je pravaštvo bilo progonjeno i zazorno višim krugovima, bili najžešći protivnici pravaštva". On je ušao u općinsko vijeće, uvjeren da će dubrovački Hrvati raditi složno. "Ali mjesto sloge među Hrvatima raste svaki dan više razdor. Hrvatski prvaci i pravi rodoljubi bivaju napadani i vrijeđani i to baš u času, kad se ti ljudi najviše za narod hrvatski izlažu kao učesnici rodoljubnog sastanka u Rijeci"¹⁴². Očito, Obradović je spoznao da rezolucionaši zastupaju prave interese hrvatskog naroda, te da on, kao hrvatski rodoljub, ne može biti među njihovim protivnicima.

Djelovanje rezolucionaša imalo je pozitivan odraz i na međustranačke odnose u Banskohrvatskoj, gdje je nastala koalicija hrvatskih i srpskih opozicionih stranaka, koja se 11. prosinca 1905. predstavila i svojim političkim programom. Pojava te koalicije i njezina akcionog političkog programa izazvali su simpatije i među rezolucionašima u Dubrovniku. U tom okupljanju banovinskih Hrvata i Srba dubrovački su rezolucionaši vidjeli daljnju neophodnu "potrebu koncentracije narodne snage"¹⁴³. "Crvena Hrvatska" i

¹⁴¹ CH br. 9/1906, 1.

¹⁴² Isto, 3.

¹⁴³ "Dubrovnik" br. 52/1905, 1.

"Dubrovnik" pratili su aktivnost Hrvatsko-srpske koalicije u Banovini, uvjereni da će uspjeti te opozicijske stranačko-političke grupacije mnogo ovisiti i o podršci Mađarske koalicije. Mađarske opozicione stranke, među kojima je Kossuthova Nezavisna stranka bila glavni idejni i organizacijski vez, bile su — nakon 19. veljače 1906, kad je carevim reskriptom bio raspušten zastupnički dom Ugarskog parlamenta — pogotovu isključivo zabavljene prilikama u svojoj zemlji. Imajući u vidu tu njihovu zaokupljenost vlastitom situacijom, "Crvena Hrvatska" je pisala da Mađarsku koaliciju očekuju nova iskušenja i da je ona, sa stajališta realne politike, upućena na suradnju s Hrvatima. "Štogaod oni postigli bez Hrvata ili proti njima, oni će uvijek imati u vlastitoj kući neprijatelja da im uspjeh ogorče". Ali oduševljenje kojom su mađarske udružene stranke primile Riječku rezoluciju i njihovo žaljenje što se moralo odgoditi pregovaranje o provedbi te rezolucije, dokaz su — naglašavala je "Crvena Hrvatska" — "koliko drže do Hrvata"¹⁴⁴. U novim saborskim izborima u Mađarskoj, održanim u ožujku 1906, Mađarska je koalicija izvojevala pobjedu. U povodu te pobjede "Dubrovnik" je komentirao: "Ugarska je postala zemlja iznenađenja... Dosadašnji protivnici — kruna i koalicija — sklopili su primirje. Vođe svih koaliranih stranaka stupili su u novo, ustavno i privremeno ministarstvo... I među njima Košut — sin Lajoša Košuta, čije ime znači za Mađarsku jedan program... Glavni grad progovorio je u ime Ugarske. On primirje smatra pobjedom koalicije"¹⁴⁵.

Ta nova ugarska vlada na čelu sa Sándorom Wekerle formirana je 7. travnja 1906. U njoj je Ferenz Kosuth bio ministar trgovine. Pod utjecajem rezolucionaša iz Dalmacije i Banske Hrvatske, kao i pod utjecajem Kossuthovih istomišljenika, ta je nova mađarska vlada zauzela stav da se saborski izbori u Banskoj Hrvatskoj održe bez pritisaka organa državnog režima, da se poštuje volja birača. U tako izmijenjenoj, povoljnijoj izbornoj atmosferi održani su saborski izbori u Banovini, u kojima je, kao, što se i očekivalo, pobijedila Hrvatsko-srpska koalicija. Ta je pobjeda svečano proslavljena i u Dubrovniku. Proslava se obavila na način, što je u nedjelju, 6. svibnja 1906, Hrvatska općinska glazba svirala pred crkvom Sv. Vlaha, potom, svirajući, obišla grad, da bi se, u sklopu tog obilaska, zaustavila pred stanovima Pera Čingrije i Antuna Pugliesia, da im i u njihovu čast, kao zaslužnim prvcima Hrvatske i Srpske stranke, odsvira prigodne podoknice. Iza glazbe koračala je mnogobrojna dubrovačka omladina, koja je klicala "pobjedi opozicije, hrvatskoj i srpskoj udruženoj koaliciji", zatim Peru Čingriji i Antunu Pugliesiu, pa "jugoslavenskoj misli i slozi hrvatskog i srpskog naroda", a izvikivala je i "poneki pereat Tomašiću i mađaronskoj kliku"¹⁴⁶.

Političko djelovanje Pera Čingrije, osobito od inauguriranja politike novoga kursa, stvorilo mu je velik ugled. Imajući u vidu da je on bio neprestano saborski zastupnik još od 1870. i da se ustrajno zalagao za narodna prava, njegovi su politički istomišljenici nastojali da dolično obilježe 35-godišnjicu saborskog rada. Dubrovačko općinsko vijeće je 9. travnja 1906. zaključilo: da se u općinskoj vijećnici postavi Čingrijina slika¹⁴⁷ i da se Široka ulica, u kojoj se rodio i u kojoj je stanovao P. Čingrija, nazove Čingrijinom ulicom¹⁴⁸. U Zagrebu su Čingrijini politički suradnici oko "Pokreta" ugovorili da se izradi umjetnički pokret P. Čingrije¹⁴⁹, te da se potom taj portret reproducira i u obliku razglednice prodaje. Članovi Kluba Hrvatske stranke naručili su u kipara Ivana

¹⁴⁴ CH br. 6/1906, 1.

¹⁴⁵ "Dubrovnik" br. 15/1906, 1.

¹⁴⁶ CH br. 19/1906, 3.

¹⁴⁷ Tu sliku (umjetnički portret) izradio je slikar Vlaho Bukovac i ona se od kolovoza 1907. nalazila u dubrovačkoj općinskoj vijećnici.

¹⁴⁸ HAD, Zapisnici Općinskog vijeća 1905-1912, I, 97.

¹⁴⁹ Taj posao izvršio je slikar Joso Bužan.

Meštrovića izradu biste P. Čingrije, koju su mu zatim, kao svoj dar, i svečano uručili¹⁵⁰. Uz mnogobrojne poštovaoce (pristaše politike novoga kursa, rezolucionasa), imao je Čingrija i brojne protivnike (iz redova antirezolucionasa, suprotstavljenih politici novoga kursa). Priznanja koja je primio za svoje javno djelovanje shvaćao je kao priznanje politici za koju se zalagao. Isto tako i napade, kojima je bio izložen u protivničkim glasilima, shvaćao je kao napade na politiku koju je vodio.

Čingrijini politički stavovi obično su bili iskazivani kroz pisanje dubrovačke "Crvene Hrvatske". Uvjeren da se javna politika ne može voditi bez javnog glasila, on je na razne načine potpomagao taj list. Kad je taj list ostao bez svoje tiskare, Čingrija je sve poduzimao što je mogao da taj list ima svoju stalnu tiskaru, koja će mu biti izdavaatelj i garantirati sigurnost. Financijska sredstva za ustanovljenje te tiskare bila su prikupljena, ali je teško bilo dobiti dozvolu za njezino osnivanje i rad. Jer, bila bi to treća tiskara u nevelikom Dubrovniku! No, uza sve teškoće za dobivanje potrebne dozvole, Čingrija je uspio da se dobije ta dozvola, zahvaljujući podršci Dubrovčanina Nika Nardellia, tada austrijskog namjesnika u Dalmaciji. Novoustanovljena tiskara zvala se "štamparija de Giulli i dr." (po braći de Giulli, koji su, među dioničarima te tiskare, bili vlasnici natpolovične većine dionica). U toj štampariji tiskala se "Crvena Hrvatska" od ožujka 1906. i dalje — do kraja njezina izlaženja.

U velikoj neprilici našao se Pero Čingrija kad je saznao da će se potkraj ljeta 1906. održati vojni manevri u okolici dubrovačkoj, te da će, zbog prisustvovanja tim manevrima doći u Dubrovnik i car Franjo Josip I. Naime, Čingrija je, kao rezolucionas, bio otvoreni protivnik Beča. I caru je to bilo poznato. Čingrijina funkcija općinskog načelnika dubrovačkog nametala mu je dužnost da pri dolasku dočeka cara, da ga pozdravi, da mu za boravka u Dubrovniku bude u pratnji i da ga na odlasku isprati. A to mu je, kao deklariranom protivniku Beča, bilo mučnije od svega.

Razmišljajući o carevu dolasku, Čingrija je pisao Trumbiću, svom političkom istomišljeniku i prijatelju, da će, prije svega, morati obaviti razgovor s namjesnikom Nardelliem "kako se ima vladati u ovom delikatnom poslu i to kao načelnik grada gdje vladar dolazi". Inače, da u toj prigodi ne želi ništa organizirati kao predsjednik Hrvatske stranke i njezina saborskog kluba. Bilo mu je poznato da je netko istakao misao o upriličanju poklonstva dalmatinskih zastupnika caru, pa je u vezi s tim odlučno reagirao: to je "delikatno posao, u koji se priti neću", a tko bude nastojao oko toga "pravo je da uzme na sebe i odgovornost za stvar koja se ne zna kako bi mogla ispasti"¹⁵¹. Kako car, navodno zbog bolesti — prema službenom objašnjenju — nije mogao doći, došao je umjesto njega na vojne manevre prestolonasljednik Franz Ferdinand. On je 12. rujna 1906. stigao jahtom u pratnji nekoliko ratnih brodova, koji su potom sudjelovali u manevrima na dubrovačkom akvatoriju. U manevrima je sudjelovala i kopnena vojska na prostoru od Cavtata do Slanoga i u zaleđu do Trebinja. Uoči dolaska prestolonasljednika i za njegova boravka u Dubrovniku bile su poduzete najstrože sigurnosne mjere, koje su još više ogorčile inače nezadovoljno stanovništvo dubrovačkog kraja. Ne samo u dubrovačkoj općini već i u okolnim općinama (Rijeka Dubrovačka, Orašac, Šipan, Lopud i Cavtat) bilo je u te dane "zabranjeno nošenje oružja". A u samom Dubrovniku, u ulicama kroz koje je trebao proći prestolonasljednik, bilo je zabranjeno "držanje cvijeća u loncima na prozorima, penjanje na krovove kuća i na stabla, izlaženje na balkone, pa čak i mahanje rupcima i bacanje cvijeća". U grad je dovedeno, kao sigurnosno pojačanje, mnoštvo žandara, detektiva i financijskih stražara. "Naređen je bio strog pregled putnika i svega što

¹⁵⁰ Ivo Perić, Lik Pera Čingrije u umjetničkim djelima Ivana Meštrovića, Jose Bužana i Vlahu Bukovca, Dubrovački horizonti br. 24, Zagreb 1984, 107-115.

¹⁵¹ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 13. VIII. 1906; H. Morović, n. d. (50), 262.

se je u te dane uvozilo u grad¹⁵². Prigodom prestolonasljednikovih prolazaka kroz Dubrovnik, Dubrovčani su prema njemu bili rezervirani, hladni: bez aplauzâ, povikâ i vedrine. To ga je veoma ozlojedio. U te dane boravio u Dubrovniku i crnogorski prestolonasljednik Danilo Petrović, koji je došao s namjerom da uime svoga oca pozdravi Franza Ferdinanda. Susreti dubrovačkog građanstva sa prestolonasljednikom Danilom pretvarali su se u manifestacije oduševljenja; bilo je aplauzâ, poklikâ i vedrine¹⁵³. Po gradu su vijorile isključivo hrvatske i srpske zastave, dok su rijetke austrijske zastave bile istaknute jedino na zgradama državnih ureda.

Dubrovački "čisti" pravaši pozdravljali su — preko svoga glasila — dolazak austrijskog prestolonasljednika. Naglašavali su: "Mi Ti se, dubrovački pravaši, radosno poklanjamo". Oni su mu zaželjeli dobrodošlicu i poklikom: "Živio nam prestolonasljednik Franjo Ferdinand!"¹⁵⁴. Kanonik Jozo Crnica, bečki konfident u Dubrovniku, pobrinuo se da iz Konavala dovede grupu žena i muškaraca u njihovim narodnim nošnjama da sudjeluju u dočeku prestolonasljednika. Zbog toga je prestolonasljednik, uoči odlaska iz Dubrovnika, pozvao kanonika Crnicu, zahvalio mu na dočeku Konavljana, i dao mu 3.500 kruna s nalogom da taj novac podijeli najsiromašnijim stanovnicima Konavala¹⁵⁵. Pri ispraćaju prestolonasljednika sudjelovale su samo za to pozvane osobe. Među njima nije bilo dubrovačkog općinskog načelnika Pera Čingrije, jer nije bio pozvan. Očito, prestolonasljednik se nije želio pozdraviti s njim, smatrajući da je Čingrija, kao rezolucionaš i podržavatelj antiaustrijskih raspoloženja u Dubrovniku, najodgovorniji za iskazanu hladnoću dočeka u tom gradu.

To, dakako, nije moglo ostati bez odjeka. "Činjenica da se prestolonasljednik nije oprostio, ni dao ruku pri odlasku dubrovačkom načelniku, izišla je izvan gradskog opsega i postala je predmet pretresanja mnogih srpskih i hrvatskih novina izvan Dubrovnika"¹⁵⁶. Znalo se da će se P. Čingrija naći na udaru. Zbog toga su mu se pismima i brzojavima javljali mnogi politički istomišljenici iz ostale Dalmacije i iz Banske Hrvatske. Od tih iskaza podrške najdraži mu je bio zajednički brzojav Bogdana Medakovića i Grge Tuškana, prvaka Hrvatsko-srpske koalicije iz Zagreba, u kojima su mu oni 24. rujna 1906 — na poticaj Frana Supila — javljali da "Dalmacija nije više odsječena grana", te da tko dira u njega (Čingriju), da pogada i njih (Čingrijine političke istomišljenike)¹⁵⁷. Za hladnoću dočeka Franza Ferdinanda u Dubrovniku okrivljeno je — sa stajališta viših režimskih organa — i dubrovačko Kotarsko poglavarstvo, koje da nije poduzelo sve što je moralo poduzeti. Šimun Nasso, kotarski poglavar, bio je umirovljen. U znaku daljnje režimske stege u Dubrovniku uvedeni su potom "Korpskomando" i sve druge "mjere sigurnosti i špijunaže"¹⁵⁸.

"Prava Crvena Hrvatska" žestoko je napadala vodeće ličnosti politike novoga kursa. Najoštrije je napadala Pera Čingriju¹⁵⁹ i Antuna Pugliesia¹⁶⁰, koji su živjeli i djelovali u Dubrovniku, a zatim Frana Supila (u Rijeci) i Josipa Smodlaku (u Splitu)¹⁶¹. Ona je hvalila kanonika Joza Crnicu, za kojeg je navodila da je učinio i čini "dosta dobra", a isto tako hvalila je i generala Marijana Varešanina, za kojeg je isticala da je "poštenjačina od

¹⁵² Jovica Perović, Boravak u Dubrovniku prijestolonasljednika Franca Ferdinanda od 12-15 septembra 1906, "Dubrovnik" br. 39/1939, 3.

¹⁵³ CH br. 38/1906, 1.

¹⁵⁴ PCH br. 79/1906, 1.

¹⁵⁵ PCH br. 80/1906, 2.

¹⁵⁶ "Dubrovnik" br. 38/1906, 1.

¹⁵⁷ HAD, ČAO, kut. 14.

¹⁵⁸ J. Perović, n. d. (nastavak), "Dubrovnik" br. 40/1939, 3.

¹⁵⁹ PCH br. 81/1906, 1.

¹⁶⁰ PCH br. 82/1906, 1.

¹⁶¹ V. bilj. 159, isto, 1.

glave do pete" i da je "jedini austrijski general, koji se javno priznaje Hrvatom"¹⁶². Varešaninova vojna policija u Dubrovniku prisno je surađivala s kanonikom Crnicom i drugim svećenicima iz Crničina kruga. Tu akcijsku uortačenost Varešaninove vojne policije sa predstavnicima borbenog klerikalizma u Dubrovniku su nazivali djeneralaško-furtimaškom politikom. "Prava Crvena Hrvatska" bila je potpuno u službi takve politike i njoj — kako je zapisao Melko Čingrija¹⁶³ — nije bilo ništa "prljavo da ne upotrebi, ništa sveto da poštedi".

Veliku podršku u borbi protiv političkih spletki generala Varešanina i jednog dijela svećenstva u Dubrovniku davao je Supilov "Novi list". U "Novom listu" — u obliku nepotpisanih dopisa iz Dubrovnika — javljao se tada i Pero Čingrija. On je želio da što vjernije opiše i oštro raskrinka političko-intrigantsku aktivnost generala Varešanina i kanonika Crnice, pogotovo u vrijeme uoči dolaska prestolonasljednika Ferdinanda i za njegova boravka u Dubrovniku. Prvi takav Čingrijin dopis Supilo je objavio u "Novom listu" već 25. rujna 1906, i to "bez promjene", izjavljujući da će ekscerpt iz tog dopisa poslati i "u mađarske novine"¹⁶⁴. Čingrija je u tom svom napisu isticao da je dolazak nadvojvode F. Ferdinanda u Dubrovnik iznio "na površinu neke stvari" koje je potrebno "da se još bolje razjasne" nego što su do tada bile razjašnjene u "Novom listu". Kazao je da su "razni protivnici novoga kursa" očekivali da će dubrovačka općina prigodom prestolonasljednikova dolaska organizirati "nekakve demonstracije". Glasine u tom smislu proturala je "kamarilska kovačnica" čim se pročulo za vladarev dolazak. Tako npr. govorilo se da "vladar neće uljesti u grad da pokaže svoju naklonost sadanjem stanju i ljudima, koji su na općini", raznosile su se priče "da će načelnik u ovoj prigodi ostaviti grad i poći u Italiju", kao i to "da će općina biti raspuštena". Sve su to bile tendenciozne izmišljotine. Međutim, općinsko vijeće učinilo je sve što je za tu prigodu bilo potrebno, te je ovlastio načelnika "da radi u tom smislu bez obzira na trošak". Takvo je postupanje općine "smelo spletkare", ali su oni ipak i dalje nastavili svoje djelovanje. General Varešanin "hoće da politizira". Okupio je "okolo sebe slabiće svake vrste". Njegova su dva poglavita agenta don Jozo Crnica i Mašan Magud, načelnik konavoske općine. Oni iznalaze sve što po njihovu mišljenju nije bilo u redu za prestolonasljednikova boravka u Dubrovniku da bi zbog toga okrivljavali općinu¹⁶⁵. Ali, općina nije kriva što građani nisu klicali prestolonasljedniku Ferdinandu kad su ih na to pozivali policijski komesari i kotarski poglavar. Građani su ponajprije bili zbunjeni gledajući unaokolo mnoštvo žandara i finanaca.

Na prigovore da su, pored austrijskih crno-žutih zastava, bile veoma upadno izvješene i mnogobrojne nacionalne (hrvatske i srpske) zastave, P. Čingrija je u tom svom napisu naglašavao da je općina bila dužna da i zastavama istakne "što izrazitije svoj narodni karakter", te nadodao: "Ako tim nije zadovoljan pretorijanski duh kasarne i onaj sakristije, koji u stanovitim krugovima gospoduju, to nije općine dubrovačke krivnja, nego ljudi koji se ne znadu orijentirati sa zahtjevima novih vremena i koji žive u ambijentu, gdje srednjovječne ideje još prevladaju"¹⁶⁶. Supilo je uz taj Čingrijin napis pridodao napomenu uredništva, u kojoj je ukazivao da taj napis "zaslužuje najveću pažnju naših političkih krugova".

¹⁶² PCH br. 89/1906, 1.

¹⁶³ HAD, CAO. Memoari M. Čingrije, citat iz poglavlja "Novi kurs do aneksije Bosne i Hercegovine (1903-1908)".

¹⁶⁴ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 24. IX. 1906, H. Hajdarhodžić, R. Ameri, H. Morović, M. Nemeč, Korespondencija Frana Supila (dalje samo: KFS), Arhivski vjesnik, Zagreb 1963, 153.

¹⁶⁵ Čingrija tu namjerno ne ističe svoje ime, ali kad spominje napade na općinu ima u vidu napade koji se prvenstveno vrše na njega kao na općinskog načelnika i političara.

¹⁶⁶ Novi list br. 264, Rijeka 1906 ("Intrige u Dalmaciji"), 1.

I u ostalim Čingrijinim napisima u "Novom listu", u kojima je pobijao intrigantsko pisanje "Prave Crvene Hrvatske" i "Našeg jedinstva", glavna oštrica kritike bila je usmjerena prema Varešaninu i ljudima na koje se on oslanjao u dubrovačkom kraju. "Kako je poznato — pisao je Čingrija — mi u Dalmaciji imamo generala koji vodi stanovitu političku agitaciju na svoj račun ili bolje na račun one bečke klike, kojoj pripada, i što se ne da točno opisati, jer se sastoji iz mučno shvatljivih elemenata, o kojima se samo može reći da identificiraju sebe sa državom". Kako izgleda — "svaki general i svaki biskup misli da je on Austrija". Ukazujući na štetno djelovanje Crnice i Maguda, Čingrija veli da takve u Dalmaciji predvodi general Varešanin, koji je "amo došao na veliku nesreću zemlje", izlažući je novim neprilikama kao da joj "nije već dosta tih tekom jednog ciclog stoljeća od bečkih intriganata pretrpljenih jada". Varešaninovo kliki u Dubrovniku treba "pripisati sve intrige" koje su se u tom gradu pojavile "u ovo zadnje doba"¹⁶⁷. Konkretizirajući te intrige naveo je anonimnu knjižicu pod naslovom "Viva la morte", tiskanu u istoj tiskari, koja izdaje i "Pravu Crvenu Hrvatsku", zatim sve one glasine uoči prestolonasljednikova dolaska u Dubrovnik i druge podvale, koje su proizvod "iste kovačnice spleta i laži".

Urednik "Novog lista", Frano Supilo, sa zadovoljstvom je objavljivao te Čingrijine članke, koji su imali popriličan odjek. U svojoj prepisci s P. Čingrijom, Supilo mu je uvijek iskreno i otvoreno iznašao svoje misli i zapažanja. Budući da je i Supilo, kao jedan od glavnih tvoraca i pobornika politike novoga kursa, imao protiv sebe "dosta intriganata", on je molio Čingriju da bi bila "baš potreba" da "iz Dalmacije" bude potpomognut, i to "bilo javno u novinama bilo kod zagrebačkih političara privatno". Intriganti, koji mu "jamu kopaju", nastoje — veli Supilo — da bi se "posušio ovi navrtak, koji smo tek uciepili u Hrvatskoj"¹⁶⁸. Čingrijini protivnici u Dubrovniku bili su istovremeno i protivnici svih njegovih političkih istomišljenika, pa prema tome i F. Supila.

"Prava Crvena Hrvatska" napadala je ponajviše Pera Čingriju i njegova sina Melka, nazivajući ih dubrovačkom dinastijom. Osvrćući se na dopise iz Dubrovnika, koje je objavljivao riječki "Novi list", "Prava Crvena Hrvatska" je ironično isticala kako ti dopisi priopćavaju "da dubrovačkoj dinastiji prijeti pogibelj od Crnice i Varešanina"¹⁶⁹. Nadalje, "Prava Crvena Hrvatska" je, sijajući svoje insinucije, naglašavala kako Pero Čingrija pošto-poto nastoji da osigura "političko prvenstvo svome sinu", inače "da nije toga", budući da je star, "on bi već odavna bio pensione donatus". Videći u kanoniku Jozu Crnici glavnog organizatora napadâ i insinucija preko "Prave Crvene Hrvatske", P. Čingrija je kazao za Crnicu da je "fiducijer stanovitih bečkih krugova i poznati saveznik onih što propovijedaju teoriju o prisilnom ponovnom osvajanju Dalmacije". Pod njegovim utjecajem vodi se "borba proti svemu onomu što ima neodvisna i značajna u Dubrovniku, a osobito proti rezolucionaškoj hrvatskoj stranci"¹⁷⁰.

Crnica je imao podršku i Brnje Caboge, dubrovačkog veleposjednika, poznatog austrofila. Kao carski komornik, Caboga je bio krajnje odan bečkom režimu, te je tu odanost izražavao i time što je i "na svome dvoru" isticao "crno-žute zastave"¹⁷¹. On je imao susrete i sa prestolonasljednikom Ferdinandom kad je ovaj boravio u Dubrovniku. I ne samo to. Caboga je 21. studenog 1906. poslao iz Dubrovnika i svoj politički izvještaj prestolonasljedniku Ferdinandu u Beč, obavještavajući ga o političkim strankama u Dubrovniku i o njihovim težnjama. Ukazujući na ulogu klerikalno-pravaških krugova

¹⁶⁷ Novi list br. 282/1906, 1.

¹⁶⁸ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 14. VIII. 1906, KFS (164), 147.

¹⁶⁹ PCJH br. 90/1906, 1.

¹⁷⁰ P. Čingrija — J. Zaffronu, Dubrovnik 3. XII. 1906, HAD, ČAO — Č. X. 7. G. a/19.

¹⁷¹ Novi list br. 295/1906, 1.

u političkom životu, Caboga je isticao da oni nastoje da se "što jače povežu sa prestolonasljednikom kao zaštitnikom trijalističkih tendencija". Caboga se u tom izvještaju zalagao i za pokretanje "jednog političkog lista" koji bi širio "austrofilске ideje u Dalmaciji"¹⁷².

Služeći interesima bečkog režima, kanonik Crnica je stalno smišljao nove napade. Ti napadi nisu bili bezopasni. Na njihovu zlotvornost ukazivao je i Franjo Supilo, koji je, navodeći da je u Dubrovniku "veliki pakao", isticao da je vrlo opasno sve to "što Crnica radi"¹⁷³. S obzirom na veze koje on ima s vladajućim vrhovima carevine. Zbog zlonamjernog i štetnog pisanja "Prave Crvene Hrvatske", Ivo de Giulli, urednik "Crvene Hrvatske", jedan od istaknutih dubrovačkih pristaša politike novoga kursa, obratio se javnim pismom dubrovačkom biskupu, Josipu Marčeliću, pitajući ga: kakvo je njegovo stajalište prema "Pravoj Crvenoj Hrvatskoj", koju izdaje Dubrovačka hrvatska tiskara — vlasništvo mjesnih i popovskih fundacija, na čelu koje stoje kanonici Liepopili i Crnica, a u kojoj "od njena početka sistematično i namišljeno šire se najodurnije laži, klevete, difamacije, denuncije na sve i svakoga", što ili tko "nije po volji" toj "anonimnoj grupi čeljadi", okupljenih oko tog lista. U "Pravoj Crvenoj Hrvatskoj" napada se "gotovo sve što u Dubrovniku poštena i savjesna imade, ne isključujući ni same pojedine popove, te da se u toj difamatornoj kampanji ne štedi ni sveta uspomena mrtvoga oca, ni domaće ognjište, ni čovjekova bolest, ni službeni čin, ni poštenje lično, ni poslovni ugled, ni sjedine boraca kojima se narod ponosi". Nadalje, Ivo de Giulli je u tom javnom pismu okarakterizirao "Pravu Crvenu Hrvatsku" kao "pravi difamatorni libel u najgorem smislu riječi", koji je "bruka i sramota za ovaj nekad pitomi grad", i zapitao dubrovačkog biskupa: tko je i tko može biti moralno odgovoran za oklevetane i pred ostalim građanstvom dubrovačkim radi pisanja tog "libela", kad Vlaho Kelez, tipografski radnik, formalno potpisan kao odgovorni urednik, na sudu izjavljuje da stvarno nije odgovoran, jer da on u tom listu "ne piše, niti zna što se piše"¹⁷⁴. Potkraj prosinca našao se pred kotarskim sudom u Dubrovniku i Miće Mičić, mladi pravnik, pristaša politike novoga kursa, tužen od Iva Pekasa, suradnika "Prave Crvene Hrvatske", jer je tom suradniku tog lista dao šamar. Mičić je to učinio — kako je stajalo u jednoj novinskoj bilješci¹⁷⁵ — braneći time svoje poštenje, poštenje svoga oca i svoje svojte.

VI.

Pojačana aktivnost protivnikâ politike novoga kursa u Dubrovniku jasno je pokazala da iza te aktivnosti stoji Beč. O toj aktivnosti, uz ostalo, svjedoči i jedno opširno pismo Melka Čingrije, pisano Anti Trumbiću: "Bit ćeš razabrao iz novina — pisao je M. Čingrija — koju hajku podigoše amo na nas rezolucionaše. Odakle toj hajki dolazi nadahnuće i snaga nije teško pogoditi. Počela se je da vodi pod etiketom pravaštva uz sekundiranje Antonija¹⁷⁶, sad se pak jasno pretvara u skup svih nezadovoljnika i propalica... S početka je sve bilo upravljeno osobito protiv čaće¹⁷⁷, mene i naših tijesnih

¹⁷² Hamdija Kapidžić, Ispisi iz bečkih arhiva. Prilozi političkoj istoriji BiH — Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika BiH, knj. XII-XIII, Sarajevo 1972-1973, 275.

¹⁷³ F. Supilo — A. Trumbiću, Rijeka 27. XII.1906, KFS (164), 161.

¹⁷⁴ Ivo de Giulli, Otvoreno pismo presvijetlom gospodinu dru Josipu Marčeliću, biskupu dubrovačkom — CH br. 54/1906, 2.

¹⁷⁵ CH br. 59/1906, 4.

¹⁷⁶ Antonije Stražičić, urednik lista "Naše jedinstvo" u Splitu, čovjek koji je olako mijenjao svoja politička mišljenja i stranačku pripadnost; od 1905. usko je povezan sa raznim suradnicima režima, te je svojim novinskim perom veoma štetno djelovao, blateći pojedine istaknutije ljude i narodne institucije, nepoćudne režimu.

¹⁷⁷ "Čaće" — dubrovački naziv za oca. Odnosi se na Pera Čingriju, oca Melka Čingrije.

prijatelja, sad se je stalo da juriša i na naše institucije. Općina im je na nišanu. Već sama njihova štampa (Prava)¹⁷⁸ otvoreno i jasno po nekom naručenom sustavu je napada, a privatno se još i više i jasnije radi. Za općinom dolazi "Sokol", i njega hoće da zakopaju, pa tako dalje. Da mi samo s tim bezimenim skupom imademo posla, lako bi bilo, ali iza njega stoji kamarila sa svim svojim snažnim aparatom. Cilj im je uništiti, satrti sve ono što slobodno misli i diše. Ako je koji činovnik malo bliže nas, nema promaknuća, a ako se tomu ne nada taj se javno denuncira očevidnom svrhom da ga se premjesti ili pensionira, eventualno i gore upropasti".

Nadalje, iznio je M. Čingrija u tom pismu i najnoviju insinuciju, zbog koje ima velike neugodnosti. On je bio starješina dubrovačkog Hrvatskog sokola, društva koje su dubrovački "čisti" pravaši — zbog njegove političke, rezolucionaške orijentacije — napadali, smišljajući kojekakve podvale, među kojima je bilo i njihovo tvrđenje da to društvo ima jedinu svrhu da za Austriju stvara dobre vojnike. Imajući u vidu takvu tvrdnju, M. Čingrija je — na skupštini "Hrvatskog sokola" u Dubrovniku, 25. studenog 1906 — kazao: "Ko je bio u Zagrebu na sletu, mogao se je najbolje uvjeriti da sokolska društva nijesu samo da tu odgajaju Austriji dobre vojnike, kako se sa stanovite strane protiv našega Sokola agitiralo, već da ona znadu vršiti i svoju narodnu misiju". Izvrćući te riječi Melka Čingrije, "Prava Crvena Hrvatska" je, u svom članku "Škandal u Sokolu", izvjestila da je M. Čingrija rekao da sokolaši "nemaju biti nikakvi austrijski vojnici". Zlonamjernost takvog izvještavanja nije ostala bez učinka. Odmah je taj članak, kao dokaz veleizdajništva Melka Čingrije, dostavljen generalu M. Varešaninu, zapovjedniku austro-ugarskih snaga u Dalmaciji sa sjedištem u Dubrovniku, a ovaj je polazeći od toga da je M. Čingrija bio rezervni oficir domobranstva, naredio vojnom sudu časti da provede istragu, i istodobno, ne čekajući odluku tog suda časti, uputio prijavni podnesak državnom odvjetništvu sa zahtjevom za krivično gonjenje M. Čingrije. Govoreći o tome, M. Čingrija je u navedenom pismu konstatirao da se general M. Varešanin, koji inače za sebe izjavljuje da se ne miješa u politiku, "pretvara u prostog denuncijanta protiv jednog narodnog zastupnika i neaktivnog činovnika", te "u očitog pobijača rezolucionaške politike", čime "daje povoda da Crnica sa policijskim komesarima po kafanama tare ruke". Ogorčen Varešaninovima postupcima, M. Čingrija je napisao: "To su Čavraci u odori generala". Obavještavajući Trumbića o situaciji u Dubrovniku, M. Čingrija je naglašavao da se to ne čini "radi sebe, već radi stvari naše, jer uspije li kamarila amo da nas nezavisne slomi, pošto nas savit neće", lako je zamisliti "što će biti"¹⁷⁹.

Uznemiren zbog Varešaninovih optužbi protiv Melka Čingrije i napadâ Varešaninovih političkih sljedbenika, uperenih protiv ustanovâ Hrvatske stranke u Dubrovniku, Pero Čingrija je pisao Franu Supilu: da su ti napadači spremni sve učiniti "pod uplivom i pritiskom Varešanina", koji se ponaša kao "pravi guverner Dalmacije bar in politicis, a stoi pod dvorskom egidom koja ga štiti" i potiče u Dalmaciju "upravljajuće organe" da ga "podupiru i slijede". Čingrija je molio Supila da obavijesti Hrvatsko-srpsku koaliciju o tome "kako amo stvari stoje i koim se sredstvima služi kamarila da postigne svoje ciljeve"¹⁸⁰, napomenuvši da će on o tome pisati i T. Batthyanyu.

O političkim pritiscima u Dubrovniku, koji nisu poznavali obzira ni granica, P. Čingrija je 31. prosinca 1906. pisao: "Mi smo u Dubrovniku izloženi neprestanim udarcima neke tajinstvene moći koja se svuda vidi i čuti po svome djelovanju, a shvatiti se ne da. Neki je zovu kamarilom". Ta sila nastoji "da ubije i satire sve što amo ima neodvisna i slobodna" i što "svojom glavom misli", prikazujući ove ljude "kao buntovnike i

¹⁷⁸ Odnosi se na "Pravu Crvenu Hrvatsku".

¹⁷⁹ M. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 31. XII. 1906, NSB, TAO, M-492.

¹⁸⁰ HAD, CAO — Č. X. 7. G. e/35.

veleizdajnike". U težnji da se dokaže kako je i cijela Dalmacija "puna buntovnika i veleizdajnika", pravi se najžešći pritisak kao da "prijeti nekakav prevrat"¹⁸¹.

Shvaćajući teškoće, u kojima se našao Pero Čingrija, izložen napadima antirezolucijskih snaga, Ante Trumbić mu je na početku 1907. g. u brzopjavnoj čestitici "za mlado ljeto" izrazio osjećaj "neograničene odanosti" i "živu želju" da pobjedonosno svlada svoje i narodne protivnike¹⁸². I Frano Supilo u svojoj čestitici Peru Čingriji za novu 1907. godinu, zaželivši mu "još dosta novih godina", zaželio mu je i to da svojim očima vidi "plodove politike", koja bi se, bez njegove pomoći, teško "ikad ostvarila". Znajući koliko P. Čingrija trpi "ruku osvete", Supilo je isticao da "nije bolje ni nama ovamo, gdje puno jači i vještiji intriganti, nego li su Crnica, hoće da sve prekovrate, pak da bude gore nego prije"¹⁸³. Sredinom siječnja 1907. Supilo je bio u Budimpešti i razgovarao sa Wekerleom o djelovanju generala Varešanina i to "ozbiljno i odlučno". Wekerle mu je kazao da mu je o tome već govorio i Kossuth. (A Kossuth je to uradio također u povodu Supilove intervencije.) Poslije tog razgovora s Kossuthom, Wekerle je odmah razgovarao i s vojnim ministrom, generalom Franzom Schoenaichom. Ovaj je uputio "oštar list Varešaninu", ali da Varešanin u svom odgovoru "sve nieče i kaže, da se on u ništa ne prti". Wekerle je obećao Supilu da će ponovno intervenirati. I Supilo je o svemu tome obavještavao Pera Čingriju, napominjući mu da to sve nije "za javnost", jedino da bi "Crvena Hrvatska" mogla da "izdaleka natukne da je bilo ukora, ali ne jasno", kako se ne bi doznalo "otkuda dolazi obavijest"¹⁸⁴. Jer, i Wekerle i Kossuth moraju u tom pogledu da "oprezno rade". Inače, moglo bi se desiti — upozoravao je Supilo — da što god oni Varešanina "pokazuju pogibeljnijim", da će ga zbog toga "u Beču bolje braniti", budući da je kao takav "za Austriju u Dalmaciji dragocijeniji". Supilo je zapazio da je Wekerle u vezi sa suradnjom s Hrvatima "puno skloniji nego prije". To je, prema Supilovoj ocjeni, bila posljedica "njihovih intriga"¹⁸⁵, jer je stari Kalman Szell radio protiv Wekerlea kao njegov "opasni konkurent" i to je Wekerlea približavalo Hrvatima i košutovcima.

Napadi protivnika politike novoga kursa u Dubrovniku na dubrovačke pristaše te politike izazivali su, dakako, i stalne protuudare sa strane napadnutih, i to prvenstveno preko stranica "Crvene Hrvatske", a i na druge načine. U jednom uvodniku "Crvene Hrvatske" isticano je da su članovi rezolucijske Hrvatske stranke u Dubrovniku jedna jedinstvena četa, "složna u mišljenju i u djelovanju, pa ko zadire u jednoga, zadire i u drugoga", što trebaju imati u vidu njihovi protivnici koji su "sve sile napeli da pojedince unište ili barem politički onemoguće"¹⁸⁶. Dubrovački su se rezolucijski (Hrvati i Srbi zajedno), raskrinkavajući napade antirezolucijska u dubrovačkoj sredini, održali 20. siječnja 1907. i svoju veliku skupštinu u Bondinu kazalištu, na kojoj je bilo oko šest stotina sudionika.

Radno predsjedništvo toga velikog skupa sačinjavali su: Pasko Grbić, Baldo Musladin, Pavo Matijević, Antun Benussi i Karlo Dešković. Govoreći na toj sjednici, Melko Čingrija je objasnio da je skupština sazvana sa svrhom da se njezini sudionici međusobno obodre, da su dubrovački Hrvati i Srbi, rezolucijski, "složni i ujedinjeni", te da

¹⁸¹ HAD, ČAO — Č. X. 7. G. a/23. To je pisao P. Čingrija nekom svom (nenaznačenom) prijatelju, oslovljavajući ga s: "Dragi gospodine Doktore".

¹⁸² HAD, ČAO — Č. X. 7. G. e/1.

¹⁸³ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 31. XII. 1906, KFS (164), 164.

¹⁸⁴ P. Čingrija je tako i postupio. U "Crvenoj Hrvatskoj" br. 8 od 26. siječnja 1907, na prvoj stranici, izašao je člančić pod naslovom "Opomena generalu Varešaninu". Tu se kaže da se saznaje iz Beča kako je ministar Schoenaich "upravio vrlo oštru opomenu zapovjedajućem generalu Dalmacije M. Varešaninu radi političke akcije, koju je on u Dalmaciji zaveo", te da, u vezi s tim, postoji znatželja hoće li se i koliko general Varešanin toj opomeni pokoriti i hoće li se u Beču vjerovati njegovim opravdanjima.

¹⁸⁵ F. Supilo — P. Čingriji, Rijeka 16. I. 1907, KFS (164), 165.

¹⁸⁶ CH br. 1/1907, 1.

rade i žele raditi "kao jedan čovjek". Podsjetio je da je politika novoga kursa, koju oni zagovaraju, "prava narodna politika". A da to ona zaista jest, potvrđuju postojeći dokazi: "što je kao prava narodna politika skupila u jednu falangu sinove jednoga naroda, satrla prokleti razdor koji je među braćom vladao, stopila i složila sve narodne sile za jedan jedinstven rad". Ta je politika djelovala i na probuđenje narodnog ponosa. Udruženi Hrvati i Srbi pokazali su da ne žele biti ničije oruđe i da su spremni "braniti svačiju borbu za slobodu", čime su stekli ugled i simpatije u Evropi. S Mađarima su surađivali "kao narod s narodom" i nisu prodavali svoje narodne interese. Novi je politički kurs donio preokret i u banskoj Hrvatskoj: razbio je "hrid khuenovštine", donio joj "slobode, koje nije prije imala", i "novu vladu". Protivnici politike novoga kursa — ukazivao je M. Čingrija — naročito se obaraju na postignutu hrvatsko-srpsku slogu, i naglasio: da tu slogu treba najbrižnije čuvati u interesu i Hrvata i Srba.

Skupština je u tom smislu prihvatila i predloženu joj rezoluciju, koja glasi: "Nazrijevajući u međusobnoj slozi glavni uslov zdrave narodne politike, kojoj u našem narodu udariše temelj Riječka rezolucija i Zadarski zaključak, Srbi i Hrvati držat će se čvrsto udarenog novog pravca i oprijet će se najenergičnije svakom pokušaju pa pod kojoj god formom i odakle god dolazio da tu slogu uništi ili oslabi, pod tom idejom će udesiti dogovoreno i složno svoj javni rad u mjestu. Dosljedno pak tome će zajednički i odlučno suzbijati svaki napadaj naperen protiv prestavnika i nosilaca te misli". Kako je na tu skupštinu bilo došlo i oko dvadesetak "čistih" pravaša s namjerom da svojim upadicama izazivaju nered i ometaju rad skupštine, ostali sudionici skupštine, rezolucionaši, odlučno su reagirali i izbacili su vani iz kazališta te nepozvane izazivače. Izbacivanje "čistih" pravaša dovelo je do komešanja, koje je poslužilo policiji kao povod da zabrani daljnji rad te skupštine. Uslijed tog prekida skupštine nisu mogli održati svoje govore i preostali najavljeni govornici: Stjepo Knežević, Ivo Arsete i Luko Bogdan. Napustivši kazalište, sudionici skupštine su otrpatili Pera Čingriju, općinskog načelnika, do Čingrijine (ranije Široke) ulice u kojoj je on stanovao i gdje im je na kraju ispraćaja održao kraći govor, da bi se potom vratili pred općinsku zgradu i tu, otpjevavši "Lijepu našu", "Onamo, onamo" i "Hej Slaveni", mirno se razišli¹⁸⁷. Taj iskaz složnosti dubrovačkih Hrvata i Srba, pristaša politike novoga kursa, bio je dolična manifestacija njihove političke snage.

Izbori za Carevinsko vijeće, čije je održavanje trebalo biti u svibnju 1907. godine, bili su veliki ispit koji je trebao pokazati stanje u redovima rezolucionaša, te njihovu snagu prema snazi antirezolucionaša i stavovima režimskih organa. Tim izborima prethodila je izborna reforma kojom je bilo prvi put uvedeno opće i jednako izborno pravo birača. Ali, ta činjenica, iako važna, nije toliko pobuđivala znatiželju u javnosti koliko je izazivala znatiželju predstojeća politička atmosfera s obzirom na to da su to bili prvi parlamentarni izbori u Dalmaciji nakon nastanka politike novoga kursa i njenih glasovitih akcionih dokumenata: Riječke i Zadarske rezolucije. Pero Čingrija, predsjednik Hrvatske stranke, smatrao je da se osnovni kriterij pri utvrđivanju zastupničkih kandidata mora zasnivati na tome da predloženi kandidati "pristaju na Riječku rezoluciju"¹⁸⁸.

Odnosi među nekim prvacima stranke nisu bili dobri. To je najviše bilo vidljivo među prvacima te stranke u Splitu, kao i između tih splitskih stanačkih prvaka i njihovih stanačkih drugova u ostalim, osobito primorskim centrima pokrajine. Napetosti među njima izbile su na površinu ponajprije u pitanju fuzije dalmatinskih parobrodarskih društava obalne plovidbe. Većina tih prvaka posjedovala je dionice u navedenim parobro-

¹⁸⁷ CH br. 7/1907, 2-3.

¹⁸⁸ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 7. I. 1907, H. Morović, n. d. (50), 267.

darskim društvima, te je bila i zbog toga prvenstveno zainteresirana za njihovo što uspješnije poslovanje. Split nije imao svoje parobrodarsko društvo; tek je radio na tome da osnuje takvo društvo, kojem su njegovi inicijatori i dioničari dali ime "Dalmatinska plovidba"¹⁸⁹. Dubrovnik je imao svoje parobrodarsko društvo pod nazivom "Dubrovačka parobrodarska plovidba" sa 6 putničko-teretnih parobroda obalne plovidbe. Splićani i Dubrovčani nikako se nisu složili u tome gdje će biti sjedište fuzioniranog parobrodarskog društva. Dok su prvi nastojali da to sjedište bude u Splitu, drugi su željeli da ono bude u Dubrovniku. Melko Čingrija je pisao Anti Trumbiću da "akcija Spljeta" politički slabi dubrovačke rezolucionaše, koji su inače veoma izloženi napadima i kojekakvom rovarenju antirezolucionaša. Jer, ako fuzionirano parobrodarsko društvo ne bude imalo sjedište u Dubrovniku, dubrovački će antirezolucionaši tvrditi da je za to kriva politika dubrovačkih rezolucionaša. Primjećivao je Melko Čingrija kako pitanja sjedišta fuzioniranog parobrodarskog društva zaoštava i osobne odnose među vodećim pristašama Hrvatske stranke iz Dubrovnika i iz Splita, te je naglašavao kako bi to sporno pitanje trebalo shvatiti samo i isključivo "kao natezanje dvaju gradova za svoje interese"¹⁹⁰.

Nastojanje Pera Čingrije, vođe Hrvatske stranke, da ta stranka, idući u susret izborima za Carevinsko vijeće, pokaže svoju akciono-političku jedinstvenost, nije posvuda ostvarivalo željeni učinak. Najnepovoljnija situacija za tu stranku od svih dalmatinskih središta bila je, dakle, u Splitu. Ante Trumbić, Čingrijin bliski suradnik, potpredsjednik Hrvatske stranke, bio je nemoćan da uspostavi stranačku disciplinu u tom gradu. Pristaše Hrvatske stranke u Splitu nisu izdavale svoj list, te nisu imale mogućnosti ni da se javno brane, ni da javno napadaju svoje protivnike. List "Naše jedinstvo", koji je podupirao i širio razne spletke i koji je, prema Čingrijinim riječima, bio "Morpurov organ"¹⁹¹, često je napadao i Trumbića. I drugi splitski list "Sloboda", organ Smodlake rezolucionaške Hrvatske pučke napredne stranke, napadao je na Trumbića i mnoge druge prvake Hrvatske stranke u Splitu i u Dalmaciji, među kojima pogotovo "Bečane" (dugogodišnje dalmatinske zastupnike u Carevinskom vijeću), kao što su bili Lovro Borčić, Vicko Ivčević, Ante Vuković i Virgil Perić¹⁹². Ti napadi još su više zaoštrili hrvatske međustranačke odnose u Splitu. Pero Čingrija je želio da splitske pristaše Hrvatske stranke i Hrvatske pučke napredne stranke djeluju složno. Suprotno njegovoj želji i političkoj potrebi, te su stranke ocrnjivale jedna drugu. Pristaše Hrvatske stranke kandidirale su Frana Bulića kao svog zastupničkog kandidata (iako Bulić nije pripadao njihovoj stranci) i, podržavane od režimskih organa, činile su sve da onemoguće izbor Josipa Smodlake, kandidata Hrvatske pučke napredne stranke.

Taj predizborni primjer, kao i još neki nepovoljni predizborni primjeri u Dalmaciji, koji su ukazivali na nezdravo stanje u Hrvatskoj stranci ogorčavali su Pera Čingriju, vođu te stranke. A i u dubrovačkoj sredini, uslijed protuakcije antirezolucionaša, predizborne i izborne prilike nisu bile ni malo lake. U dubrovačko-korčulanskom izbornom kotaru zastupnički kandidat Hrvatske stranke bio je Juraj Biankini. Biankinijevoj kandidaturi suprotstavila je Čista stranka prava svoja dva kandidata: Antuna Liepopilia i Joza Crnicu. Izbori, održani 16. svibnja 1907, protekli su u tom izbornom kotaru u veoma oštroj političkoj borbi između rezolucionaša i antirezolucionaša. Pobjedili su rezolucionaši. Njihov kandidat J. Biankini dobio je 4.427 glasova, dok su antirezolucionaški kandidati dobili ukupno 1.855 glasova (od toga: Liepopili — 1.534, Crnica — 321)¹⁹³. Sa

¹⁸⁹ Oliver Fijo, Parobrodarstvo Dalmacije 1878-1918, Zadar 1962, 76.

¹⁹⁰ M. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 5. X. 1906, NBS, TAO, M-420.

¹⁹¹ P. Čingrija — A. Trumbiću, Dubrovnik 28. III. 1906, H. Morović, n. d. (50), 252.

¹⁹² I. Perić, Politički istomišljenici u suprotstavljenim strankama (Kontakti Josipa Smodlake i Pera Čingrije u vezi sa izborima za Carevinsko vijeće 1907), "Dubrovnik" br. 1/1975, 87/88.

¹⁹³ "Dubrovnik" br. 20/1907, 3.

Hrvatima, rezolucionašima, pristašama Hrvatske stranke, glasali su za Biankinia i svi Srbi, rezolucionaši, pristaše Srpske stranke. I u toj prigodi hrvatsko-srpska politička sloga u Dubrovniku pokazala je svoju punu čvrstinu i djelotvornost.

Nezadovoljan stanjem u Hrvatskoj stranci širom ostale Dalmacije, Pero Čingrija se, nakon tih izbora za Carevinsko vijeće, odrekao svoje funkcije predsjednika Hrvatske stranke, što nikoga, tko je poznavao njegovu principijelnost, nije iznenadilo. Godinu dana kasnije on je, za privremeno, izvršio i secesiju u toj stranci, organiziravši Samostalnu organizaciju Hrvatske stranke u dubrovačkom i korčulanskom kotaru. Te secesije je nestalo, kad su se stvorili uvjeti da stranka ponovno postane jedinstvena i jaka¹⁹⁴. A takvu stranku Čingrija je stalno želio i pridonosio da ona takvom bude.

Još prije izbora za Carevinsko vijeće, P. Čingrija se bavio mišlju da se odrekne dužnosti predsjednika Hrvatske stranke zbog nejedinstva i neodgovornosti, koji su zavladali u toj stranci. Tu misao nije tada pretvorio u odluku ponajviše zbog Mađarâ, koji su dobro znali da je Hrvatska stranka iz Dalmacije bila glavni tvorac Riječke rezolucije, i kojima bi njegov odstup sa čela te stranke teško bilo uvjerljivo rastumačiti. Nedugo poslije izbora za Carevinsko vijeće (1907), kad je P. Čingrija ipak morao, uza sve obzire, odstupiti s čela Hrvatske stranke, desilo se da su Mađari, zaneseni svojim velikomađarskim preokupacijama, očitо napuštali politiku sporazumjevanja s Hrvatima: F. Kossuth, ministar trgovine i saobraćaja u vladi Sándora Wekerlea, predložio je početkom srpnja "željezničku pragmatiku", kojom se ozakonjivao mađarski jezik i u željezničkom prometu na području Banske Hrvatske. Raskid s Kossuthom, koji je uslijedio nakon toga čina, označio je kraj hrvatsko-mađarske političke suradnje. Ta suradnja trajala je nepune dvije godine (točno: 21 mjesec). Ona je, uza svu nepotpunost, ipak, kao što je poznato, ostavila pozitivne rezultate.

Prijateljski odnosi, koji su 1905. bili uspostavljeni između F. Kossutha, s jedne, te F. Supila, P. Čingrije, A. Trumbića i još nekih hrvatskih političara, s druge strane, potpuno su ohladjeli od srpnja 1907. i dalje¹⁹⁵. Kad je F. Kossuth — da i ovo usput navedemo — u travnju 1908. posjetio Dubrovnik, P. Čingrija se uopće nije želio sastati s njim. Budući da su klerikalno-pravaški intriganti proturali razne glasine o ciljevima Kossuthova boravka u Dubrovniku, "Crvena Hrvatska" je u svojoj gradskoj kronici objavila kraću obavijest: da je F. Kossuth boravio u Dubrovniku, ali da vijesti, koje se o tom boravku rasturaju, "nijesu ispravne". Jer: "Što je Košuta dovelo u ove krajeve, to ne znamo, pa zato svakom je slobodno nagađati što hoće. Ali, što se tiče njegova boravka u Dubrovniku, koliko je istina da nitko nije tražio doticaja s njime, toliko je opet istina i to da on nije ni kušao doći s kime u doticaj". Građanstvo se prema njemu ponašalo kao i prema svim ostalim posjetiocima Dubrovnika, koji su ovamo "pohrlili o Uskrsu"¹⁹⁶. Dopisujući se s Perom Čingrijom, te osvrćući se i na boravak F. Kossutha u Dubrovniku, u kojem je Kossuth bio ignoriran od svih pristaša politike novoga kursa, F. Supilo je pisao P. Čingriji: "Dogodilo se sve kako sam predviđo. On je očekivao da biste mu Vi došli... A poznavajući Vas, mislio sam: da može čekati i do sudnjeg dana. Tako je i bilo, i dobro je bilo, ali je to moguće samo kod nas u Dubrovniku, jer drugodje ili bi se bili ponizili ili bi ga bili insolentali. A nema sumnje da je on želio doći u doticaj s Vama. Valjalo bi Vam vidjet kako su mađarske novine opjevale malog Saraku (Iva — I. P.), predstavnika kneževske obitelji, čiji su stari vladali itd. itd. i koji je Kossuthu činio od cicerona. A to sve da pokriju osamljenost"¹⁹⁷.

¹⁹⁴ V. bilj. 6, isto, 240-244.

¹⁹⁵ Pišući Peru Čingriji iz Budimpešte 11. V. 1908, Frano Supilo mu je pisao i o svojem ponašanju prema Kossuthu: "Među nama, kad se susretnemo, izmeni se jedan -buon giomo- i ništa više". — KFS (164), 185.

¹⁹⁶ CH br. 37/1908, 4.

¹⁹⁷ F. Supilo — P. Čingriji, Budimpešta 11. V. 1908, KFS (164), 185.

S prekidom političke suradnje sa Mađarima, politika novoga kursa bila je silom prilika samo reducirana. Njezin ostali akcioni sadržaj: politička suradnja između Hrvata i Srba, nastavila je svoj život na veoma stabilnoj osnovi. U vezi s potrebom stalnog čuvanja i jačanja hrvatsko-srpske političke sloge i suradnje, Franjo Supilo je ovako pisao Peru Čingriji: "Mi se možemo nagađati i razgađati sa drugim narodom, ali sloga i sporazum Srba i Hrvata ne smije biti predmetom nagađanja, nego *conditio sine qua non* narodne politike novoga kursa"¹⁹⁸. Međusobno političko potpomaganje i sloga dubrovačkih Hrvata i Srba, pristaša politike novoga kursa — o čemu podosta svjedoče i njihovi listovi "Crvena Hrvatska" i "Dubrovnik" — bili su snaga koja im je davala moć da izdrže na svom daljnjem političkom putu i da se uspješno bore protiv svih svojih političkih protivnika, koji su se, u dubrovačkoj sredini, pretežno okupljali oko klerikalno-pravaške "Prave Crvene Hrvatske".

Ivo Perić

FACTIONALLY-POLITICAL RELATIONS IN DUBROVNIK AT THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Summary

Political parties that actioned in Dalmatia under the Austrian rule had also their supporters in Dubrovnik as a part of province Dalmatia. At the end of the 19th and the beginning of the 20th century Dubrovnik had supporters in the following Dalmatian political parties: National Croatian Party, Party of Rights, Pure Party of Rights, Serbian and Autonomous Party. Disagreement between these parties weakened their individual and mutual resistance towards alien Austrian regime.

Rapprochement of the National Croatian Party and the Party of Rights brought them together and in 1905 they made Croatian Party pledging for the politics of a new course. Their politics was accepted by Serbian Party. New political guidance of these parties was expressed completely through Resolutions in Rijeka and Zadar. These parties took part in its bringing, too.

The President of Croatian Party was Pero Čingrija and the President of Serbian Party was Antun Pugliesi, both from Dubrovnik. The politics of the Resolution was represented in Dubrovnik by weekly "Red Croatia" — the organ of Croatian Party and "Dubrovnik" — the organ of Serbian Party. Antiresolutioners in Dubrovnik (members of the Pure Party of Rights) issued their weekly as well — "True Red Croatia". That is to say that Dubrovnik of that period with only about 10.000 inhabitants had three paralelly published political magazines. They contributed to the political atmosphere in the town

¹⁹⁸ Isti — *istome*, Rijeka 9. III. 1908, KFS (164), 184.

made by the conflicts of resolutioners and antiresolutioners to be more tighten than anywhere in Dalmatia of the time. Regime organs were against resolutioners, too. Resolutioners in Dubrovnik — supporters of Croatian and Serbian Parties — in spite of all pressures, succeeded to upkeep their political unity and their firm antiaustrian orientation.